บทที่ 4
การศึกษากับวิถีชีวิตของคนในชุมชน

การศึกษาเรื่อง "คุณภาพการศึกษาของโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ" ในพื้นที่ชนบทยากจนของจังหวัดบุรีรัมย์ครั้งนี้ เพื่อให้ได้ข้อมูลในภาพรวม และสามารถศึกษาคุณภาพการศึกษาของโรงเรียนประถมศึกษาได้อย่างลึกซึ้ง ผู้วิจัยได้ศึกษาสภาพการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน ร่วมกับประสิทธิภาพในการดำเนินการจัดการศึกษาของโรงเรียน คือ ความสัมพันธ์ของโรงเรียนและชุมชน ผู้บริหารและกระบวนการบริหาร ครูและกระบวนการเรียนการสอน เด็กและครอบครัว วัฒนธรรมและชีวิตความเป็นไปของคนในชุมชน ซึ่งเป็นพื้นฐานที่สำคัญที่จะหล่อหลอมให้บุคคลมีพฤติกรรม ทัศนคติ ความเชื่อ ตลอดจนการดำเนินชีวิตในด้านอื่น ๆ ของบุคคล ดังนั้น วิถีชีวิตของคนในชุมชนจึงมีผลกระทบต่อคุณภาพการศึกษาของโรงเรียนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

ในการนำเสนอข้อมูลเบื้องต้น ผู้วิจัยจึงขอบรรยายสภาพรวมของชุมชน ทั้งในระดับอำเภอและหมู่บ้านตามลำดับ เพื่อให้เห็นสภาพท้องถิ่นและวิถีชีวิตของคนในชุมชน ที่มีผลกระทบต่อคุณภาพการศึกษาของโรงเรียนบ้านดงหาว อันแสดงออกในบทบาททางพฤติกรรม และความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ดังนี้

สภาพทั่วไปของชุมชนอำเภอพวงคราม

อำเภอพวงคราม (นามสมมุติ) เป็นอำเภอที่ตั้งอยู่ตอนใต้ของจังหวัดบุรีรัมย์ มีเนื้อที่ทั้งหมด 583 ตารางกิโลเมตร อำเภออยู่ห่างจากตัวจังหวัดประมาณ 66 กิโลเมตร ด้วยเหตุที่มีอาณาเขตติดต่อกับสาธารณรัฐกัมพูชาประชาธิปไตย เป็นระยะทางยาวถึง 66 กิโลเมตร แม้จะมีแนวเทือกเขาพนมดงรักเป็นเส้นกั้นพรมแดนทั้งสองประเทศ แต่ก็ยังได้รับผลกระทบของภาวะสงครามจากประเทศเพื่อนบ้านอย่างต่อเนื่อง คือ นับตั้งแต่ปี 2522 เมื่อเกิดการสู้รบกันระหว่างเขมรสามฝ่าย คือ ฝ่ายสีหนุ ฝ่ายเขียวสัมพันธ์และฝ่ายเขมรเสรี กับกองกำลังเฮง สัมริน ได้มีการกวาดล้างกองกำลังฝ่ายตรงข้าม บางครั้งทหารกองกำลังเฮง สัมรินและทหารเขมรสามฝ่าย รุกล้ำเข้ามายึดครองพื้นที่ในเขตไทย ทำให้ฝ่ายทหารไทยต้องใช้กำลังผลักดันออกไปจากพื้นที่เขตแดนไทย การต่อสู้ของทหารต่างชาติทำให้มีกระสุนปืนใหญ่ตกเข้ามาในเขตหมู่บ้านอำเภอพวงคราม สถานการณ์ด้านชายแดนเริ่มรุนแรงยิ่งขึ้น จนกระทั่งกองทัพภาคที่ 2 ต้องประกาศกฎอัยการศึก ตั้งแต่วันที่ 14 มีนาคม 2528 ให้การควบคุมทางด้านยุทธการของหน่วยกำลังในพื้นที่ขึ้นอยู่กับฝ่ายทหาร หลังจากปี 2528 สถานการณ์ตามแนวชายแดนก็ยังมีความรุนแรง (ปฐม เพิ่มพานิชย์, 2532) ประกอบกับพื้นที่ในเขตอำเภอพวงครามเป็นพื้นที่ที่พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยเคยมีอิทธิพลอย่างมาก ถึงขั้นร่วมกับทหารของเขมรแดงของพอลพตบุกเผาตลาดนิคมสร้างตนเองพวงคราม สถานการณ์ดังกล่าวได้สร้างความหวาดกลัวให้กับราษฎรในเขตพื้นที่ของอำเภอพวงครามเป็นอย่างยิ่ง ประชาชนต้องอพยพออกจากพื้นที่เมื่อเกิดสงคราม และอพยพกลับเมื่อเกิดเหตุการณ์สงบ ชาวบ้านไม่กล้าลงทุนทำมาหากิน ความเจริญจากการลงทุนด้านต่าง ๆ น้อยลง เป็นเหตุให้อำเภอพวงครามมีลักษณะการจัดตั้งหมู่บ้านแตกต่างจากอำเภออื่น ๆ ที่ไม่ใช่อำเภอในเขตชายแดน กล่าวคือ มีการจัดหมู่บ้านที่อยู่ตามเขตแนวชายแดนไทย-กัมพูชา เรียกว่าหมู่บ้านป้องกันตน

เองชายแดนไทย-กัมพูชา (ปชด.) จำนวน 17 หมู่บ้าน และหมู่บ้านที่เคยอยู่ในเขตแทรกซึมของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พทค.) เรียกว่าหมู่บ้านอาสาพัฒนาและป้องกันตนเอง (อพป.) จำนวน 65 หมู่บ้าน อำเภอพวงครามมีจำนวนหมู่บ้าน ปชด. และ อพป. มากที่สุดในจังหวัดบุรีรัมย์

ปี 2533 หลังการเจรจาสันติภาพในเขมร มีกองกำลังสหประชาชาติเข้าควบคุมสถานการณ์ และมีการจัดตั้งรัฐบาลแห่งชาติขึ้น แต่เหตุการณ์สงครามตามแนวชายแดนก็ยังคงปรากฏอยู่ เพราะกองกำลังฝ่ายเขมรแดงไม่ยอมรับเข้าร่วมขบวนการสันติภาพดังกล่าว จนปี 2536 ได้มีการเลือกตั้งทั่วไปในกัมพูชา (สยามจดหมายเหตุ, 2534,2536) ประกอบกับการสูญสลายของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ทำให้สถานการณ์สู้รบตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชาบริเวณอำเภอพวงครามเงียบสงบลง แต่ก็ยังมีเหตุการณ์ความไม่สงบอื่น ๆ เข้าแทรกแซง คือ มีกลุ่มโจรเขมรเข้ามาปล้นและจับราษฎรไทยตามแนวชายแดนไปเรียกค่าไถ่ ทำให้มีผลกระทบต่อขวัญและกำลังใจของราษฎรและข้าราชการ โดยเฉพาะข้าราชการครูที่ปฏิบัติงานตามแนวชายแดนไทยเป็นอย่างยิ่ง

และหลังจากมีแนวโน้มเกี่ยวกับความสงบในประเทศกัมพูชา รัฐบาลของพลเอกชาติชาย ชุณหวัณ ได้มีนโยบายเปลี่ยนสนามรบให้เป็นสนามการค้า อำเภอพวงครามได้เป็นหนึ่งในเป้าหมายนั้น ทำให้ในระยะปี 2536 เป็นต้นมา ได้มีกลุ่มนายทุนและนักเก็งกำไรเข้ามากว้านซื้อที่ดิน ในพื้นที่อำเภอพวงคราม เพื่อสร้างปั๊มน้ำมัน ทำรีสอร์ท เพราะหวังว่าพื้นที่ของอำเภอพวงครามจะสามารถเปิดเป็นตลาดชายแดนอีกแห่งหนึ่ง ทำให้บรรยากาศการลงทุนในเขตอำเภอพวงครามเริ่มเคลื่อนไหว ทั้งของภาครัฐและเอกชน มีการปรับปรุงสถานที่ทำงานของหน่วยราชการหลายแห่ง เช่น สำนักงานการประถมศึกษาอำเภอ สถานีตำรวจ สาธารณสุขอำเภอ สำนักงานสุขาภิบาลอำเภอ ในด้านของเอกชน มีการก่อตั้งธนาคารกรุงเทพฯ สาขาอำเภอพวงคราม และสร้างที่ทำการธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์แห่งใหม่ มีการตื่นตัวโดยเฉพาะการสร้างปั๊มน้ำมัน การกว้านซื้อที่ดินที่มีเนื้อที่หลายร้อยไร่ในพื้นที่เนินเขาติดกับแนวเขตชายแดน เพื่อปลูกพืชไร่และพร้อมที่จะเปลี่ยนสภาพเป็นรีสอร์ทต้อนรับนักท่องเที่ยวได้อย่างทันท่วงที อย่างไรก็ตามขณะนั้นถูกดำเนินคดีบุรุกป่าสงวนแห่งชาติตาพระยา

ปรากฏการณ์ซบเซาทางด้านเศรษฐกิจในปี 2539 ทำให้บรรยากาศในด้านการลงทุนการค้าต่าง ๆ ในเขตอำเภอพวงครามเริ่มซบเซา การถมพื้นที่เพื่อเตรียมสร้างปั๊มน้ำมันหลายแห่ง ริมถนนสายตะแบก-พวงคราม(นามสมมติ) ซึ่งยังไม่แล้วเสร็จหยุดระงับโครงการดังกล่าวลง บรรยากาศการลงทุนการค้าต่าง จึงกลับเงียบสงบลงอีกครั้ง

อำเภอพวงครามมีประชากร 73,927 คน สัดส่วนประชากรต่อพื้นที่ 126 คนต่อตารางกิโลเมตร ประชากรทั้งหมดนับถือศาสนาพุทธ และส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางด้านการเกษตรคือการปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ ร้อยละ 95 ที่เหลือร้อยละ 5 เป็นอาชีพอื่น ๆ เช่น ข้าราชการ ครู ตำรวจ ทหาร พยาบาล และค้าขาย เป็นต้น โดยมีรายได้เฉลี่ยเพียงครัวเรือนละ 9,000 ต่อคนต่อปี ในขณะที่ประชากรมีหลากหลายภาษาและวัฒนธรรมเข้ามาอาศัยอยู่ในพื้นที่ โดยมีกลุ่มชนที่ใช้ภาษาเขมรประมาณร้อยละ 45 ภาษาลาวประมาณร้อยละ 45 ภาษาไทยประมาณร้อยละ 6 และภาษาส่วยประมาณร้อยละ 4 นั่นคือ ปัจจุบันประชากรในเขตอำเภอพวงครามอาจแบ่งเป็น 2 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ กลุ่มคนที่ใช้ภาษาเขมรเป็นกลุ่มชนดั้งเดิม ซึ่งประชากรในกลุ่มนี้มีแนวโน้มว่าจะลดลงเรื่อย ๆ กลุ่มที่สองเป็นกลุ่มที่เข้ามาอาศัยอยู่ใหม่ช่วงหลังปี 2500 ที่ได้เข้ามาจับจองที่ทำกินในนิคมสร้างตนเองพวงครามซึ่งได้จัดสรรที่ทำกินให้กับเกษตรกรที่ยากไร้ ชนกลุ่มนี้ใช้ภาษาลาวโดยมาจากอีสานตอนบนและตอนกลาง

เนื่องจากประชาชนในแถบนี้เคยเป็นท้องถิ่นของกลุ่มคนที่ใช้ภาษาเขมร ส่วย จากการศึกษาถึงสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนแถบนี้ พบว่า แม้ลักษณะทางวัฒนธรรมบางอย่างจะคล้ายคลึงกับคนไทยโดยทั่ว ๆ ไปแต่ชนบธรรมเนียมและความเชื่อต่าง ๆ รวมทั้งพื้นฐานสภาพทางเศรษฐกิจยังเป็นอุปสรรคในการพัฒนาตนเอง และสังคมของตนเองอยู่มาก (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2531 อ้างถึงใน ยุพา เกสร, 2537) อำเภอในเขตชายแดนนั้น การจัดการศึกษายังไม่ทั่วถึง แรงงานมีการศึกษาขั้นพื้นฐานต่ำ ภูมิภาคนี้ขาดบุคลากรที่มีคุณภาพที่จะรองรับความเจริญเติบโตในทั้งด้านอุตสาหกรรม การท่องเที่ยวและบริการ นอกจากนี้เยาวชนและประชาชนยังขาดความสำนึก และตระหนักในเรื่องการอนุรักษ์วัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (กระทรวงศึกษาธิการ, 2541) แม้อำเภอพวงครามจะมีโรงเรียนในระดับประถมศึกษามีจำนวน 47 โรง ซึ่งกระจายอยู่โดยเฉลี่ย 2 หมู่บ้านต่อโรงเรียน แต่จากรายงานสถิติการศึกษาประจำปี 2542 พบว่า มีนักเรียนที่มีภาวะทุโภชนาการ ร้อยละ 28.53 และมีนักเรียนขาดแคลนเครื่องเขียน แบบเรียนและอาหารกลางวันถึงร้อยละ 58.65 นักเรียนระดับชั้นประถมศึกษามีอัตราการซ้ำชั้นร้อยละ 2.64 และในช่วงระยะเวลา 3 ปีที่ผ่านมา อัตราการเรียนต่อระดับมัธยมศึกษามีแนวโน้มลดลง กล่าวคือ จากปีการศึกษา 2539 มีจำนวนนักเรียนที่เรียนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 เรียนต่อระดับมัธยมศึกษาตอนต้นร้อยละ 84 และลดลงในปีการศึกษา 2540 2541 เหลือร้อยละ 70 และ 75 ตามลำดับ ส่วนอัตราจำนวนนักเรียนที่จบชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นเข้าศึกษาต่อระดับมัธยมศึกษาตอนปลายนั้นลดลงอย่างชัดเจนเช่นกัน จากปีการศึกษา 2539 มีอัตราการเรียนต่อของนักเรียนคิดเป็นร้อยละ 75 ในปีการศึกษา 2540 2541 ลดลงเหลือร้อยละ 72 และ 46 ตามลำดับ ในส่วนของผู้ปกครองที่มีฐานะดี โดยเฉพาะข้าราชการเฉพาะข้าราชการครูและตำรวจ มักจะนิยมส่งบุตรหลานเข้ามาเรียนโรงเรียนในอำเภอตะแบก โดยเฉพาะโรงเรียนประถมศึกษาบ้านตะแบก (นามสมมุติ) มีนักเรียนจากเขตอำเภอพวงครามมาเรียนจำนวนถึง 44 คน จากการสอบถามครูผู้สอน ที่มีประสบการณ์สอนโรงเรียนประถมศึกษาแห่งนี้มานานเกินกว่า 10 ปี พบว่า นักเรียนมาเรียนที่นี่เพราะผู้ปกครองไว้วางใจโรงเรียนแห่งนี้ ว่ามีคุณภาพการสอนที่ดีกว่าโรงเรียนในเขตอำเภอพวงครามที่ครูไม่ค่อยสอนหนังสือกัน และนักเรียนโรงเรียนนี้มีโอกาสที่จะได้ศึกษาในโรงเรียนมัธยมศึกษาตอนต้นและปลายในโรงเรียนมัธยมประจำอำเภอตะแบกด้วย ซึ่งพฤติกรรมดังกล่าว สามารถสะท้อนให้เห็นคุณภาพของการจัดการศึกษาในระดับอำเภอได้ในระดับหนึ่ง โดยเฉพาะผู้ปกครองที่มีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมที่ดี มักจะนิยมส่งบุตรหลานของตนเข้าไปเรียนในโรงเรียนที่มีคุณภาพดีกว่า

"เท่าที่ถามผู้ปกครอง เขาว่าทางโน้นไม่ค่อยสอน ลูกเขาอ่านหนังสือไม่ออก"

(ครูโรงเรียนตะแบก / 18 ก.ย.42)

"เท่าที่ฟังจากผู้บริหารบอกว่าเขาต้องการจะให้เรียนต่อมัธยมฯ และจากการฟังผู้บริหารอีกนั่นแหละเขาบอกว่าที่นี่มีคุณภาพมากกว่าจึงส่งลูกมาเรียนที่นี่"

(ครูโรงเรียนตะแบก / 18 ก.ย.42)

อำเภอพวงครามเป็นพื้นที่ที่อยู่ติดเขตชายแดน ที่ประชาชนต้องอพยพออกเมื่อเกิดเหตุการณ์ความไม่สงบตามแนวชายแดน และมีการอพยพเข้าเมื่อเหตุการณ์สงบลง ประชาชนส่วนใหญ่ก็ยังไม่กล้าลงทุนทำมาหากิน และ

อาศัยอยู่ในพื้นที่แห้งแล้งกันดาร ประชาชนส่วนใหญ่ยังมีฐานะยากจน นอกจากนี้ประชาชนส่วนใหญ่ยังใช้ภาษาถิ่นของตน คือ ภาษาเขมร ลาว ส่วย มีชนบประเพณีวัฒนธรรมและความเชื่อเป็นของตนเอง และเป็นพื้นที่ขาดกำลังแรงงานที่มีคุณภาพ ประชาชนยังขาดจิตสำนึกรับผิดชอบ ในเรื่องการอนุรักษ์วัฒนธรรมทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นภาพสะท้อนถึงคุณภาพของประชากรในแถบนี้ การจัดการศึกษายังไม่สามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชากรได้อย่างมีคุณภาพ ขณะเดียวกันชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนก็มีส่วนสำคัญที่ส่งผลต่อคุณภาพการศึกษาของโรงเรียนได้เช่นกัน ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาคุณภาพการศึกษาของโรงเรียนบ้านดงหาว (นามสมมุติ) เป็นโรงเรียนประถมศึกษาในพื้นที่อำเภอพวงคราม อยู่ในพื้นที่เขตบริการของชุมชนบ้านดงหาว ดังผู้วิจัยนำเสนอสภาพของชุมชน วิถีชีวิตและความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ดังนี้

สภาพทั่วไปของชุมชนบ้านดงหาว

การเดินทางจากตัวอำเภอพวงครามถึงตัวหมู่บ้านดงหาว ต้องอาศัยพาหนะส่วนตัวหรือรถจักรยานยนต์รับจ้างจากตัวอำเภอ อัตราค่าบริการเที่ยวละ 40 บาท เพราะไม่มีรถโดยสารประจำทางผ่านหมู่บ้าน โดยใช้เส้นทางถนนลาดยางสู่แหล่งเตาเผาโบราณแห่งหนึ่ง สภาพถนนเป็นหลุมเป็นบ่อหลายแห่ง ถ้าผู้ขับขี่ไม่ระมัดระวังอาจประสบอุบัติเหตุได้ ลักษณะพื้นที่ตลอดระยะทางจะเป็นที่เนินสลับกับที่ราบ ที่ราบสองข้างทางเป็นนาข้าว สลับกับที่เนินของป่าสงวนที่ถูกทำลายจนมีสภาพคล้ายป่าละเมาะข้างทาง สภาพดินเป็นดินดานสีขาว ขาดความอุดมสมบูรณ์ ต้นไม้ที่ขึ้นอยู่จึงเป็นต้นไม้เล็ก ๆ เมื่อถึงระยะทางประมาณ 7 กิโลเมตร ด้านซ้ายมือจะมีถนนลูกรังสายเล็ก ๆ แยกเข้าโรงเรียนบ้านดงหาว ถัดไปอีกประมาณ 500 เมตร ก็จะเห็นถนนลูกรังทางแยกเข้าหมู่บ้านและเป็นถนนสายที่เชื่อมเข้าสู่ตัวตำบลด้วย ระหว่างทางแยกถนนเข้าโรงเรียนและหมู่บ้านนั้นมีต้นไม้รกครึ้มปกคลุมไหล่ทางอยู่ทั้งสองข้างทาง โรงเรียนจะตั้งลึกเข้าไปประมาณ 1.5 กิโลเมตร ส่วนหมู่บ้านจะตั้งลึกจากถนนลาดยางประมาณ 800 เมตร ซึ่งสามารถมองเห็นบ้านเรือนของชาวบ้านตั้งอยู่เป็นกลุ่ม ๆ

ดงหาวเป็นหมู่บ้านขนาดเล็ก มีพื้นที่อาศัยทั้งหมด 191 ไร่ มีจำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น 99 หลังคาเรือน ประชากร 553 คนเป็นชาย 298 คน เป็นหญิง 255 คน (ข้อมูลองค์การบริหารส่วนตำบล. 2542) สภาพของหมู่บ้านแบ่งเป็นคุ้มใหญ่ ๆ 4 คุ้มอย่างชัดเจน (ผู้วิจัยใช้ชื่อสมมุติเป็นคุ้มใหญ่ คุ้มวัด คุ้มน้อยและคุ้มใหม่) มีสภาพดังนี้

คุ้มน้อยอยู่ห่างจากถนนลาดยางเข้าสู่อำเภอ 800 เมตร และมีทางแยกจากถนนเส้นทางที่เข้าสู่หมู่บ้านและตำบล ด้านซ้ายมือมีถนนลูกรังเล็ก ๆ เท่าทางเกวียนเข้าสู่คุ้มน้อย เป็นคุ้มที่มีบรรยากาศเงียบสงบที่สุด จนมีคนให้สมญาว่าเป็น *"ทางเข้าป่าช้า"* เพราะคุ้มตั้งโดดเดี่ยวอยู่กลางทุ่งนาและมีชาวบ้านอาศัยอยู่เพียง 8 หลังคาเรือน จึงได้รับการพัฒนาและความช่วยเหลือด้านต่าง ๆ น้อยกว่าคุ้มอื่น ๆ สภาพของถนนยังไม่ได้รับการปรับปรุง ไม่มีถังเก็บน้ำฝนขนาดใหญ่และเพิ่งมีไฟฟ้าใช้เมื่อต้นปี 2541 ในขณะที่คุ้มอื่น ๆ มีไฟฟ้าใช้ตั้งแต่ปี 2529

ถัดจากคุ้มน้อยไปประมาณ 1 กิโลเมตรจะเป็นคุ้มวัด มีชาวบ้านอาศัยอยู่ 20 หลังคาเรือน คุ้มวัดมีจุดสำคัญอยู่ที่ร้านค้าติดกับวัดซึ่งอยู่ด้านเหนือของคุ้ม เพราะเป็นร้านค้าที่ใหญ่ที่สุดในหมู่บ้านประกอบกับความขยันขันแข็งและความเอาใจใส่ต่อลูกค้าของเจ้าของร้าน ทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่นิยมมาใช้บริการที่นี่ ส่วนวัดอยู่ติดกับร้าน

ค้านั้นมีเนื้อที่ประมาณ 5 ไร่ มีต้นไม้ให้ความร่มรื่นอยู่ทั่วบริเวณวัด สภาพภูมิศาสตร์ของวัดนั้นอยู่จุดศูนย์กลางของชุมชนพอดี ทั้งคุ้มวัด คุ้มใหญ่และคุ้มใหม่ แต่ก็ยังไม่อาจกล่าวได้ว่าเป็นจุดศูนย์รวมอย่างเต็มที่ เพราะชาวบ้านจะนิยมมาวัดกันในวันพระหรือเทศกาลสำคัญเช่นวันขึ้นปีใหม่ วันสงกรานต์ วันเข้าพรรษาเท่านั้น ส่วนวันอื่น ๆ จะไม่ค่อยมาวัดกัน จนทำให้ภิกษุไม่สามารถจำวัดได้ กลายเป็นวัดร้างไปหลายหน ชาวบ้านต้องไปนิมนต์พระที่อื่นมาจำพรรษาแทน ในช่วงฤดูพรรษาที่ผ่านมามีพระภิกษุจำพรรษาอยู่ 1 รูป สามเณร 1 รูป ส่วนที่ทำการของผู้ใหญ่บ้านนั้นอยู่ตรงกึ่งกลางของคุ้มวัดพอดี ลานด้านหน้าทำเพิงหญ้าเล็ก ๆ ไว้เป็นที่รับแขกและเป็นที่ประชุมชาวบ้านและคณะกรรมการหมู่บ้าน แต่จากการสังเกตของผู้วิจัย พบว่า การติดต่อขอความช่วยเหลือจากผู้ใหญ่บ้านมักไม่ได้รับความสะดวกนัก เพราะผู้ใหญ่บ้านมักอ้างว่าติดภาระกิจด้านอื่น ๆ เช่น งานยุ่ง ต้องไปประชุมด่วนที่อำเภอหรือในตำบล หรือไม่มีข้อมูลต้องไปถามผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน บางครั้งผู้ใหญ่ก็เมาหลับอยู่ใต้ถุนบ้าน ดังนั้น หน่วยงานราชการหรือหน่วยงานเอกชนจึงมักไปติดต่อกับลุงทิมซึ่งเป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านที่อยู่คุ้มใหม่มากกว่า

ถนนด้านทิศใต้และทิศตะวันตกของวัดจะหักวกเป็นรูปมุมฉากไปทางทิศเหนือ เป็นเส้นทางที่มุ่งสู่ตัวตำบลซึ่งอยู่ห่างจากหมู่บ้านออกไปประมาณ 4 กิโลเมตร ถนนจะตัดผ่านปลายคุ้มใหญ่พอดี คุ้มใหญ่นี้อยู่ห่างจากวัดจากไปด้านเหนือประมาณ 500 เมตร ลักษณะของคุ้มบ้านเป็นพื้นที่ลาดลงจากทิศตะวันตกไปทิศตะวันออก คุ้มนี้มีชาวบ้านอาศัยอยู่มากที่สุดถึง 50 หลังคาเรือน ลักษณะการตั้งบ้านเรือนกระจายตัวไปตามแนวถนนไปด้านทิศตะวันออกยาวประมาณ 1.5 กิโลเมตร คุ้มใหญ่นี้มีร้านค้ามากที่สุดถึง 3 ร้าน เป็นคุ้มที่ชาวบ้านมีฐานะและความเป็นอยู่ดีกว่าคุ้มอื่น ๆ จากสภาพบ้านเรือนมีการพัฒนามากกว่าคุ้มอื่น ๆ กล่าวคือ สภาพบ้านเป็นบ้านสองชั้นมิดชิด มีอุปกรณ์ข้าวของเครื่องใช้ไฟฟ้า ตู้เก็บของ ยุ้งข้าว โดยเฉพาะบางบ้านมีรถยนต์ มีโรงสีข้าวขนาดเล็ก ซึ่งแสดงออกถึงความมีฐานะของเจ้าของบ้าน และเป็นคุ้มเดียวในหมู่บ้านที่สามารถเจาะน้ำบาดาลมาใช้ได้ ในแถบบริเวณที่อยู่ท้าย ๆ ของคุ้มไปด้านทิศตะวันออกเพราะเป็นพื้นที่ต่ำ ส่วนซีกทางด้านทิศตะวันตกเป็นที่สูงและสภาพแห้งแล้งดังเช่นคุ้มอื่น ๆ

ด้านทิศตะวันตกของวัดเป็นคุ้มใหม่ พึ่งก่อตั้งเมื่อ 17 ปีที่แล้ว ในปี 2526 ครูใหญ่โรงเรียนบ้านดงหาวขณะนั้น เห็นว่าโรงเรียนตั้งอยู่โดดเดี่ยวกลางป่ามากเกินไป ต้องการให้ชุมชนเข้ามาอยู่ใกล้ชิดโรงเรียนมากขึ้น ดังนั้นจึงทำการจัดสรรที่ดินจำนวน 10 ไร่ ให้ชาวบ้านที่ยากจนครอบครัวละ 2 งาน ได้อยู่อาศัย ปัจจุบันมีชาวบ้านอาศัยอยู่ 21 ครัวเรือน ลักษณะบ้านเรือนคุ้มนี้ดูจะด้อยกว่าคุ้มอื่น ๆ สภาพบ้านบางหลังยังมีลักษณะเป็นเพิงหญ้าคาหลังเล็ก ๆ และส่วนใหญ่ลักษณะบ้านจะยกพื้นซีเมนต์สูงกว่าพื้นดินเล็กน้อย ไม่ได้แยกห้องนอนห้องครัวเป็นสัดส่วน ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่มีที่ทำกินเป็นของตัวเอง ประกอบอาชีพรับจ้างเป็นหลัก ด้านทิศใต้ของคุ้มติดกับสระน้ำสาธารณะขนาดใหญ่ น้ำในสระมีสีขุ่นข้น ชาวบ้านไม่สามารถนำไปใช้บริโภคได้ ชาวบ้านคิดว่าน้ำในสระเป็นพิษต่อพืชผัก ต่อเมื่อ *ป้าแร่ม* ได้นำน้ำมาใช้รดพืชผัก ก็เจริญเติบโตงอกงามดี ซึ่งเป็นการลบข้อความเชื่อของชาวบ้านที่กล่าวว่าน้ำในสระเป็นพิษ เพียงแต่น้ำมีสีขุ่นข้น ชาวบ้านปล่อยให้วัว ควาย เป็ดลงถ่ายมูลลงในน้ำ น้ำจึงสกปรกจนชาวบ้านไม่สามารถนำไปใช้บริโภคได้ ส่วนทางด้านทิศตะวันตกของคุ้มใหม่ติดกับเนื้อที่ของโรงเรียน ซึ่งมีสวนป่าเป็นแนวแบ่งเขตแดนระหว่างบ้านกับโรงเรียน

เมื่อเข้าไปในหมู่บ้านดงหาว จะสัมผัสได้ถึงบรรยากาศแห่งความเงียบสงบ นาน ๆ ครั้งจะมีรถยนต์วิ่งผ่านพร้อมกับฝุ่นสีแดงฟุ้งกระจาย ต้นไม้สองข้างทางจึงมีฝุ่นสีแดงจับอยู่หนาเขรอะ สภาพของหมู่บ้านดงหาวมีลักษณะที่แตกต่างจากหมู่บ้านใกล้เคียง เพราะลักษณะการตั้งบ้านเรือนของราษฎรอยู่กันอย่างกระจัดกระจาย ไปตามแนวถนน

รอบ ๆ หมู่บ้าน บ้านแต่ละหลังมีเนื้อที่ที่เป็นสัดส่วน ในบริเวณไม่ต่ำกว่า 2 งาน มีปลูกพืชสวน เช่น มะม่วงและกล้วยตามริมรั้ว โดยที่เจ้าของไม่ต้องดูแลเอาใจใส่มากนัก แต่ส่วนใหญ่ก็ยังคงปล่อยให้เป็นพื้นที่ว่างเปล่า ถัดจากพื้นที่สวนด้านหลังจะเป็นพื้นที่นา แนวการกระจายตัวของบ้านเรือนของชาวบ้านนี้ มีรัศมีการกระจายกว้างประมาณ 3 กิโลเมตร ดังแผนผัง

แผนผังหมู่บ้านโคงน้อย

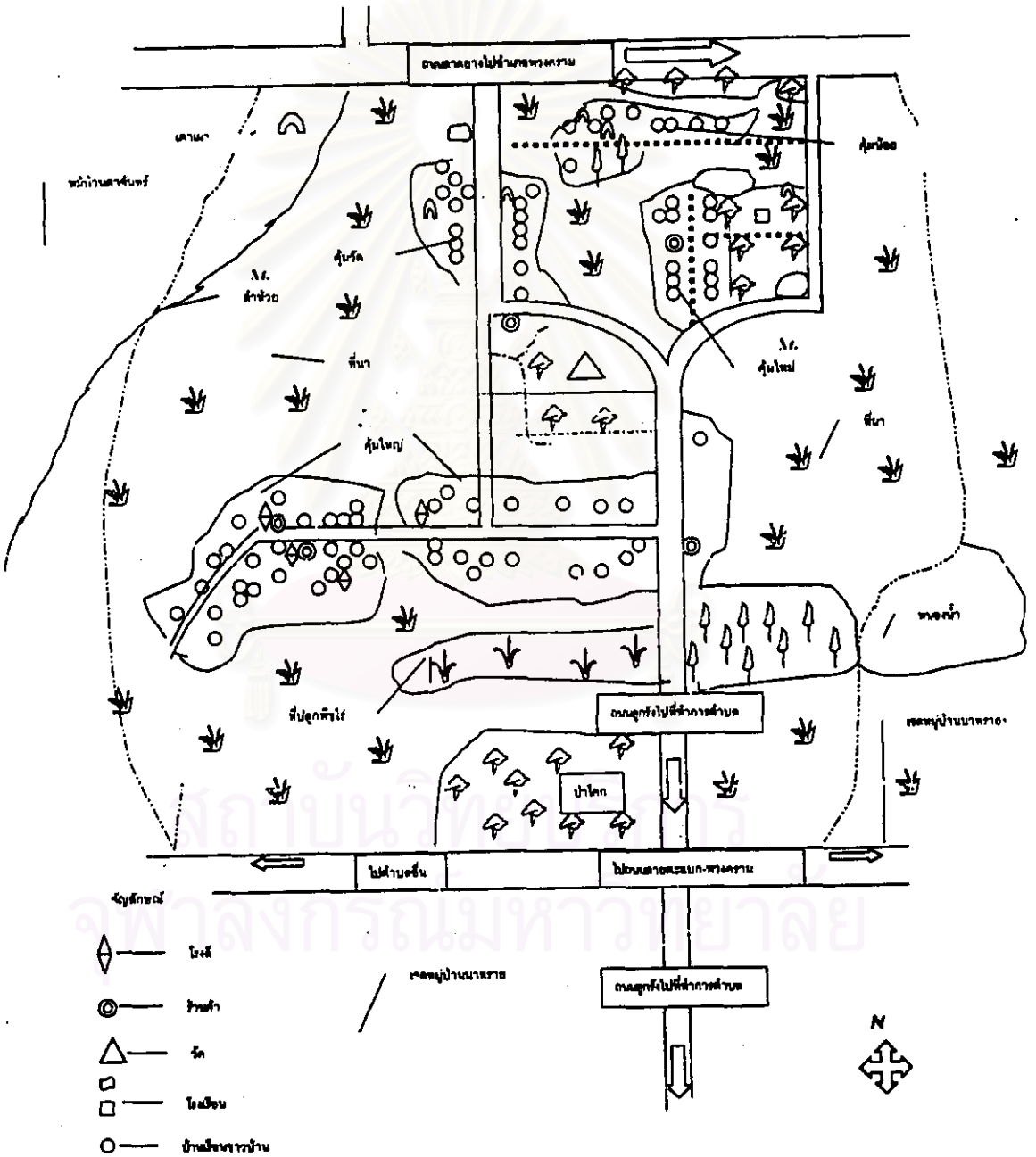

สภาพที่ตั้งของชุมชนอยู่บนที่สูงเป็นเนินคล้ายจอมปลวก ลักษณะดินเป็นดินดาน มีแหล่งน้ำธรรมชาติเป็นลำห้วยเล็ก ๆ อยู่ด้านทิศตะวันออกของหมู่บ้านเพียงแห่งเดียว แต่น้ำมีน้อยและจะแห้งขอดในหน้าแล้ง ชาวบ้านจึงไม่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ ชาวบ้านได้แก้ไขโดยขอให้ทางการมาขุดสระให้ แต่น้ำในสระก็ไม่สามารถนำไปใช้ด้านการเกษตรหรือใช้บริโภคได้เพราะมีสีขุ่นข้นประกอบกับชาวบ้านมักปล่อยสัตว์เลี้ยง เช่น วัว ควาย เป็ด เป็นต้นลงไปในแหล่งน้ำทำให้น้ำสกปรกเพิ่มไปขึ้นอีก ชาวบ้านได้พยายามแก้ไขปัญหาโดยการขุดเจาะบาดาล แต่ก็มีบางแห่งของคุ้มใหญ่เท่านั้นที่สามารถขุดเจาะน้ำได้ ส่วนคุ้มอื่น ๆ ไม่มีแหล่งน้ำใต้ดินพอที่จะขุดเจาะมาใช้ประโยชน์ได้ เมื่อฝนตกไม่มีแหล่งเก็บกักน้ำ ทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่ขาดน้ำที่ใช้ในอุปโภคและบริโภคโดยเฉพาะในหน้าแล้ง น้ำฝนที่เก็บกักไว้สำหรับดื่มก็ไม่เพียงพอตลอดทั้งปี เพราะชาวบ้านไม่มีภาชนะสำหรับเก็บรองรับน้ำฝนไว้อย่างเพียงพอ ชาวบ้านบางส่วนต้องซื้อน้ำดื่มน้ำใช้ในราคารถละ 70 บาท ซึ่งแต่ละรถจะมีปริมาณประมาณ 2 ถัง (ถังจุขนาด 500 ลิตร) ชาวบ้านที่ไม่มีเงินต้องเอาโอ่งหรือถังน้ำใส่รถเข็น ไปเข็นน้ำสระซึ่งอยู่ติดกับถนนลูกรังซึ่งอยู่ติดทางเข้าคุ้มน้อย มาใช้บริโภคเมื่อหมดหน้าฝนแล้ว ปัญหาการขาดแคลนน้ำจึงเป็นปัญหาที่สำคัญปัญหาหนึ่ง

"ผักสวนครัวหยังก็บ่ได้ปลูก แต่แค่น้ำใช้ก็เหิงยาก น้ำอาบน้ำใช้ คุ้มนี้อึดน้ำอยู่..."
(หมายความว่า ชาวบ้านไม่ได้ปลูกผักสวนครัวเพราะไม่มีน้ำรด คุ้มใหญ่แล้ง แม้แต่น้ำที่ใช้อาบ น้ำใช้ในบ้านก็ยังไม่ค่อยมี)

(ชาวบ้าน / 30 ธ.ค.41)

"มันยากแต่น่าน้ำนี่ละบ้านเฮาน่ะ ขุดสระก็ใช้บ่ได้ ปลูกผักปลูกหยังฮดก็ตาย เจาะน้ำก็บ่ออก โอ้ย ! ยากหั้งน้ำอาบ"
(หมู่บ้านนี้ลำบากเพราะไม่มีน้ำ ขุดสระก็ใช้การไม่ได้ น้ำในสระนำมารดผักผักก็ตาย ชาวบ้านเจาะน้ำบาดาลก็ไม่ออก ไม่มีทั้งน้ำอาบน้ำใช้)

(ชาวบ้าน / 19 มี.ค.41)

แม้ชาวบ้านจะมองเห็นความสำคัญของแหล่งน้ำ และพยายามขอความช่วยเหลือ และปรับปรุงด้านแหล่งน้ำของหมู่บ้าน โดยเฉพาะแหล่งน้ำเพื่อการบริโภค องค์การบริหารส่วนตำบลได้ทำแท้งค์เก็บกักน้ำฝนขนาดใหญ่ประจำหมู่บ้านขึ้น 4 แห่ง แต่ก็ยังไม่พอเพียงกับความต้องการของชาวบ้าน เพราะปริมาณน้ำฝนที่ตกแต่ละปีมีน้อย พอหมดหน้าฝนชาวบ้านต้องหาแหล่งน้ำอื่น ๆ เพราะน้ำที่มีในถังก็ไม่เพียงพอถึงหน้าแล้ง ผู้ใหญ่บ้านได้ขอความช่วยเหลือจากอำเภอให้ส่งน้ำมาให้เป็นคราว ๆ ไป ซึ่งก็ช่วยเหลือได้คราวละ 1-2 รถเท่านั้น ความขาดแคลนแหล่งน้ำธรรมชาติเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้หมู่บ้านนี้มีความแห้งแล้งและกันดารอย่างที่สุด ข้าวปลาไม่อุดมสมบูรณ์ นำมาซึ่งความยากจนขัดแค้นของชาวบ้านในที่สุด

วิถีชีวิตของคนในชุมชนบ้านดงหาว

เมื่อมีการรวมกลุ่มชาวบ้าน อย่างกรณีมีงานที่โรงเรียน สิ่งที่จะสังเกตเห็นความแตกต่างของคนแต่ละกลุ่มที่อยู่ในชุมชนแห่งนี้ได้อย่างดีคือ สภาพการแต่งกายก็จะมีความแตกต่างระหว่างวัย เช่น วัยเด็กจะนิยมสวมเสื้อยืดกางเกงกาสั้น หรือขายาวแล้วแต่โอกาสซึ่งเด็กหญิงและเด็กชายจะแต่งตัวไม่แตกต่างกันนัก เด็กรุ่นสาว ๆ มักสวมเสื้อและกางเกงตามสมัย จะมีสีสันมากขึ้นเมื่อมีงานหรือเทศกาลต่าง ๆ ปัจจุบันไม่นิยมใส่ผ้าถุงกันแล้ว ส่วนวัยรุ่นชายจะนิยมสวมเสื้อยืดกางเกงยีน วัยผู้ใหญ่ตามปกติถ้าอยู่บ้านจะไม่พิถีพิถันผู้หญิงจะสวมเสื้อคอกระเช้า แขนกุด และผ้าถุง ส่วนผู้ชายจะสวมกางเกงขายาวและไม่นิยมสวมเสื้อ แต่เมื่อต้องไปธุระข้างนอกจะสวมเสื้อผ้ารัดกุมขึ้น โดยนิยมสวมกางเกงทั้งหญิงและชาย กลุ่มของผู้สูงอายุจะเป็นกลุ่มที่รักษาวัฒนธรรมดั้งเดิมไว้มากที่สุด คือ ผู้หญิงจะนิยมนุ่งคอกระเช้า นุ่งกระเบนเหน็บสีหม่น ๆ เช่น สีดำ สีเทา ชายจะนิยมนุ่งโสร่งถ้าอยู่บ้านจะไม่สวมเสื้อ แต่เมื่อต้องออกนอกบ้านจะสวมเสื้อคอกลมสีขาว

สภาพความเป็นอยู่และความเคยชิน

สภาพแวดล้อมบริเวณบ้านของชาวบ้านแถบนี้ บ้านแต่ละหลังจะอยู่ในเนื้อที่ที่เป็นสัดส่วน ไม่ต่ำกว่า 2 งาน โดยจะปลูกผลไม้จำพวกยืนต้นที่ไม่ต้องดูแลรักษามากนักตามริมรั้วหรือหลังบ้าน เช่น มะม่วง กล้วย แต่ส่วนใหญ่จะปล่อยเนื้อที่ว่างไว้ตลอดทั้งปี ชาวบ้านมักจะนิยมเลี้ยงวัว ควาย และสัตว์ปีกประเภทเป็ดหรือไก่ โดยทำคอกหรือเล้าไว้ใต้ถุนบ้านหรือไว้ข้าง ๆ บ้าน และจะปล่อยให้สัตว์เลี้ยงจำพวกเป็ดหรือไก่หากินเองโดยธรรมชาติ ซึ่งสัตว์เหล่านี้จะเดินเพ่นพ่านและถ่ายมูลไว้รอบบ้านจนส่งกลิ่นรบกวน เจ้าของบ้านก็ไม่ได้เอาใจใส่และใส่ใจเรื่องความสะอาดบริเวณบ้าน

ลักษณะบ้านเรือนเดิมของชาวบ้านแถบนี้จะเรียบง่ายไม่พิถีพิถันเรียกได้ว่าเป็น "กระต๊อบ" หลังคามุงด้วยตับหญ้าคา ต่อมาได้การสร้างให้มั่นคงแข็งแรงขึ้น โดยสร้างด้วยไม้หลังคามุงด้วยสังกะสี ฝากระดานตีปิดอย่างหยาบ ๆ ตัวบ้านอาจยกเป็น 2-3 ระดับตามระยะเวลาที่เจ้าของบ้านได้ต่อเติม เช่นระดับของห้องนอน ระดับของชานเรือน และระดับของห้องครัว หลังปี 2534 ชาวบ้านได้อพยพไปทำงานต่างถิ่นมากขึ้น โดยเฉพาะจากการออกไปทำงานก่อสร้างในเขตเมืองใหญ่ ๆ อันส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน ในเรื่องที่อยู่อาศัยและเครื่องใช้ในบ้าน ชาวบ้านที่พอมีฐานะมักเปลี่ยนแบบบ้านเป็นบ้านสองชั้น ข้างบนเป็นไม้ ข้างล่างเป็นปูน มีห้องครัวในตัวบ้าน ส่วนชาวบ้านที่ฐานะไม่ค่อยดีนักจะยกแบบห้องโล่ง บางหลังก่อด้วยอิฐแบบหยาบ ๆ บางหลังยกเพียงโครงและหลังคาไว้โดยเอาสังกะสีเก่า ๆ ตีปิดกั้นสายตาจากคนภายนอกเท่านั้น ส่วนใหญ่บ้านมีลักษณะปิดไม่มิดชิด ภายในตัวบ้านมักจะปล่อยโล่ง ๆ หรือไม่ก็ใช้ตู้กั้นแบ่งเป็นห้องต่าง ๆ เช่น ห้องนอน ห้องนั่งเล่น ส่วนใหญ่จะใช้ห้องนอนรวมเพียงห้องเดียวทั้งพ่อ แม่ ลูก ซึ่งมีข้าวของเครื่องใช้วางระเกะระกะ เสื้อผ้าวางกองกับพื้นบ้าง พาดไว้ตามบันได ประตู หน้าต่าง การรักษาความสะอาดบ้านเรือนไม่สู้จะมีมากนัก โดยเฉพาะห้องครัวจะมีถุงพลาสติกที่ใช้แล้ว เศษถ่านและขี้เถ้าอยู่ตามพื้น อุปกรณ์ทำอาหารวางอยู่กระจัดกระจาย เมื่อรับประทานอาหารเสร็จชาวบ้านมักจะแช่จานไว้ทำให้ห้องครัวดูสกปรกส่อถึงภาวะโภชนาการของเจ้าของบ้านที่รับประทานอาหารจากการประกอบอาหารที่ไม่สะอาด

นอกจากนี้ จากการสังเกตของผู้วิจัย พบว่า ชาวบ้านมักรับประทานอาหารที่มีคุณค่าน้อย คือจะเลือกซื้ออาหารราคาถูกจากร้านค้า เช่น ปลาทู ไข่ ปลากระป๋อง ซี่โครงไก่ทอด ปลาจ่อม และยังคงนิยมรับประทานอาหารสุก ๆ ดิบ ๆ เช่น ลาบ ก้อย ปลาร้า ปลาจ่อม เป็นต้น ในขณะที่ผู้วิจัยมีโอกาสไปเยี่ยมบ้านชาวบ้านและได้สังเกตพฤติกรรมการรับประทานอาหารของชาวบ้าน พบว่า ชาวบ้านมักรับประทานอาหารโดยมีกับข้าวเพียงอย่างเดียว เช่น น้ำพริก หรือปลาจ่อม หรือส้มตำปลาร้า ซึ่งเป็นอาหารที่มีคุณค่าทางโภชนาการต่ำ ส่วนโปรตีนที่ได้จากเนื้อปลา กบ เขียด ชาวบ้านจะได้รับประทานเป็นบางครั้งในช่วงฤดูที่มีน้ำขังตามที่นา ห้วย หนอง เท่านั้น การรับประทานอาหารที่มีคุณค่าทางโภชนาการต่ำและปริมาณน้อยเกินไป ซึ่งทำให้สุขภาพร่างกายไม่แข็งแรง เป็นที่มาของโรคภัยไข้เจ็บอื่น ๆ และไม่สามารถจะทำงานหาเลี้ยงครอบครัวได้อย่างเต็มที่ อย่างกรณีของครอบครัวของ *นายช้าง* ซึ่งมีสมาชิกในครอบครัว 4 คน ได้เล่าว่า เขาต้องกินอาหารทุกอย่างที่หามาประทังชีวิตได้ ไม่ว่าจะเป็น นก หนู แย้ กิ้งก่า กระต่าย หรือแม้กระทั่งสัตว์ที่ชาวบ้านโดยทั่ว ๆ ไปไม่นิยมนำมารับประทานเป็นอาหาร เช่น งู แมว สุนัข เป็นต้น บางมื้อสมาชิกในครอบครัวมีกับข้าวเพียงบะหมี่สำเร็จรูปเพียงซองเดียว นายช้างกล่าวถึงแผนการอพยพไปรับจ้างตัดอ้อยว่า ปีหน้าเขาคงต้องไปรับจ้างตัดอ้อยกับลูกชายเท่านั้น เพราะภรรยาสุขภาพไม่ดี ไปทำงานปีที่แล้วก็เป็นลมบ่อย ๆ ซึ่งภรรยาของ *นายช้าง* ก็ได้เล่าให้ผู้วิจัยฟังว่า นางรู้สึกปวดที่ท้อง แน่นหน้าอก ใจสั่น ๆ หวิว ๆ เป็นประจำและก็มีอาการเหนื่อยหอบง่าย แต่ก็ไม่ได้ไปหาหมอเพราะไม่อยากเสียเงินค่าเดินทางและค่ารักษาถึงแม้จะเป็นจำนวนเงินเพียง 50-60 บาทก็ตาม ดังบทสนทนาของระหว่างผู้วิจัยกับนายช้างและภรรยา ดังนี้

ผู้วิจัย : *ปีหน้าจะไปตัดอ้อยกันอีกหรือเปล่าคะ*

นายช้าง : *ไป... รับเงินเขามาแล้วต้องไป ถ้าไม่ไปก็ตกงาน อยู่บ้านไม่มีงานทำ*

ผู้วิจัย : *ไปทั้งครอบครัวหรือคะ*

นายช้าง : *แม่มันว่าจะไม่ให้ไป เป็นออด ๆ แอด ๆ เป็นลมเป็นแล้งบ่อย ตัดอ้อยอากาศมันร้อน พวกผู้หญิงเป็นลมกันเต็ม*

ภรรยา : *รู้สึกไม่ค่อยสบาย ปวดท้อง แน่นหน้าอก ใจสั่น เป็นลมบ่อย ถ้าทำงานหน่อยเป็นลมเลย นี่ก็ไม่สบายมาหลายวันแล้ว*

ผู้วิจัย : *ไปหาหมอหรือยังคะ*

นายช้าง : *ไปก็เสียเงิน 50 60 เงิน 50 60 ก็หายากทุกวันนี้ บ้านเรามันไม่มีงานทำ*

ผู้วิจัย : *ไปตัดอ้อยคงได้เงินมาเยอะนะคะ*

ภรรยา : *ถ้าเรามีแรงก็ทำได้เยอะ แต่นี่เป็นออด ๆ แอด ๆ กินประหยัดจนเถ้าแก่ว่าฉัน หน้าซีดอย่างนี้ขาดสารอาหารแล้ว*

นายช้าง : *ปีที่แล้วก็ได้ 3,000-4,000 มีแต่พวกผมนี่แหละเหลือ คนอื่นจะเหลือยังไงละ ! ก็เห็นแต่กับข้าวเขา พวกผมมาม่าห่อหนึ่งกินได้มื้อหนึ่ง คนอื่นเขากินตับไก่ ปีกไก่ เห็นเขา มันจะเหลืออะไร ... บางทีพวกผมก็หากินพวกนก หนู กระต่าย กินสารพัดผม กินงู กินแมว กินหมา กินได้ทุกอย่าง พวกผมไปตัดอ้อยทุกปี เงินก็เหลือทุกปี*

(17 ก.ย. 42)

ผู้วิจัยพบว่า ในเรื่องการรักษาความสะอาด สุขภาพอนามัย และสิ่งแวดล้อมภายในบ้านนั้นยังมีน้อยเพราะชาวบ้านพอใจและเคยชินกับการอาศัยธรรมชาติ และวิถีชีวิตแบบดังเดิม สังเกตจากสุขอนามัยการใช้ห้องน้ำและห้องสุขาหรือ *"ห้องส้วม"* ไม่มีใช้ถึง 45 ครัวเรือน หรือคิดเป็นร้อยละ 45 ซึ่งเป็นจำนวนที่ยังไม่บรรลุเป้าหมายสูงมากเมื่อเทียบกับเกณฑ์ความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) ซึ่งกำหนดไว้ว่าแต่ละหมู่บ้านต้องมีร้อยละ 95 จึงถือว่าบรรลุเป้าหมาย (กรมพัฒนาชุมชน, 2542) ทั้งที่อุปกรณ์การทำห้องส้วมส่วนหนึ่งได้รับความช่วยเหลือจากสาธารณสุข โดยการแจกจ่ายอุปกรณ์โถส้วม ท่อน้ำ และปูนซีเมนต์ตั้งแต่ปี 2537 แต่อุปกรณ์เหล่านี้ถูกวางทิ้งอย่างไม่ใส่ใจ อยู่ริมทางเดินบ้าง ริมรั้วบ้าง บางรายเล่าว่าถูกเด็ก ๆ เล่นกระทุ้งจนแตกเสียหายไปแล้ว

"ยายไม่ใช้หรอกมีแต่ลูกแต่หลายใช้ ขุดหลุมขุดอะไร คนโบราณ ขนาดยายไปกรุงเทพฯ 2 คืน 3 วันยังไม่ถ่าย มีแต่เยี่ยว ไม่กินอะไรไม่อยากเข้า"

(ชาวบ้าน / 12 มิ.ย.42)

"บางคนเขาก็ว่าไม่จำเป็นตามป่าตามอะไรก็มี มันไม่จำเป็นเขาไม่มีดังใช้ เขาว่าบ้านเขาก็ยังทำไม่เสร็จเขาคิดว่าจะทำในบ้านเลย เขาจึงยังไม่ทำเขายังไม่ปลูกบ้าน"

(ชาวบ้าน / 5 พ.ค. 42)

การไม่รู้จักใช้ห้องสุขา นอกจากเป็นการไม่รักษาอนามัยของตนเองแล้ว ยังเป็นการไม่รักษาสิ่งแวดล้อมและอาจเป็นสาเหตุการแพร่ระบาดของของโรคภัยไข้เจ็บอื่น ๆ เช่น โรคพยาธิ อหิวาตกโรค ได้อีกด้วย ชาวบ้านยังไม่มีความรู้สึกและมองเห็นความสำคัญของเรื่องเหล่านี้ เห็นได้อย่างชัดเจนจากการสังเกตอนามัยส่วนบุคคล จะพบว่า ชาวบ้านมักจะไม่ค่อยรักษาความสะอาดของร่างกายนักจะปล่อยให้เล็บมือยาวและดำ ไม่ค่อยรักษาสุขภาพปากที่มักมีคราบสีเหลืองและเศษอาหารเกาะติด พฤติกรรมเหล่านี้ส่งผลต่อสุขภาพอนามัยของเด็กนักเรียนด้วยเช่นกัน คือนักเรียนมักปล่อยให้เล็บมือเล็บเท้าสกปรก ฟันผุเพราะไม่ได้รับการดูแลรักษา ใช้เสื้อผ้าตัวเดียวซ้ำกันหลายวันทำให้เสื้อผ้าดำสกปรกและขาด และเป็นโรคผิวหนัง เช่น กลากเกลื้อน เป็นต้น

ยังด้อยการศึกษา

เมื่อเปรียบเทียบสภาพความเป็นอยู่ของคนในหมู่บ้านดงหาว และหมู่บ้านใกล้เคียงแล้ว ยังถือว่าเป็นหมู่บ้านที่ด้อยกว่าหมู่บ้านอื่น ในขณะที่หมู่บ้านอื่นมีบ้านช่องมั่นคง สวยงาม ทางเข้าหมู่บ้านพัฒนาปรับปรุงให้ถนนลาดยาง ถนนในหมู่บ้านปรับเป็นถนนคอนกรีต ผู้คนมีอาชีพและรายได้ที่มั่นคงกว่า ในขณะที่คนในหมู่บ้านดงหาวต้องประกอบอาชีพด้วยการทำนาและรับจ้าง มีรายได้ต่ำ มีการอพยพเคลื่อนย้ายแรงงานสูง ถนนเข้าหมู่บ้านดงหาวยังเป็นถนนลูกรัง ถนนในหมู่บ้านเล็กเท่าทางเกวียน แม้ในระยะหลัง ๆ เมื่อ 2-3 ปีที่แล้วจะมีการเปลี่ยนแปลงรับวัฒนธรรมใหม่ ๆ เข้าในชุมชนบ้าง แต่การพัฒนาปรับปรุงด้านต่าง ๆ ก็ยังไม่เท่าเทียมกับหมู่บ้านอื่น ๆ

ผู้วิจัยพบว่า ผู้ปกครองนักเรียนบางกลุ่มไม่สามารถพูดภาษาไทยได้ (ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นผู้สูงอายุกว่า 40 ปีขึ้นไป) จากการสำรวจของผู้วิจัยในช่วงเดือน เมษายน- มิถุนายน 2542 พบว่า คนในชุมชนมีการศึกษาระดับต่ำ คือจากประชากรทั้งหมด 553 คน มีการศึกษาโดยเฉลี่ย 4.8 ปี ซึ่งเป็นการศึกษาที่ต่ำกว่าการศึกษาการศึกษาภาค

บังคับในปัจจุบัน และผู้ที่มีอายุ 13 ปีขึ้นไปมีจำนวน 408 คนหรือร้อยละ 74 จากจำนวนประชากรทั้งหมด 553 คน มีการศึกษาต่ำกว่าชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 มากที่สุดจำนวน 207 คนหรือร้อยละ 51 คน รองลงมามีการศึกษาระดับประถมศึกษาปีที่ 6 จำนวน 142 คนหรือร้อยละ 35 และมีผู้ที่อ่านไม่ออกเขียนไม่ได้ทั้งที่ไม่ได้เรียนและผ่านการเรียนในระบบโรงเรียนแล้ว จำนวนถึง 138 คน โดยมีผู้ไม่ได้ผ่านการเรียนในโรงเรียน 57 คน ผ่านการเรียนในระบบโรงเรียนแต่อ่านไม่ออกเขียนไม่ได้ 81 คน และจากการสัมภาษณ์ชาวบ้านพบว่า ส่วนหนึ่งได้หลงลืมเพราะไม่ได้ใช้ และบางคนจบการศึกษาโดยที่ยังอ่านไม่ออกเขียนไม่ได้

ความไม่รู้หนังสือเป็นอุปสรรคสำคัญอย่างยิ่งต่อการสื่อสารของคนในชุมชน อย่างกรณีเด็กหนุ่มคนหนึ่งมีเพื่อนส่งจดหมายส่งมาที่บ้านก็ต้องให้พ่อเป็นผู้อ่านให้ฟัง เมื่อทำงานได้เงินแล้วจะส่งเงินมาให้ทางบ้านก็ต้องเดินทางจากที่ที่งาน (ซึ่งทำงานเป็นช่างทาสีอยู่ในจังหวัดอยุธยา) มาให้ทางบ้านเอง เพราะไม่สามารถใช้บริการทางไปรษณีย์เพราะไม่สามารถอ่านออกเขียนได้ ดังที่ผู้เป็นน้าสาวได้เล่าให้ผู้วิจัยฟังว่า

> *"มีนะลูกของพี่ อ่านหนังสือไม่ได้จบป.6 แล้วละ เวลาจดหมายมามันก็ให้พ่อมันอ่านให้ เด็กป.6ทุกวันนี้ไม่ค่อยฉลาดนะ จบป.4 ก่อน ๆ อ่านได้"*
>
> *(ชาวบ้าน / 1 ก.พ.42)*

ยิ่งนับวันความสำคัญของการสื่อสารได้เพิ่มมากขึ้นโดยลำดับ คนในชุมชนยิ่งเห็นความสำคัญของการอ่านออกเขียนได้ โดยเฉพาะกลุ่มคนที่อ่านไม่ออกเขียนไม่ได้ บางครั้งเขาเหล่านี้ต้องการที่จะเดินทางไปต่างจังหวัด โดยเฉพาะเดินทางเข้ามาหาลูก ๆ ที่กรุงเทพฯ ก็ต้องใช้จ่ายเงินเพิ่มเป็น 2 เท่าเพราะต้องจ้างให้เพื่อนบ้านช่วยนำทางเนื่องจากตนเองอ่านหนังสือไม่ออก

> *"ฉันไม่กล้าไปดอกกรุงเทพฯ ถ้าฉันไปหาลูกฉันก็จ้างให้เขาไปด้วย แบบว่าไม่รู้หนังสือเนาะก็ไม่กล้าไปอ่านหนังสือไม่ออกกลัวหลงทางหารถไม่เจอ"*
>
> *(ชาวบ้าน / 5 พ.ค.42)*
>
> *"ไม่กล้าไปเหมือนกันอ่านไม่ออกกลัวหลง มีญาติเขาพาไปเที่ยวเหมือนกัน กทม. เขาพาไป จะเดินข้ามทางทั้งวันก็ข้ามไม่ได้ ไปคนเดียว"*
>
> *(ชาวบ้าน / 5 พ.ค.42)*

จากความด้อยในด้านการศึกษานี้เอง ทำให้ชาวบ้านมักไม่ค่อยมีโอกาสที่จะเลือกประกอบอาชีพอื่นที่แตกต่างไปจากการทำนาและรับจ้าง ต้องอาศัยการเลียนแบบและใช้กำลังกายเท่านั้น มีการแก่งแย่งผลประโยชน์กันเองหรือโดนนายทุนเอารัดเอาเปรียบ และบางคนต้องล้มเลิกกลางคันหันกลับมาประกอบอาชีพทำนาอย่างเดิม จากการสังเกตและสัมภาษณ์ของผู้วิจัยพบว่า เมื่อ 2-3 ปีที่แล้วในชุมชนมีร้านค้า 6 ร้าน ซึ่งทุกร้านจะขายสินค้าคล้าย ๆ กัน คือ ของชำและกับข้าวทั้งสดและแห้ง แต่ปัจจุบันต้องล้มเลิกไป 2 ร้านเพราะไม่มีลูกค้า จึงเหลือร้านค้า 4 ร้าน ซึ่งร้านค้าทั้งสี่นี้มีความสัมพันธ์เป็นญาติพี่น้องกัน คือ นายอานนท์ อายุ 37 ปี (พ่อของอร) นางเอียด อายุ 35 ปี

นายวิรัตน์ อายุ 33 ปี (พ่อของวิภา) เป็นพี่น้องกันทั้งสามคน นางรำ อายุ 44 ปี เป็นพี่สาวภรรยานายอานนท์ และนายเสม อายุ 23 ปี ที่เพิ่งเปิดร้านเล็ก ๆ ขึ้นใหม่เป็นร้านที่ 5 เมื่อปลายปี 2541 ก็เป็นน้องชายของภรรยานายวิรัตน์ นอกจากเกือบทุกร้านจะการขายสินค้าคล้ายคลึงกันแล้ว ผู้วิจัยสังเกตว่าถ้าหากร้านใดร้านหนึ่งเกิดการเปลี่ยนแปลง เช่น เริ่มขายกล้วยทอด ขายลูกชิ้น หรือเข็นรถนำสินค้าออกไปขายตามหมู่บ้าน ร้านอื่น ๆ ก็จะเลียนแบบทำตามทันที นอกจากลักษณะนี้แล้วร้านค้าสี่ร้านแรกยังมีกิจการในครัวเรือนลักษณะที่คล้าย ๆ กัน คือ มีรถนวดข้าว รถรับจ้างส่วนบุคคล ส่วนนายวิรัตน์และนางรำมีกิจการโรงสีข้าวเหมือนกัน คนในกลุ่มนี้นับเป็นกลุ่มคนที่ขยันขันแข็งและน่าเอาเป็นเยี่ยงอย่างในด้านการประกอบอาชีพที่สุดในหมู่บ้าน แต่ในทางกลับกันก็แสดงให้เห็นถึงพฤติกรรมที่ชอบเลียนแบบของคนในชุมชน แก่งแย่งผลประโยชน์กันเอง ผู้วิจัยสังเกตพบว่า มีครอบครัวของนายอานนท์แและนางรำเท่านั้นที่ไปมาหาสู่และมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ส่วนกลุ่มร้านค้าอื่น ๆ จะไม่ค่อยไปมาหาสู่ทั้งที่เป็นญาติพี่น้องกัน จากการที่ผู้วิจัยได้มีโอกาสสัมภาษณ์นายอานนท์เกี่ยวกับบุคคลที่มีความเป็นผู้นำหรือมีความไว้วางใจในชุมชน นายอานนท์กล่าวว่า

> *"จะปรึกษาใครได้น้อยคนในบ้านนี้ ผู้ใหญ่บ้านก็ไม่ค่อยกระตือรือร้น ชาวบ้านก็ไม่กระตือรือร้น ผู้ช่วยก็วางเฉย ไม่รู้จะวางใจใครได้...แม้แต่น้องชายผม (หมายถึงนายวิรัตน์) ผมยังไม่ไว้ใจเลย"*
>
> *(นายอานนท์ / 18 ก.พ.42)*

การประกอบอาชีพโดยที่ชาวบ้านอาศัยการเลียนแบบโดยที่ไม่ได้ไตร่ตรองในส่วนอื่น ๆ เช่น แรงงานของคนในครอบครัวไม่เพียงพอที่จะทำกิจการดังกล่าว ดังเช่น กิจการโรงสีข้าวของนางรำต้องปิดกิจการไป เพราะไม่มีข้าวสีและไม่มีแรงงานในครอบครัว พฤติกรรมเหล่านี้ยังนำไปสู่ความไม่ไว้วางใจกันและกันขึ้นในชุมชน

หรืออย่างกรณีที่ชาวบ้านต้องการจะประกอบอาชีพเสริม จากการทำผลิตภัณฑ์เครื่องใช้ในครัวจากไม้ เนื่องจากมีนายทุนได้ขยายการรับซื้อสินค้าโดยมีจุดรับซื้อที่เขตอำเภอตะแบก ห่างจากชุมชนประมาณ 20 กิโลเมตร ในราวเดือนเมษายน 2542 มีครอบครัวของ *นายเลียน* เพียงครอบครัวเดียวที่รับเป็นผู้ผลิตและนำไปส่งให้นายทุน จากการสอบถามทราบว่า ครอบครัวของ *นายเลียน* มีรายได้วันละประมาณ 200-300 บาท เหลือจากหักค่าวัตถุดิบพวกไม้ซึ่งต้องลงทุนเองแล้วจะมีรายได้ประมาณเดือนละ 3,000-4,000 บาท หลังจากนั้น 5 เดือน (ราวเดือนสิงหาคม 2542) ชาวบ้านเริ่มตื่นตัวสนใจที่จะประกอบอาชีพนี้ มีผู้ที่สนใจลงทุนทำเพิ่มจำนวนราว 20 คน ซึ่งการลงทุนทำนั้นชาวบ้านต้องลงทุนซื้อเครื่องขัดไม้ในราคา 2,000 บาท และต้องลงทุนซื้อไม้เอง โดยนายทุนจะสั่งสินค้า (order) เป็นงวด ๆ และเมื่อทำเสร็จชาวบ้านจะนำสินค้าไปเสนอให้นายทุน ซึ่งในระยะหลัง ๆ ที่ชาวบ้านมีความสนใจทำมากขึ้น (ชาวบ้านให้ข้อมูลประมาณว่าในเขตอำเภอพวงครามและตะแบกมีเครื่องขัดไม้ถึง 1,000 เครื่อง) ทำให้นายทุนเริ่มกดราคาสินค้าของชาวบ้าน สินค้าชิ้นใดที่นายทุนไม่พอใจก็ไม่รับซื้อ ให้เงินไม่ตรงตามเวลาการนัดจ่าย ในขณะที่ชาวบ้านบางคนต้องกู้เงินดอกเบี้ยถึงร้อยละ 10 เพื่อนำมาซื้อเครื่องมือ และยังต้องลงทุนซื้อไม้ ซึ่งชาวบ้านจะใช้ทั้งไม้ประดู่ ไม้มะค่า โดยจะมีตำรวจขนมาขายให้ชาวบ้าน ราคาท่อนละ 500-4,000 บาท ชาวบ้านที่ไม่มีเงินสดจะผ่อนจ่ายเงินให้เป็นงวด ๆ 500 บาท และงานบางชิ้นก็ใช้ต้นตาล ซึ่งชาวบ้านต้องซื้อมาในราคาต้นละ 200-300 บาท ต้องจ้างรถขนและต้องจ้างตัดไม้ออกเป็นชิ้นเล็ก ๆ ชาวบ้านบางคนที่ทุนค่าใช้จ่ายไม่ไหวประกอบกับยังต้องโดน

นายทุนกดราคาอีก จึงต้องล้มเลิกการทำอาชีพเสริมนี้ไป อย่างกรณีของครอบครัวลุงทิมซึ่งคิดจะยึดเอาอาชีพนี้เป็นอาชีพเสริมเช่นกัน แต่มาประสบปัญหานายทุนจ่ายเงินไม่ตรงตามเวลานัดจ่าย จนต้องเลิกทำอาชีพนี้ เมื่อผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ลูกชายลุงทิมได้กล่าวกับผู้วิจัยว่า

"ตอนนี้ก็ไม่มีตลาดส่ง คนทำมาก เงินก็ยาก...ถ้าเอางานไปส่งก็ได้เงินไม่ครบ ถ้างานเราหนึ่งพันเขาก็จะจ่ายเราแค่ห้าร้อย นี่ขายังค้างพ่ออยู่สี่ร้อย ไปเอายังไงก็ไม่ได้ ก็เลยขี้เกียจไป..."

(ชาวบ้าน / 20 ก.ย.42)

ความเชื่อในชุมชน

จากประสบการณ์ในสนาม ลักษณะความเชื่อคนในชุมชนยังมีความเชื่อต่อ ๆ กันมาโดยไม่ได้พิสูจน์ให้ประจักษ์จริง ซึ่งบางอย่างก็มีความใกล้เคียงกับความเชื่อของคนไทยโดยทั่ว ๆ ไป เช่น ความเชื่อด้านไสยศาสตร์ แต่บางอย่างก็เป็นลักษณะเฉพาะของท้องถิ่น เช่น เชื่อว่าน้ำในชุมชนเป็นพิษ เป็นต้น

1. เชื่อเรื่องไสยศาสตร์และโชคลาง ผู้วิจัยพบว่า คนในชุมชนยังมีความเชื่อในด้านไสยศาสตร์อย่างเหนียวแน่น โดยเฉพาะในเรื่องผีสางเทวดา ฯลฯ ที่เห็นอย่างเด่นชัด คือ ความเชื่อในด้านการเลี้ยงดูเด็กที่ว่า เด็กที่เลี้ยงยาก ๆ ต้องไว้ผมจุก ผู้วิจัยพบเด็กไว้ผมจุกถึง 10 คนเป็นเด็กชาย 7 คน เด็กหญิง 3 คนอยู่ในชุมชน เด็กเหล่านี้มีครูจะจับต้องศีรษะไม่ได้แม้แต่พ่อแม่ของเด็กเอง เพราะจะทำให้ผิดครู เด็กจะเจ็บป่วยและเสียชีวิตได้ ซึ่งคนในชุมชนจะเชื่อถือในเรื่องนี้มาก

"...ถ้านักเรียนอย่าไปเขกหัวคนเขมรเขาจะถือ เขกหัวเขาจะถือคัก คันตีเอาไม้แส้น้อย ๆ ตี ตีบ่เป็นหยังดอกคันเขกหัวเขาซิถือ ครูเอยอย่าไปหาเขกหัวเขกหางเลย...แฮงลูกข่อยหัวจุก ๆ นั่นแฮงเลี้ยงยาก คันผิดไปเจ้าเอย ขนาดพ่อแม่เขกหัวก็ไม่ได้ คนผมจุกมันเลี้ยงยาก เขกหัวบ่ได้เลย"

(คนเขมรเขาจะถือว่าส่วนหัวของคนเป็นของสูง จะเขกหัวไม่ได้ ถ้าหากครูจะลงโทษขอให้ใช้ไม้เรียวเล็ก ๆ ถ้าไปเขกหัวเด็ก เด็กจะเป็นไข้รักษายาก แม้แต่พ่อแม่ยังต้องระวังเรื่องเหล่านี้)

(ชาวบ้าน / 29 ธ.ค.41)

นอกนั้นชาวบ้านยังเชื่อเรื่องโชคลาง ผู้วิจัยสังเกตเห็นว่า ก่อนที่ชาวบ้านจะออกเดินทางไปทำงานต่างถิ่นก็จะให้หลวงพ่อที่วัดรดน้ำเสกเป่าให้ หรือเมื่อชาวบ้านซื้อจักรยานยนต์มักจะให้หลวงพ่อที่วัดหรือที่ตนเคารพนับถือเจิมให้ก่อนนำไปใช้เพื่อความเป็นสิริมงคล หรือก่อนวันหวยจะออกสักวันหรือสองวัน ชาวบ้านบางคนมักจะขอหวยจากเทวดาที่สิงสถิตอยู่ตามต้นไม้โดยเฉพาะต้นไม้ใหญ่ ๆ โดยจะทำพิธีกราบไหว้บูชาก่อน แล้วชาวบ้านจะขูดเปลือกต้นไม้ออกและใช้แป้งทา จากนั้นก็จะดูว่ามีเลขอะไรปรากฏอยู่ในเนื้อไม้ ซึ่งก็อยู่ที่จินตนาการของแต่ละคน ผู้วิจัยมักจะพบเห็นหลักฐานทางความเชื่อเหล่านี้ของชาวบ้านอยู่ทั่ว ๆ ไป โดยเฉพาะต้นยางใหญ่ที่อยู่หลังโรงเรียนมีรอยขูดจนรอบโคนต้นทีเดียว

ความเชื่อด้านไสยศาสตร์ของชาวบ้านมักเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมเสมอ เช่น พิธีแต่งงาน ขึ้นบ้านใหม่ เริ่มฤดูกาลปักดำ จะต้องมีการบวงสรวงผีเสียก่อน มีทั้งพิธีกรรมที่ชาวบ้านสามารถทำเอง เช่น การเซ่นไหว้ผีบรรพบุรุษ ผีเจ้าที่ ผีนา ผีบ้าน และถ้าหากเป็นพิธีเพื่อความเป็นสิริมงคล ผู้ทำพิธีจะเป็นพระ เช่น การให้พระรดน้ำให้ศีลให้พร ก่อนจะออกเดินทางไปทำงานต่างถิ่น ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการทำพิธีทางความเชื่อทางไสยศาสตร์อีกผู้หนึ่งคือร่างทรงในหมู่บ้านซึ่งเป็นหญิงวัยกลางคน นางได้เล่าให้ผู้วิจัยฟังว่า ตอนแรกมีนางฟ้ามาขออยู่ด้วยโดยการมาเข้าฝัน แต่ด้วยความกลัวนางจึงปฏิเสธทำให้นางต้องเจ็บป่วยแอด ๆ แอด ๆ เข้ารับการรักษาที่โรงพยาบาลก็ไม่หาย นางจึงให้อาจารย์ (ผู้ที่มีความรู้ทางไสยศาสตร์) ดูให้ และได้รับคำแนะนำให้จัดพิธีรับและตั้งเครื่องบูชา หลังจากนั้นอาการป่วยของนางก็หายไป ความสามารถพิเศษของนาง คือ สามารถทำนายดวงชะตา สะเดาะเคราะห์ต่ออายุ และรักษาโรคบางชนิดได้ โดยนางจะอัญเชิญนางฟ้าลงมาประทับทรง แล้วจึงทำการตรวจดวงชะตา สะเดาะเคราะห์และรักษาโรคตามที่นางฟ้าบอก โดยจะทำพิธีบนบ้านซึ่งได้ดัดแปลงให้ส่วนหนึ่งเป็นตำหนักที่ประทับของนางฟ้า และที่รับเครื่องบูชาและเครื่องเซ่น เมื่อชาวบ้านเดือดร้อนก็มักจะนำดอกไม้ ธูป เทียน น้ำหอมและเงินจำนวน 10 บาท มาให้ร่างทรงเป็นผู้ทำนายทายทัก ถ้าหากจะให้ทำการรักษาปัดเป่า สะเดาะเคราะห์ต่ออายุ จะต้องมีเครื่องเซ่นบูชามาเป็นพิเศษ คือ มีผ้าขาว เหล้าขาว น้ำหอม และเงินจำนวน 200 บาท (อาจจะมากกว่านี้ก็ตามแต่ชาวบ้านจะศรัทธา)

ในด้านการรักษาอาการเจ็บป่วยของชาวบ้านนั้น ผู้วิจัยสังเกตว่า เมื่อชาวบ้านมีอาการเจ็บป่วยเล็ก ๆ น้อย ๆ จะปล่อยให้หายเอง ถ้าหากมีอาการหนักขึ้นถึงขนาดล้มหมอนนอนเสื่อ ชาวบ้านจะนิยมไปหาร่างทรงประจำหมู่บ้านเพื่อให้ร่างทรงบอกสาเหตุของการเจ็บป่วยและวิธีการรักษา ซึ่งสาเหตุส่วนใหญ่เพราะคนในบ้านหรือผู้ป่วยไปลบหลู่ผีปู่ผีย่า ผีบ้าน ผีนา ต้องแก้ไขโดยการทำพิธีเรียกขวัญผู้ป่วยให้กลับคืนโดยการเซ่นสังเวยแก่ผีตนนั้น ซึ่งชาวบ้านต้องเสียเงินเพื่อทำพิธีเซ่นสังเวยเป็นเงินหลายร้อยบาท เพื่อซื้อ ธูป เทียน เหล้า ผ้าขาว น้ำหอม และเงินค่าขึ้นครู โดยเป็นการรักษาทางใจให้กับชาวบ้านมากกว่ารักษาอาการป่วยจริง นอกจากนี้อาจจะมีวิธีการรักษาโดยใช้ยาพื้นบ้านซึ่งส่วนใหญ่เป็นยาต้มร่วมด้วย ผู้ที่ป่วยหนักหนาสาหัสจริง ๆ จึงจะมีโอกาสเข้าการรักษาในโรงพยาบาลเป็นอันดับสุดท้าย อย่างกรณีของ *นิ่ม* ซึ่งเป็นพี่สาวสมพรป่วยเป็นไทฟอยด์มานานถึงสองสัปดาห์ เพื่อนบ้านสันนิษฐานว่าเป็นไข้ป่าหรือมาลาเรีย เพราะจะมีไข้ขึ้นสูงเป็นบางวันมีอาการหนาวสั่น หลังจากที่เซ่นผีนาตามคำบอกเล่าของร่างทรงประจำหมู่บ้าน *นวล* ผู้เป็นพี่สาวหาสมุนไพรพื้นบ้านมาต้มให้กิตามคำแนะนำของเพื่อนบ้าน พอย่างเข้าสัปดาห์ที่สาม *นิ่ม* ถึงกับล้มฟุบไป เพราะไข้ขึ้นสูงและร่างกายอ่อนเพลียเนื่องจากเจ็บป่วยมาหลายวัน จนผู้วิจัยและเพื่อนบ้านต้องนำตัวส่งไปรักษาที่โรงพยาบาลในอำเภอรักษาได้อย่างหวุดหวิด

2. เชื่อตามแบบพื้นบ้าน นอกจากชาวบ้านจะใช้วิธีการทางไสยศาสตร์ในการผู้ป่วยแล้ว ชาวบ้านยังนิยมใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ามาช่วยในการรักษาด้วย เช่น มีผู้ป่วยเรื้อรังหลายคนในหมู่บ้านที่เคยเข้ารับการรักษาในโรงพยาบาลแล้วไม่หาย ทางบ้านไม่มีเงินพาไปรักษาในโรงพยาบาลได้ต่อไป มักหันมาพึ่งการรักษาแบบพื้นบ้านแทน ซึ่งขณะเมื่ออยู่ในภาคสนามผู้วิจัยพบกรณีดังกล่าว 2 ราย คนหนึ่งเป็นโรคเรื้อน มีอาการของโรคนานถึง 17 ปี และอีกคนป่วยเป็นเบาหวานที่ป่วยเรื้อรังมา 3 ปี ในปลายเดือนสิงหาคมผู้ป่วยทั้งสองได้เสียชีวิตไป ก่อนที่ผู้ป่วยโรคเบาหวานจะเสียชีวิตภรรยาของผู้ป่วยได้กล่าวถึงการรักษาโรคประจำตัวของสามีกับผู้วิจัยว่า

"ไปรักษาตามโรงพยาบาลก็ไป ไปอยู่โรงพยาบาลเป็นปี ๆ มันไม่หาย ตอนนี้เลิกไปแล้ว กินยาต้ม ยาบ้านเราดีกว่า..."

(ชาวบ้าน / 25 ธ.ค.41)

แม้แต่การทำคลอด ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังคงเสี่ยงกับการใช้หมอตำแยพื้นบ้านทำคลอดเองที่บ้าน การรักษาพยาบาลแม่และทารกแรกเกิดด้วยวิธีโบราณ เช่น ให้มารดาอยู่ไฟหลังคลอด ในขณะที่ผู้วิจัยลงปฏิบัติงานภาคสนามพบชาวบ้านใช้หมอตำแยพื้นบ้านทำคลอดถึง 3 คนจาก หญิงมีครรภ์ 6 คน อย่างกรณีของ *นางเล็ก* นั้นแทบเอาชีวิตไม่รอดเพราะเกิดอาการวิงเวียนหลังจากคลอดแล้ว ต้องนำตัวส่งโรงพยาบาลอีก

3. เชื่อเพราะถูกปลูกฝังมานาน นอกจากนั้นยังมีความเชื่ออีกหลายอย่างในชุมชน ที่ส่งผลต่อชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน เช่น หญิงที่คลอดลูกใหม่ ๆ ต้องกินข้าวกับเกลือจะกินเนื้อไม่ได้เพราะจะทำให้ผิดสำแดง เด็ก ๆ จะกินกับข้าวมากไม่ได้เพราะจะทำให้เป็นซาง เด็ก ๆ จึงนิยมกินข้าวมากกว่ากับ แม้ว่าความเชื่อนี้คนหนุ่มสาวจะมีการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมบ้างแล้ว แต่ก็ยังเหลือคนเถ้าคนแก่ที่มักยึดถือความเชื่อของตนอย่างเหนียวแน่น ซึ่งส่งผลต่อภาวะโภชนาการของคนในชุมชนโดยเฉพาะเด็ก หรือความเชื่อที่ว่าวางแผนครอบครัวด้วยวิธีการทำหมันจะทำให้มีความต้องการทางเพศสูงขึ้น ชาวบ้านไม่กล้าทำหมันและมีทัศนคติที่ไม่ดีต่อการวางแผนครอบครัวด้วยวิธีการนี้ เป็นต้น

4. เชื่อโดยที่ยังไม่ได้พิสูจน์ ผู้วิจัยพบว่า ชาวบ้านมักจะมีความเชื่อโดยไม่ได้พิสูจน์หรือเชื่อตามคำร่ำลือปากต่อปาก อย่างเช่นเชื่อว่าน้ำในหมู่บ้านของตนเป็นพิษ เมื่อนำไปรดต้นไม้ ต้นไม้ก็จะตาย ซึ่งผู้วิจัยจะได้ยินในช่วงแรก ๆ ที่ลงภาคสนาม ผู้ใหญ่บ้านเองก็จะเผยแพร่ความคิดนี้ไปสู่ผู้อื่น อย่างกรณีที่ครูมัธยมศึกษาในตัวอำเภอมาออกค่ายอาสาในช่วงวันที่ 5-7 ธันวาคม 2541 และได้เข้าร่วมพัฒนาหมู่บ้านกับกลุ่มของผู้ใหญ่บ้าน เล่าให้ผู้วิจัยฟังว่า *"บ้านนี้ดูสภาพแล้วก็แห้งแล้งจริง ๆ ผู้ใหญ่บอกว่าน้ำในหมู่บ้านก็ใช้ไม่ได้ เอามารดผักผักก็ยังตาย"* (ครูโรงเรียนมัธยมศึกษา /6 ธ.ค.41) ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ลุงจอดก็เล่าให้ผู้วิจัยฟังอีกเช่นกันว่า น้ำในหมู่บ้านนั้นสกปรกมากแม้แต่ใช้รดผักไม่ได้ เช่นกัน

"มันยากแต่น้ำน้ำนี่ละบ้านเฮาน่ะ ขุดสระก็ใช้บ่ได้ ปลูกผักปลูกหยังฮดก็ตาย เจาะน้ำก็บ่ออก โอ้ย ! ยากทั้งน้ำอาบ"

(หมู่บ้านนี้ลำบากเพราะไม่มีน้ำ ขุดสระก็ใช้การไม่ได้ น้ำในสระนำมารดผักผักก็ตาย ชาวบ้านเจาะน้ำบาดาลก็ไม่ออก ไม่มีทั้งน้ำอาบน้ำใช้)

(ชาวบ้าน / 19 มี.ค.42)

เมื่อคิดว่าน้ำในสระในหมู่บ้านใช้รดผักไม่ได้ ชาวบ้านจึงไม่นิยมปลูกผักสวนครัวกันจึงต้องซื้อผักจากร้านค้าเป็นส่วนใหญ่ แต่หลังจากที่ทางโรงเรียนได้เดินทางไปดูงานด้านการเกษตรในโรงเรียน ในวันที่ 25 สิงหาคม 2542 และหลังจากนั้นได้ให้นักเรียนลองปลูกพืชผักสวนครัว และนำน้ำในสระโรงเรียนมาใช้รดผัก หลังจากนั้นก็พบว่า ผักเจริญเติบโตและงอกงามดี ในวันที่ 9 กันยายน 2542 ผู้วิจัยเข้าเยี่ยมบ้านป้าแร่มซึ่งมีบ้านอยู่ติดกับสระน้ำของหมู่บ้านที่อยู่หลังโรงเรียน *ป้าแร่ม* เล่าว่า แต่ก่อนนางก็ทำงานอยู่ในโรงงานเย็บผ้าในแถวสมุทรปราการพึ่งย้ายกลับมาอยู่

บ้านได้ 2-3 ปี *ป้าแร่ม* อยู่ว่าง ๆ ไม่มีงานทำจึงทดลองปลูกทั้งพืชผักสวนครัว คือ พริก มะเขือ ผักกาด และยังมี มะม่วง กล้วย มะพร้าว ในพื้นที่ประมาณ 1 งาน โดยอาศัยสระน้ำข้าง ๆ บ้านซึ่งพืชผักของนางก็เจริญเติบโตและงอกงามดี จากเหตุการณ์ทั้งสองกรณีแสดงให้เห็นว่า ชาวบ้านมักมีความเชื่อในสิ่งที่ยังไม่ได้พิสูจน์ เชื่อในสิ่งที่ได้ฟังและบอกต่อกันมา โดยไม่ได้วินิจฉัยและลงมือปฏิบัติก็ด่วนสรุปและเชื่อต่อ ๆ กันมา

แบบแผนในการประกอบอาชีพ

การประกอบอาชีพเกี่ยวข้องโดยตรงกับเศรษฐกิจและฐานะความเป็นอยู่ในชุมชน ชุมชนบ้านดงหาวมีแบบแผนในการประกอบอาชีพ ดังนี้

1. ยึดอาชีพเกษตรเป็นหลัก สภาพที่โดดเด่นของชุมชนแห่งนี้ คือ เป็นชุมชนอยู่บนที่สูง สภาพดินเป็นดินดาน ไม่มีทรัพยากรแหล่งน้ำที่เหมาะสำหรับทำการเกษตร แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่ก็ยังยึดการประกอบอาชีพทำนาและรับจ้างด้านการเกษตรเป็นหลัก จากจำนวนครัวเรือนทั้งหมด 99 ครัวเรือน มีชาวบ้าน 85 ครอบครัว ที่ประกอบอาชีพทำนาและรับจ้าง ในจำนวนนี้ 47 ครัวเรือนมีที่ทำกินเป็นของตัวเองโดยไม่ต้องเช่า อีก 24 ครัวเรือนมีที่ดินแต่ต้องเช่าที่ทำกินเพิ่ม และอีก 7 ครัวเรือนไม่มีที่ทำกินเป็นของตัวเองต้องเช่าที่ทำกิน ส่วน 14 ครัวเรือนที่เหลือไม่มีที่ทำกินและประกอบอาชีพรับจ้างอย่างเดียว ในส่วนของชาวบ้านจะมีพื้นที่ทำกินส่วนใหญ่จะมีครัวเรือนละประมาณ 6-10 ไร่ (ข้อมูล กชช.2 ค., 2541)

การทำนาของชาวบ้านนั้นยังคงพึ่งน้ำฝนจากธรรมชาติ ซึ่งปริมาณน้ำฝนในแต่ละปีก็ไม่แน่นอน ลมฟ้าอากาศวิปริตผันแปร ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล อย่างเช่น ในปี 2541 เป็นปีที่มีความแห้งแล้งมากถึงฤดูทำนาฝนก็ยังไม่ตก ปริมาณน้ำมีน้อย ชาวบ้านทำนาได้เป็นบางส่วน บางส่วนที่หว่านดำลงไปก็แห้งเหี่ยวเฉาตายก่อนที่จะให้ผลผลิต พอถึงหน้าเก็บเกี่ยวราวปลายเดือนธันวาคม ฝนก็ตกกระหน่ำมาอย่างหนัก ฟ่อนข้าวของชาวบ้านลอยฟองอยู่เต็มทุ่งนา ส่วนที่ยังไม่เก็บเกี่ยวก็จมอยู่ใต้น้ำ พอถึงปี 2542 ชาวนาเริ่มฤดูกาลทำนาด้วยความชุ่มฉ่ำ พอถึงระยะที่ข้าวจะตั้งตัวแตกกอราวเดือนกรกฎาคม-สิงหาคม ฝนกลับทิ้งช่วงเกิดภาวะแล้ง ข้าวที่ลงมือปักดำบางแห่งเริ่มแห้งเหี่ยวเฉาตาย ชาวบ้านไม่สามารถหาแหล่งน้ำมาหล่อเลี้ยงข้าวกล้าในไร่นาของตนเองได้ สภาพความแห้งแล้ง สภาพของดินที่ขาดความอุดมสมบูรณ์ ทำให้ผลผลิตข้าวโดยเฉลี่ยต่อไร่อยู่ในอัตราที่ต่ำเพียง 80 กิโลกรัมหรือประมาณ 1 กระสอบต่อไร่เท่านั้น ทำให้คนในหมู่บ้านมีรายได้โดยเฉลี่ยในปี 2540 เพียง 5,076 บาทต่อคนต่อปีและปี 2541 เพิ่มเป็น 10,126 บาทต่อคนต่อปีก็ตาม แต่ชีวิตความเป็นอยู่ของคนในหมู่บ้านก็ยังไม่สามารถพัฒนาให้ทัดเทียมกับหมู่บ้านอื่น ๆ บ้านดงหาวจึงถูกจัดอันดับให้เป็นหมู่บ้านด้อยพัฒนาที่สุด เมื่อเทียบกับหมู่บ้านในตำบลเดียวกัน

"เนื่องจากเกิดภาวะฝนแล้ง ผลผลิตจากการทำนาจึงอยู่ในเกณฑ์ต่ำ ราษฎรมีรายได้น้อย หมู่บ้านนี้เมื่อเทียบกับหมู่บ้านอื่น ๆ ในตำบลเดียวกัน ประชาชนมีฐานะด้อยกว่าหมู่บ้านส่วนใหญ่..."

(ความคิดเห็นคณะกรรมการองค์การบริหารส่วนตำบล

จากข้อมูล กชช.2ค.ปี 2541)

2. อพยพไปทำงานต่างถิ่นเป็นประจำ จากการสังเกตการศึกษาของผู้วิจัย พบว่า ความมีฐานะของชาวบ้านหรือระดับความพอมีพอกินจะดูจากว่ามีข้าวกินตลอดปี นอกจากนี้สภาพของบ้านที่ใหญ่โตมิดชิดและมีข้าวของเครื่องใช้ในบ้าน เช่น รถยนต์ โรงสี อุปกรณ์เครื่องใช้ไฟฟ้าแล้ว การมียุ้งข้าวก็สามารถบอกได้ว่าบ้านนี้มีฐานะดี และจากการประเมินความจำเป็นพื้นฐานระดับหมู่บ้าน พบว่า มีครอบครัวที่พอมีฐานะ มีรายได้เกินเส้นความยากจนที่กำหนดในช่วงปี 2540-2544 คือต้องมีรายได้เกิน 20,000 บาทต่อคนต่อปีเพียง 11 ครัวเรือนเท่านั้น ส่วนอีก 88 ครัวเรือนนั้นเป็นผู้ที่มีรายน้อยกว่า 20,000 ต่อคนต่อปี และเป็นกลุ่มที่มีรายได้ไม่แน่นอน โดยดูจากที่ชาวบ้านไม่มีข้าวกินพอเพียงตลอดทั้งปี พอเริ่มเข้าหน้าฝนชาวบ้านจะเริ่มหมดข้าวกิน ชาวบ้านกลุ่มนี้จึงมีฐานะด้อยกว่าชาวบ้านในกลุ่มแรก จากการสอบถามแม่ค้าในหมู่บ้านทราบว่าข้าวสารจะขายดีมากในช่วงเริ่มเข้าหน้าฝน ชาวบ้านเหล่านี้มักจะต้องหาหยิบยืมข้าวเปลือก หรือเงินทองจากเพื่อนบ้านหรือนายทุนต่างหมู่บ้าน พอเก็บเกี่ยวเสร็จชาวบ้านจึงต้องอพยพออกไปทำงานต่างถิ่นเพื่อนำเงินค่าแรงมาซื้อข้าวสาร เพราะงานในหมู่บ้านก็มีเพียงบางฤดูกาลเท่านั้น คือ ฤดูกาลปักดำกับฤดูกาลเก็บเกี่ยว เมื่อไม่มีงานก็ไม่มีรายได้ ไม่มีข้าวกิน ชาวบ้านจึงต้องดิ้นรนอพยพไปทำงานต่างถิ่นเป็นจำนวนมาก

ส่วนการอพยพของแรงงานเด็กหนุ่มสาว ไม่ได้มีสาเหตุมาจากความยากจนเพียงอย่างเดียว ส่วนหนึ่งมาจากค่านิยมของคนในชุมชน ซึ่งเมื่อจบการศึกษาภาคบังคับจะมุ่งเข้ามาหางานทำในเมืองใหญ่ ๆ อย่างกรุงเทพมหานคร เป็นการหารายได้ช่วยเหลือครอบครัวและหาประสบการณ์ในชีวิตไปพร้อมกัน สมัยก่อนจะเริ่มต้นด้วยการเป็นเด็กรับใช้ตามบ้าน แต่ระยะหลัง ๆ จะเข้าสู่โรงงานอุตสาหกรรมเล็ก ๆ มากยิ่งขึ้น เช่น โรงงานทอผ้า โรงงานดอกไม้พลาสติก เมื่อเด็กหนุ่มสาวเหล่านี้กลับไปในชุมชนมักจะแต่งตัวสวย ๆ งาม ๆ มีเงินทองกลับไปให้พ่อแม่ คนชุมชนเองก็ให้การต้อนรับและส่งเสริมจนกลายเป็นค่านิยมที่เด็กรุ่นหลังต้องเอาเป็นแบบอย่าง ทำให้เด็ก ๆ มีความใฝ่ฝันว่าต้องเข้ามาทำงานในกรุงเทพฯ ให้ได้ ปัจจุบันมีแรงงานหนุ่มสาวในหมู่บ้านเข้ามาทำงานในกรุงเทพมหานครถึง 60 คน คิดเป็นประชากรประมาณร้อยละ 11 ของประชากรในหมู่บ้าน โดยได้รับค่าแรงประมาณเดือนละ 3,000 บาท ซึ่งบางคนจะส่งเงินให้ทางบ้านประมาณเดือนละ 500-1,000 บาท บางคนก็จะนำเงินมาให้พ่อแม่เมื่อถึงเทศกาลสำคัญ เช่น วันขึ้นปีใหม่ วันตรุษจีน วันสงกรานต์ เป็นต้น บางครั้งพ่อแม่ที่เดือดร้อนเรื่องเงินมักจะเดินทางมารับค่าแรงของลูกด้วยตนเอง

สำหรับแรงงานชาวบ้านที่อายุมากกว่า 35 ปี ขึ้นไป การเข้ามาทำงานในกรุงเทพฯ ของแรงงานวัยนี้ค่อนข้างลำบาก เพราะส่วนใหญ่จบการศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 หรือต่ำกว่า มีภาระครอบครัวจึงไม่เป็นที่ต้องการของนายจ้าง แต่อาจจะมีการอพยพเข้ามาทำงานประเภทแรงงานไร้ฝีมือ เช่น งานก่อสร้างบ้างเป็นครั้งคราว ปัจจุบันชาวบ้านจะนิยมไปตัดอ้อยที่จังหวัดในภาคกลางและภาคตะวันออกมากกว่า จากการสำรวจพบว่ามีชาวบ้านอพยพไปทำงานต่างถิ่นจำนวน 41 ครัวเรือน (ข้อมูล กชช.2ค., 2541) จากจำนวนครัวเรือนทั้งหมด 99 ครัวเรือน โดยมีจำนวนชาวบ้านที่อพยพไปตัดอ้อยจำนวนประมาณ 75 คน ซึ่งถ้าเป็น 2-3 ปีที่แล้วชาวบ้านมักจะนิยมไปทำงานก่อสร้างด้วย แต่เมื่อเศรษฐกิจซบเซาทำให้กิจการก่อสร้างซบเซาไปด้วย แรงงานบางคนก็ถูกโกงค่าแรงบ้าง อพยพไปแล้วไม่มีงานทำบ้าง ฯลฯ ทำให้ชาวบ้านจึงนิยมหันไปตัดอ้อยมากกว่าเพราะโอกาสเสี่ยงที่จะตกงานมีน้อยกว่า ได้เงินค่าแรงแน่นอนกว่าและที่สำคัญสามารถเบิกเงินล่วงหน้าได้เป็นปี

การเดินทางไปทำงานตัดอ้อยของชาวบ้านจะไปกันเป็นกลุ่ม ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่เป็นแรงงานสำคัญของครอบครัว มีอายุตั้งแต่เริ่มจบการศึกษาภาคบังคับอายุ 12-14 ปีจนถึงรุ่นอายุ 50 ปี ชาวบ้านจะออกเดินทางหลังการเก็บเกี่ยวเสร็จราวเดือนปลายธันวาคมถึงต้นมกราคม โดยมีนายทุนนำรถสิบล้อเข้ามารับคนงานถึงในหมู่บ้าน ประมาณ 3-4 ระลอก ๆ ละประมาณ 10 ถึง 30 คน ชาวบ้านจะจัดเตรียมสัมภาระประกอบด้วยเสื้อผ้า ข้าวสาร พริก เกลือ ปลาร้า ของใช้ที่จำเป็นและเครื่องมือทำการเกษตร เช่น จอบ มีด รวมทั้งเครื่องมือหากินในชีวิตประจำวัน เช่น แห มอง สวิง ปืนลูกซอง เป็นต้น การไปทำงานแต่ละครั้งชาวบ้านจะรับเงินค่าแรงมาล่วงหน้า ส่วนใหญ่จะเป็นการทำงานเพื่อใช้หนี้เดิม เมื่อหมดงานบางคนก็ต้องหาหยิบยืมเงินเพื่อนบ้านหรือรับเงินนายทุนมาใช้ก่อน

"...เกี่ยวข้าวเสร็จก็พากันไปตัดอ้อย รับเงินเถ้าแก่มาก่อนล่วงหน้า บางคนก็รับมาเป็นหมื่น ทำงานก็พอแต่ใช้หนี้ขาที่เอาเงินเขามาก่อน ทำงานแล้วไม่ได้เงินก็ต้องยืมเงินเขาใช้เหมือนเดิม..."

(ชาวบ้าน / 18 พ.ย.41)

"เราอดอยากเนาะ ถึงจะถูกยังไงเราก็เอาเพราะเราจำเป็น เวลาไม่มีข้าวกินเขาเอามาเบิกก็เบิก ถึงว่ามันไม่แพงก็อาศัยว่าเงินมันไม่มีดอก ไม่เสร็จปีหน้าเราก็ไปอีก ไปเรื่อยๆ เกี่ยวข้าวเสร็จไม่มีงานทำก็ไปตัด เขาปิดโคว์ตา เราก็กลับมาบ้านได้ทำอย่างอื่นอีก"

(ชาวบ้าน / 15 มี.ค.42)

การเดินทางไปตัดอ้อยเป็นจำนวนมากของชาวบ้านเช่นนี้ คุ้มบางคุ้มเหลือชาวบ้านอยู่หัวคุ้มท้ายคุ้มเพียง 2-3 หลังคาเรือน เด็ก ๆ ถูกเกณฑ์ให้ไปอยู่อาศัยกับญาติซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นคนชรา ในระยะนี้บ้านบางหลังรับภาระเลี้ยงเด็กถึง 4-5 คน บ้านบางหลังไม่มีคนอยู่ปิดใส่กุญแจเหมือนบ้านร้าง ทำให้บรรยากาศในหมู่บ้านยิ่งเพิ่มความเงียบเหงาขึ้นไปอีก

3. หารายได้จากการเผาถ่าน การเดินทางไปรับจ้างตัดอ้อยของชาวบ้าน สามารถกระทำได้เป็นช่วงเวลาเท่านั้น คือ ระหว่างช่วงเดือนธันวาคมถึงมีนาคม ชาวบ้านจะมีงานทำมากเท่าใดก็ขึ้นกับปริมาณอ้อยที่นายทุนปลูก ซึ่งนายทุนนี้ชาวบ้านจะรู้จักกันในนาม *"เถ้าแก่อ้อย"* บางปีมีอ้อยมากชาวบ้านก็มีงานทำสองถึงสามเดือน บางปีที่อ้อยน้อยก็ได้ทำงานไม่ถึงเดือน เพราะฉะนั้นชาวบ้านบางส่วนจึงหารายได้เพิ่ม จากการประกอบอาชีพเผาถ่านอีกอาชีพหนึ่ง บางครอบครัวก็ยึดอาชีพนี้เป็นอาชีพหลักเพราะไม่มีที่ทำกิน หรือไม่มีเงินทุนพอที่จะทำนา หรือหัวหน้าครอบครัวเป็นคนแก่ไม่สามารถเดินทางไปทำงานต่างจังหวัดไกล ๆ อย่างกรณีของครอบครัวของพายุ

"...เงินใช้บางทีก็ไปทำงานได้ บางทีก็ขายถ่านได้ บางทีไม่มีเงินใช้ก็หาเงินตอกเขา"

(ชาวบ้าน / 18 ก.พ.42)

จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านทราบว่า อาชีพเผาถ่านนี้อยู่คู่กับชุมชนบ้านดงหาวแห่งนี้มาตั้งแต่บริเวณแถบนี้ยังเป็นป่าทึบ ต้นไม้สูงใหญ่ และอุดมสมบูรณ์โดยมีนายทุนเข้ามารับซื้อถ่านจากชาวบ้านถึงในหมู่บ้าน ทำให้ชาวบ้านมี

รายได้ส่วนใหญ่มาจากการขายถ่าน เกิดตัดไม้ทำลายป่าไปเป็นจำนวนมากโดยไม่ได้คำนึงถึงผลเสียหายที่จะตามมา จนกลายสภาพเป็นท้องที่มีความแห้งกันดาร

"แต่ก่อนเผากันทุกคนแหละ มีคนรับประมูลนะมีรถสิบล้อเข้ามาเอา โอ้ ! แต่ก่อนไม้เยอะ แต่ที่ตัดไปทำถ่านเอาแต่ไม้ตรง ๆ เลยเผาดี ไม้งาม ๆ ทำเสาได้ แต่ทุกวันไม่มีหรอก"

(ชาวบ้าน / 17 มี.ค.42)

"ยายมาอยู่บ้านนี่ก็เห็นเขาเผา ก็เผาตามเขา"

(ชาวบ้าน / 4 ก.พ.42)

ปัจจุบัน ป่าที่เคยอุดมสมบูรณ์เหลือเพียงสภาพป่าสงวนที่โดนบุกรุก จนแทบจะกลายเป็นป่าละเมาะข้างทาง เหลือเพียงต้นไม้เล็กๆ จำพวกแดง ระแนง พลวงเล็กๆ ที่กำลังเกิดขึ้นใหม่ ส่วนสวนป่าข้าง ๆ โรงเรียน ชาวบ้านก็ยังแอบเข้าไปตัดทีละต้น สองต้น จนป่าที่เคยอุดมสมบูรณ์ทุกวันนี้เบาบางลง โดยเฉพาะแนวป่าด้านทิศตะวันออกที่ติดกับหมู่บ้าน ซึ่งเหลือเพียงต้นไม้เล็ก ๆ ปัจจุบันชาวบ้านได้สร้างเตาเผาบุกรุกเข้าไปในแนวป่าของโรงเรียนเรียงรายนับสิบเตาทีเดียว จนเมื่อปี 2538 ครูในโรงเรียนต้องออกมาขอร้องไม่ให้ชาวบ้านเข้ามาตัดไม้ในป่าของโรงเรียนอย่างจริงจัง แต่ก็ยังมีชาวบ้านบางคนยังเข้าไปตัดต้นไม้เล็ก ๆ ครูวรรณนาซึ่งเป็นครูที่โรงเรียนแห่งนี้มานาน ย่างเข้าปีที่ 6 ปี ได้ตั้งข้อสังเกตว่า

"แต่ก่อนป่าสมบูรณ์กว่านี้ แต่ชาวบ้านแอบมาตัดเรื่อย ขนาดอยู่ที่ทางเดินหน้าอาคารอนุบาล ยังเข้ามาตัดได้ ...ถ้าผู้ปกครองตัดก็ทำอะไรไม่ได้ ถ้าไม่ห้ามไว้จะเหลือน้อยกว่านี้ เพราะคนในหมู่บ้านไม่มีอาชีพทำนาข้าวก็ไม่เหลือต้องซื้อข้าวกินอีก"

(ครูวรรณนา / 11 มี.ค.42)

แม้สภาพป่าจะเหลือต้นไม้น้อยเต็มที แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่ก็ยังคงเผาถ่าน วัตถุประสงค์หลักคือเก็บไว้ใช้ในครัวเรือน และเป็นอาชีพที่มีรายได้ที่ไม่ต้องลงทุน เพียงแต่อาศัยประสบการณ์และความอดทน ก็สามารถหารายได้มาเลี้ยงคนในครอบครัว เป็นความหวังที่ทำให้ชาวบ้านอยู่รอดได้ตลอดช่วงชีวิตที่ผ่านมาของเขา ดังนั้น เมื่อเข้าไปในหมู่บ้านจะสังเกตเห็นเตาเผา ซึ่งเป็นเนินดินสูงขึ้นมาคล้ายจอมปลวกอยู่ทุกซอกทุกมุมของหมู่บ้าน โดยเฉพาะคุ้มใหม่นั้นชาวบ้านจะทำเตาเผาเรียงรายอยู่ริมสวนป่าของโรงเรียนนับสิบเตา เตาเผาแต่ละเตามีอายุการใช้งานได้ประมาณ 5 ปี มีลักษณะคล้ายจอมปลวก กรรมวิธีในการทำในขั้นแรกจะขุดหลุมลึกลงไปประมาณหนึ่งเมตร กว้างหนึ่งเมตร ยาวหนึ่งเมตร (อาจมากหรือน้อยกว่าแล้วแต่ความพอใจของเจ้าของซึ่งปรกติจะกะขนาดตามการใช้งานของตนเอง) จัดเรียงไม้ให้เต็มหลุม แล้วเรียงต่อให้สูงจากพื้นดินปรกติอีกประมาณหนึ่งเมตร อาจจะมีการก่อเรียงให้มีความลาดชันลงเหมือนจอมปลวก เพื่อความสะดวกในการก่อให้ดินจับตัวกันแน่น ขั้นตอนต่อไปจะนำดินเหนียว (ส่วนใหญ่จะใช้ดินจากจอมปลวกมาผสมกับน้ำเหยียบให้เป็นดินตม) แล้วนำดินตมไปปิดไม้ทั้งหมดใช้มือลูบดินให้เป็นเนื้อเดียวกันและเหลือรูให้อากาศเข้ารอบ ๆ เตาเผาประมาณ 4-5 รู ในขั้นตอนที่ใช้ดินเหนียวปะนั้นจะเหลือพื้นที่ไว้สำหรับจุดไฟ

เผาไม้ที่อยู่ข้างใน เมื่อผู้เผาเห็นว่าไม้ติดไฟดีแล้วก็จะปิดเตาเผาทุกด้าน ประมาณ 5-7 วัน หรือขึ้นอยู่กับไม้ที่ผู้เผาเห็นว่าไม้น่าจะเป็นถ่านที่ใช้การได้แล้ว ก็จะนำน้ำราดเตาเผาให้เปียกเป็นการดับไฟที่อยู่ข้างในด้วย จากนั้นจะทำช่องพอหลวมตัวคนโกยถ่านออกจากเตาเผา โดยที่เตาเผายังมีสภาพคงเดิมและสามารถนำฟืนลงไปเรียงเผาถ่านได้อีกเรื่อย ๆ ส่วนถ่านที่ได้จะนำบรรจุกระสอบและจำหน่ายในราคากระสอบละ 100 ถึง 180 บาท หรือนำไปใช้ในครัวเรือน

จากพฤติกรรมการตัดไม้ทำลายป่าของชาวบ้าน ทำให้มีหน่วยงานเริ่มให้ความสนใจ อย่างเช่นกลุ่มของครูมัธยมศึกษาที่จัดค่ายอาสาพัฒนา เพื่อวัตถุประสงค์ที่จะปลูกฝังให้เด็กนักเรียนและคนในชุมชนเห็นความสำคัญของป่าและสิ่งแวดล้อม โดยมีการจัดกิจกรรมการอนุรักษ์และร่วมพัฒนากับชาวบ้าน โดยเน้นกิจกรรมให้ความรู้ด้านการอนุรักษ์ป่าและสิ่งแวดล้อมให้กับเด็กนักเรียนเพื่อให้นำไปถ่ายทอดให้กับผู้ปกครองต่อไป อย่างไรก็ตามชาวบ้านก็ยังคงมีพฤติกรรมในการตัดไม้ทำลายป่าดังเดิม โดยเฉพาะในช่วงหลังการเก็บเกี่ยวเสร็จผู้วิจัยสังเกตเห็นชาวบ้านจะเริ่มออกหาฟืนอย่างคึกคัก เตาเผาแทบทุกเตาจะมีฟืนรอลงเผาอย่างไม่ขาดสาย แต่พอย่างเข้าหน้าฝนการเผาถ่านของชาวบ้านจะเบาบางลง เพราะชาวบ้านเข้าไปเซ็นฟืนในป่าสงวนไม่ได้เนื่องจากมีที่นาที่ชาวบ้านปักดำแล้วกั้นขวางอยู่ ทำให้ชาวบ้านส่วนหนึ่งมีความเป็นอยู่อย่างอัตคัดฝืดเคือง เนื่องจากไม่มีรายได้จากการประกอบอาชีพเผาถ่าน อย่างกรณีของยายของพายุได้กล่าวกับผู้วิจัยว่า

> *"อดจะตายแล้วไม่มีอะไรกิน แม่เขามาจากทำงานก็ได้แต่โทรทัศน์กับเทป เย็นนี้ไม่มีอะไรจะหุงเลย ไม่มีข้าวสารกิน พูดจริง ๆ ไม่โกหกครูหรอก...ถ้าเผาถ่านได้ก็ไม่อดเท่าไหร่พอได้ซื้ออะไรกิน แต่นี่มันหาฟืนไม่ได้เขาทำนาก็ไม่มีทางไป"*
>
> *(ยายของพายุ / 20 ก.ย.42)*

ค่านิยมในการบริโภค

พฤติกรรมของคนในชุมชนมักเป็นภาพสะท้อนค่านิยม ความคิด ความรู้สึกของคนได้เป็นอย่างดี จากการศึกษาของผู้วิจัยพบว่า ค่านิยมของคนในชุมชนส่วนใหญ่เป็นค่านิยมที่เน้นการบริโภคดังนี้

1. เน้นวัตถุนิยม จากการสัมภาษณ์ผู้ใหญ่บ้านเมื่อวันที่ 11 พฤศจิกายน 2541 พบว่า ภายในหมู่บ้านเริ่มมีการเปลี่ยนแปลง ตั้งแต่ที่รัฐพยายามเร่งการพัฒนาชนบท โดยเฉพาะเรื่องการตัดถนนเข้าสู่หมู่บ้านในราวปี 2520 มีไฟฟ้าเข้าหมู่บ้านในปี 2529 นอกนั้นก็ได้มีความพยายามในการพัฒนาแหล่งน้ำแต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จ การมีถนนและไฟฟ้าเข้าสู่หมู่บ้านทำให้ชาวบ้านได้รับวัฒนธรรมจากภายนอกง่ายยิ่งขึ้น โดยเฉพาะในช่วงปี 2538 ที่ชาวบ้านหลั่งไหลเข้ามาทำงานก่อสร้างในกรุงเทพฯ ชาวบ้านมักจะเอาเงินค่าแรงที่ได้ซื้อเครื่องใช้ไฟฟ้า เช่น โทรทัศน์ พัดลม หม้อหุงข้าวไฟฟ้ากลับบ้าน ทำให้กระแสการบริโภควัตถุได้หลั่งไหลเข้าสู่หมู่บ้านอย่างไม่ขาดสาย ความต้องการใช้เครื่องใช้ไฟฟ้า รถจักรยานยนต์ และรถไถนาเหล็กของชาวบ้านที่เพิ่มขึ้น เครื่องใช้บางอย่างก็มีประโยชน์ในการพัฒนาชีวิตและเพิ่มความสะดวกให้แก่ชาวบ้าน แต่เครื่องใช้บางอย่างยังไม่มีความจำเป็น โดยเฉพาะเป็นการเพิ่มรายจ่ายของชาวบ้านให้สิ้นเปลืองโดยไม่คุ้มค่า เช่น ชาวบ้านซื้อตู้เย็นไว้เพื่อแช่น้ำเย็นแต่อย่างเดียว ซื้อโทรทัศน์ไว้ดูละครทีวีและมวย เป็นต้น แทนที่จะนำเงินไปใช้ในการพัฒนาอาชีพหรือให้คนในบ้านได้ศึกษาหาความรู้ในระดับชั้นที่

สูงขึ้นไป เครื่องใช้ไฟฟ้าดังกล่าวจึงเป็นสัญลักษณ์ค่านิยมแสดงความมีฐานะทางเศรษฐกิจ ที่ชาวบ้านต้องการจัดซื้อจัดหาเพื่อจะได้ไม่น้อยหน้าเพื่อนบ้าน

2. การพึ่งพิงอาหารจากร้านค้า ในส่วนของการใช้ชีวิตประจำวัน ข้าวปลาอาหารที่ชาวบ้านเคยหาได้ตามธรรมชาติลดน้อยลง เพราะสภาพความอุดมสมบูรณ์ที่เคยมีมาแต่ก่อนถูกทำลายจากการตัดไม้ทำลายป่าของชาวบ้าน ชาวบ้านหาทางออกด้วยการอพยพออกไปทำงานต่างถิ่น เนื่องจากสภาพความแห้งแล้งกันดาร ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถพัฒนาอาชีพด้านการเกษตรได้อย่างต่อเนื่อง และความต้องการแสวงหาวัตถุและเงินทองมาจับจ่ายใช้สอยในชีวิตประจำวันให้เหมือนกับเพื่อนบ้านหรือรูปแบบที่เคยเห็นในสื่อโทรทัศน์ การนำสินค้าทั้งข้าว ปลา อาหาร พืชผัก ของสดของแห้งเข้ามาขายในร้านค้าประจำหมู่บ้าน และบางวันมีรถจักยานยนต์ของพ่อค้าขายเร่นำไปส่งถึงหัวบันไดบ้าน ทำให้ชาวบ้านรับบริโภคสินค้าเหล่านี้โดยไม่ได้ยั้งคิด เพราะความสะดวกสบายและอิทธิพลกระแสบริโภคนิยมจากภายนอก ชาวบ้านจึงต้องพึ่งพาสินค้าอุปโภคบริโภคจากระบบการตลาดภายนอกชุมชน ในขณะที่รายได้ของชาวบ้านส่วนใหญ่มาจากการรับจ้างและเผาถ่านซึ่งทำได้บางช่วงบางฤดูกาลเท่านั้น จึงทำให้ชาวบ้านรู้สึกอัตคัดขัดสนในการดำเนินชีวิตประจำวันโดยเฉพาะค่าอาหาร ผู้วิจัยพบว่า ชาวบ้านจะจ่ายค่าอาหารโดยเฉลี่ยประมาณครอบครัวละ 600-3,000 บาทต่อเดือน ถึงแม้ว่าชาวบ้านจะพยายามใช้เลือกซื้ออาหารที่มีราคาถูกแล้วก็ตาม

"จักซิเฮ็ดหยังมีแต่แนวซื้อ จักรายได้มันซิมาจังใด ค่ำมาก็ไปซื้อเพิ่น บ่ซื้อมันก็บ่มีกับข้าว"
(หมายความว่าไม่มีงาน ไม่มีรายได้ มีแต่รายจ่าย ตกเย็นก็ต้องซื้อกับข้าว ถ้าไม่ซื้อก็ไม่มีกิน)

(ชาวบ้าน / 29 ธ.ค.41)

"ตอนเช้าก็กิน 60 บาท พอกินแต่เช้า เย็นก็ 50 บาท ถ้าหาได้ก็ไม่ต้องซื้อ"

(ชาวบ้าน / 5 พ.ค.42)

"มีแต่ซื้อ เช้าก็ซื้อ แลง (ตอนเย็น) ก็ซื้อ"

(ชาวบ้าน / 12 มี.ค.42)

ร้านค้าขายในหมู่บ้าน ส่วนใหญ่แม่ค้าจะซื้อของจากตลาดมาขายในหมู่บ้านจำพวกของชำ และกับข้าวทั้งของแห้งและสด ชาวบ้านจะนิยมซื้อกับข้าวในตอนช่วงเช้ากับตอนเย็น ตอนเช้าประมาณ 6.30 น ถึง 8.00 น. ชาวบ้านซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นแม่บ้าน จะเดินหรือขี่จักรยานยนต์มาที่ร้านค้า และซื้อกับข้าวเพียงสำหรับมื้อหรือสองมื้อ กับข้าวในร้านค้าส่วนใหญ่จะเป็นปลาทู ไข่ ปลาจ่อม พริกสด ผัก ฯลฯ โดยมีแตงกวาและผักกวางตุ้งเป็นผักยืนพื้น ส่วนเนื้อหมูนานๆ ชาวบ้านถึงจะได้ซื้อสักครั้ง ครั้งละ 1-2 ขีด ส่วนในตอนเย็นในช่วงเวลาประมาณ 17.00-18.30 น. จะมีทั้งแม่ค้าในหมู่บ้านและนอกหมู่บ้านเอาอาหารกับข้าวใส่รถเข็น ออกเร่ขายตามบ้าน

"กับข้าวที่ร้านจะมีพวกเนื้อหมู ไข่ ปลาทู ผัก ส่วนมากปลาทู ผัก จะขายดี เนื้อหมูเอามาวันละ 1 กิโลยังไม่หมดเลย ชาวบ้านซื้อทีก็ขีดสองขีด มีแต่เหลือ..."

(แม่ค้า / 30 ส.ค.42)

แม่ค้าทุกร้านจะเล่าให้ผู้วิจัยในทำนองเดียวกันว่า ของในร้านจะขายดีในช่วงเทศกาล เช่น วันขึ้นปีใหม่ วันสงกรานต์ โดยเฉพาะเครื่องดื่ม ส่วนกับข้าวจะขายดีในช่วงหน้าดำนากับหน้าเกี่ยวข้าว เพราะเป็นช่วงที่ชาวบ้านมีเงินจากการรับจ้าง และต้องรีบออกไปทำงาน จึงนิยมซื้อกับข้าวจากร้านค้า โดยเฉพาะกับข้าวสำเร็จใส่ถุงที่ราคาไม่แพงนัก เช่น แกงจืด แกงพะโล้ ราคาถุงละ 5 บาท ตับไก่ปิ้ง ไตไก่ปิ้ง ไก่ปิ้ง ราคาปิ้งละ 5 บาทถึง 10 บาท ส่วนปลาทูนั้นเป็นอาหารที่ขายดีที่สุด เพราะชาวบ้านสามารถดัดแปลงเป็นอาหารได้อีกหลายชนิด ทั้งน้ำพริกปลาทู ปลาทูทอด ปลาทูเข่งหนึ่งมี 2-3 ตัวสามารถที่จะแบ่งไว้กินในตอนเย็นได้อีกด้วย หลังหน้าดำนาชาวบ้านเริ่มหาอาหารได้เอง อย่างเช่น ปลา และกบ โดยเฉพาะเด็ก ๆ ผู้ชายจะรู้จักการใส่เบ็ดกันแทบทุกคน ช่วงนี้การซื้อกับข้าวที่ร้านค้าจะซบเซาลง แต่จะเริ่มขายได้อีกครั้งก็เริ่มหน้าเกี่ยวข้าว พอหมดหน้าเกี่ยวข้าว น้ำเริ่มแห้ง ชาวบ้านจะขุดหาปูพอได้เป็นอาหารในแต่ละวัน แต่พอย่างเข้าหน้าแล้งอาหารตามธรรมชาติเริ่มหายาก ชาวบ้านก็ต้องพึ่งอาหารจากร้านค้าอีกวนเวียนเป็นวัฏจักรไปตามกาลเวลา

ส่วนสินค้าของชาวบ้านนั้นส่วนใหญ่จะเป็นอาหารที่หาได้ในท้องถิ่น ซึ่งก็จะมีเป็นบางฤดูกาลเช่นกัน เช่น พอเริ่มเข้าหน้าฝน ชาวบ้านจะหาแหย่ไข่มดแดงและจะใส่กระทงเล็ก ๆ ขายกระทงละ 5-10 บาท หลังดำนาจะหาปู ปลา กบ เขียด ได้และอาจจะแบ่งขาย 10 บาท ถึง 20 บาท หรือนำไปช่างกิโลขายก็แล้วแต่ราคาสินค้า โดยยึดราคาตามร้านค้าในหมู่บ้านเป็นหลัก ชาวบ้านจะเดินขายเองตามบ้าน หรือเข้าไปขายให้ครูที่โรงเรียน แต่ก็มีชาวบ้านส่วนน้อยเท่านั้นที่หาได้และนำไปขาย ส่วนใหญ่ก็จะใช้เป็นอาหารสู่กันกินในครัวเรือนเท่านั้น

3. มีพฤติกรรมชอบดื่มสุรา การมาซื้อของร้านค้าทั้งเช้าและเย็นของชาวบ้าน ร้านค้าได้กลายเป็นแหล่งพบปะสังสรรค์ของคนในหมู่บ้านไปในตัว เพราะชาวบ้านทั้งหญิงและชายยังคงชื่นชอบการดื่มสุรา โดยเฉพาะเหล้าขาวหรือ 40 ดีกรี ชาวบ้านจะมาดื่มในตอนเช้าและเย็นครั้งละเป็ก เป็กละ 6 บาท (1 เป็กประมาณ 75 ซีซี) ก่อนจะกลับบ้านไปทำกับข้าวและทำงานในวันนั้น แต่ถ้าวันไหนไม่ต้องรีบเร่ง มีเพื่อนบ้านมาหลายคนก็จะร่วมกันดื่มเป็นก๊ก ครึ่งขวด และเป็นขวดในที่สุด โดยเฉพาะกลุ่มผู้หญิงจะมีมากกว่าแต่จะดื่มในปริมาณน้อยกว่ากลุ่มผู้ชาย กว่าจะสลายตัวกลับบ้านได้ก็ย่างเข้า 10.00 น. หรือ 11.00 น. บางครั้งต้องไหว้วานให้เด็กเอากับข้าวไปให้คนที่บ้านก่อนก็มี เหตุการณ์ดังกล่าวเป็นเรื่องปกติกับเมื่อชาวบ้านมีการพบปะกันที่ร้านค้าไม่ว่าเวลาใดก็ตาม มักจะมีการทักทายร่วมวงกันด้วยการดื่มเสมอ

"ยอมรับเลยว่าบ้านนี่กินเหล้าเก่ง บ้านนี่มันไม่เจริญก็เพราะกินเหล้า ผู้หญิงจะกินมากกว่าผู้ชายซะอีก ตอนเช้าได้แล้วเป็ก กว่าจะกลับบ้านได้เกือบเที่ยง"

(ชาวบ้าน / 4 พ.ค.42)

"ส่วนใหญ่แม่บ้านจะกินเยอะกว่าอีก คนละเป็ก บางทีมาเจอกันคนนั้นมาคนนี้มาเจอกันก็รวมเงินกันคนละ 5 บาท ก็ได้เป็นก๊ก ได้ครึ่งขวด... พวกผู้ชายก็มี เขาซื้อไปกินที่บ้านเขาทีละขวด ครึ่งขวด"

(แม่ค้า / 24 ส.ค.42)

ชาวบ้านส่วนหนึ่งให้เหตุผลของการกินเหล้าว่าเพราะเหล้าเป็นยา อยากกินเพราะหิวเคยกินมาจนติดเป็นนิสัย พอได้กินแล้วมีแรง กินได้นอนหลับ โดยเฉพาะกลุ่มผู้หญิงที่ผ่านการมีลูกแล้ว หลังการคลอดลูกคนแรกจะได้รับ

การปลูกฝังจากคนเฒ่าคนแก่ให้รู้จักการกินเหล้าดองยาซึ่งเป็นสมุนไพรพื้นบ้าน ถือกันว่าเป็นยาขับเลือดขับลม ขับน้ำคาวปลา ผิวพรรณเปล่งปลั่ง จึงทำให้ผู้หญิงที่เคยมีลูกแล้วในกลุ่มนี้ส่วนใหญ่ติดเหล้า ต้องมาดื่มเหล้าที่ร้านค้าเป็นประจำ

"ยายก็กินประจำ บ่ายสองโมงต้องได้กิน ถ้าไม่ได้กินมันกินข้าวไม่อร่อย"

(ชาวบ้าน / 24 ส.ค.42)

ส่วนผู้ชายมักจะดื่มเหล้าในปริมาณที่มากกว่า คือ จะจับกลุ่มกันกับเพื่อนบ้านโดยเฉพาะตอนเย็น หลังเลิกงาน หรือในงานเลี้ยงสังสรรค์ งานบุญ งานแต่งงาน บางคนกินเหล้าเมาพับจนกลับบ้านไม่ได้ เดือดร้อนเจ้าของงานต้องพาไปส่งที่บ้าน หรือไม่ก็ปล่อยให้นอนจนกระทั่งสร่างเมาแล้วเดินกลับบ้านเอง

4. มักใช้จ่ายเกินตัว นอกจากนี้ชาวบ้านบางส่วนยังมีค่านิยมในการใช้จ่ายที่เกินตัว เช่น การจัดงานเลี้ยงการจัดงานศพ งานรับขวัญหลาน อย่างเช่น ยายของพายุยอมขายสร้อยคอทองคำหนักห้าสิบสตางค์ ในราคา 2,000 บาท เพื่อนำเงินมาเลี้ยงรับขวัญหลานที่เกิดใหม่ หรือกรณีลูกสาวตารับ ที่ทำงานเป็นเด็กรับใช้ในบ้านอยู่กรุงเทพฯ เงินเดือน 3,000 บาท ฝันเห็นแม่ไม่ยอมเข้าบ้าน มีหน้าตาซึมเศร้า เมื่อมีโอกาสได้เดินทางกลับบ้านและเรียกผู้เฒ่าผู้แก่และเพื่อนบ้านมาทำพิธีเรียกขวัญแม่ให้กลับเรือน โดยฆ่าหมูราคาตัวละ 2,500 บาท นอกจากเป็นการเลี้ยงรับขวัญแม่กลับเรือน ยังได้เลี้ยงดูกันพร้อมทั้งค่าเหล้าค่ายาหมดเงินไปร่วม 4,000 บาท จากการสังเกตการจัดงานเลี้ยงของชาวบ้านมักจะมีการจัดเหล้ายาอาหารมาต้อนรับแขกเหรื่ออย่างเหลือเฟือ นอกจากจะจัดให้แขกรับประทานอาหารที่บ้านแล้วเจ้าภาพจัดอาหารใส่ถุงให้กับแขกนำกลับบ้านเป็นพิเศษอีก หรือเมื่อครั้งที่ผู้ใหญ่บ้านลงรับสมัครเลือกตั้ง ต้องหมดเงินเลี้ยงชาวบ้านไปร่วม 40,000 บาท ครูใหญ่ได้เล่าให้ผู้วิจัยฟังว่าปัจจุบันฐานะของผู้ใหญ่เองก็ง่อนแง่น คลอนแคลน เพราะเป็นหนี้เป็นสิน ชาวบ้านส่วนใหญ่ขาดความศรัทธาในตัวผู้นำลง ทุกกรณีที่กล่าวมาอาจเป็นการแสดงให้เห็นถึงความมีน้ำใจ เป็นคนกว้างขวาง อย่างกรณีของลูกสาวตารับก็เป็นการแสดงความกตัญญูของคนในชุมชน แต่ในทางกลับกันแสดงให้เห็นค่านิยมชอบตำน้ำพริกละลายแม่น้ำของชาวบ้านแถบนี้

"แกมายืมเงินโรงเรียนนี่แหละไป 2,000 บาท บอกว่าจะเอาไปจัดงานเลี้ยงต้อนรับผ้าป่า เสร็จแล้วแกบอกว่ามันขาดทุนเงินไม่เหลือ นี่ก็รับปากว่าจะรับผิดชอบเอง ตั้งแต่เดือนเมษายน 41 ถามชาวบ้านเขาว่าเงินก็พอได้อยู่ ช่วงนี้แกก็เลยหาย ๆ หน้าไป เห็นหน้าก็หลบ ๆ สงสัยจะไม่มี ได้ยินว่าแกเป็นหนี้เยอะ เลือกตั้งหมดไปหลาย ไปบ้านไหนก็ต้องมีเหล้า ซื้อเลี้ยงเขาไปเรื่อย ได้แล้วก็ต้องเลี้ยงฉลองอีกทั้งหมู ทั้งวัว เหล้า เบียร์เป็นสิบลัง ผมไปชนมาจากพวงคราม วันนั้นวันเดียวหมดไปหมื่นกว่าบาท รวม ๆ แล้วคิดว่าคงหมดราว ๆ 3-4 หมื่น"

(ครูใหญ่ / 9 ก.ย.42)

พันธหนี้ทวีคูณ

เมื่อรายรับไม่พอกับรายจ่าย ชาวบ้านส่วนหนึ่งต้องเป็นหนี้ตั้งแต่การจับจ่ายเป็นค่าอาหารประจำวัน ผู้วิจัยพบว่า ชาวบ้านที่มีความเป็นอยู่ในกลุ่มที่ยากจนที่สุดในหมู่บ้าน มักจะไม่ค่อยได้รับความไว้วางใจจากเพื่อนบ้านให้กู้เงินในจำนวนที่สูงนัก จากการสอบถามชาวบ้านที่มีฐานะจะยอมให้กู้ได้ไม่เกิน 200-300 บาท และส่วนใหญ่ก็จะขอแลกเปลี่ยนเป็นค่าแรงงานของชาวบ้านมากกว่าที่จะเอาเงินสดคืน โดยให้อัตราค่าแรงเพียงคนละ 50 บาทต่อวัน จากค่าแรงปกติ 100 บาท ซึ่งแสดงให้เห็นว่าชาวบ้านถูกเอาเปรียบด้านแรงงานอย่างมากหรือไม่ก็เป็นการจ่ายดอกเบี้ยในอัตรา 100% แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่ก็ยังยอมรับเงื่อนไขนี้โดยไม่ต่อรอง ชาวบ้านจึงไม่มีเงินจับจ่ายในชีวิตประจำวัน เพราะในระหว่างที่ทำงานใช้เจ้าหนี้ในส่วนของเงินค่าแรงนั้นได้จับจ่ายไปหมดแล้ว ค่ากินค่าอยู่ไม่มีจึงต้องเชื่อมาจากร้านค้า และร้านค้าเหล่านี้เองก็เป็นกลุ่มที่ได้อาศัยแรงงานราคาถูกจากชาวบ้านมากที่สุด

"เซ็น โอ้ย ! เซ็นเป็นหมื่น บางทีไปทวงเขาก็โกรธอีก มีหนี้มีสินบางคนก็ไม่ให้แล้วไปเลย บางทีก็ได้เถียงกัน จริงพูดเรื่องจริง การขายของในหมู่บ้านนี่เป็นเรื่องลำบากนะ ให้เขาเซ็นเยอะเจ้าของก็ไม่มีทุนไปขาย...หยุดขายก็ไม่ได้ กินเอง ต้องซื้อเขาแพงอีก..."

(แม่ค้า / 1 มี.ค.42)

"พวกที่มาเซ็นของก็ใกล้ ๆ แถวนี้แหละ อยู่ในบัญชีตอนนี้ก็เกือบ 20,000 บางคนก็ไม่ให้เลย บางคนเขามีลูกเขาส่งมาจากกรุงเทพฯ เขาก็ให้..."

(แม่ค้า / 24 ส.ค.42)

"ที่ร้านฉันก็มีคนเซ็นประมาณ 30,000 บาท มีให้ก็โน่นแหละช่วงเกี่ยวข้าว ส่วนที่ไม่ได้หายไปเฉย ๆ ก็มี ขี้เกียจทวงขี้เกียจว่ากันก็เลยตามเลย"

(แม่ค้า / 9 ก.ย.42)

ในส่วนของชาวบ้านที่พอมีที่ทำกิน ทำนาเป็นอาชีพหลักสามารถจะหาเงินกู้ได้มากขึ้นกว่าชาวบ้านที่ไม่มีที่ทำกิน ซึ่งมักจะหันไปพึ่งนายทุนโดยนิยมเอา *"เงินดอกข้าว"* หรือ *"เงินข้าวเชียว"* จากนายทุนมาใช้ก่อน ถ้าหากเป็นนายทุนในหมู่บ้านเองถ้าไม่อยากเสียดอกข้าวก็เสียดอกเบี้ยเป็นแรงงานได้เหมือนกัน เมื่อชาวบ้านตัดสินใจเอาเงินดอกข้าวจากนายทุน จะเสียค่าดอกเบี้ยเป็นข้าว โดยมีระยะเวลาการเก็บหนี้หลังการเก็บเกี่ยว โดยคิดเงินต้นหนึ่งพันบาทต่อข้าว 2 กระสอบ หรือเงินต้น 10,000 บาท ชาวบ้านต้องเสียค่าดอก 10-15 กระสอบ ซึ่งขึ้นอยู่กับช่วงความต้องการเงินของชาวบ้านมากน้อยเพียงใด แม้จะเป็นการคิดดอกเบี้ยสูงแบบขูดเลือดขูดเนื้อ (ข้าว 1 กระสอบหนักประมาณ 80 กิโลกรัม ขายได้กิโลกรัมละประมาณ 6-10 บาท คือจะได้ดอกเบี้ยถึง 4,800-10,000 บาทในช่วงระยะเวลาเพียง 4 เดือน) นั่นคือ ชาวบ้านต้องเสียดอกข้าวให้กับนายทุนเป็นเงินอย่างน้อยเท่าตัว แต่ก็เป็นทางออกที่คนจนหลีกเลี่ยงไม่ได้ เพราะไม่มีเงินทุนทำนา เงินค่าซื้อของใช้ที่ต้องการ เงินค่ารถไปรับจ้าง เงินค่ารักษาความป่วยไข้ เงินซื้อกับข้าว หรือแม้กระทั่งเงินซื้อข้าวสารกรอกหม้อ แหล่งเงินทุนแต่ละแหล่งไม่ว่าจะอยู่ที่ไหนดอกเบี้ยสักเท่าไหร่ ชาวบ้านก็ยังดิ้นรนไปหา

"หม่องใดเขาจ่าย ได้ยินแต่ว่าเขาจ่าย คนฮ้อนเงินแล้วก็ไปเลย"
(ได้ยินว่าใครจ่ายเงินดอกเบี้ย ก็รีบไปขอความช่วยเหลือ เพราะกำลังต้องการเงินอย่างมาก)

(ชาวบ้าน / 12 มี.ค.42)

วงจรหนี้ของชาวบ้านนับวันจะเพิ่มสูงขึ้นเรื่อย ๆ เพราะเป็นการนำเอาหนี้ใหม่มาถมหนี้เก่า เพราะผลผลิตที่ได้ไม่เพียงพอ ต้องกู้มาถมหนี้เก่า และเอาเงินใหม่ซึ่งมีจำนวนเพิ่มขึ้นมาใช้ ดอกเบี้ยจึงนับวันจะเพิ่มขึ้นไปอีก เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถลืมตาอ้าปากได้

"อันเพิ่นบ่มีทุน แบบเพิ่นเฮ็ดนาก็ได้น้อย ๆ เนาะ ได้แต่แค่ดอกเขาแบบมันติดหลาย ติดหลายหม่อง เพิ่นก็เอาหม่องนั่นมาถมหม่องนี่ หม่องนี่ก็ถมหม่องนั่นไปเรื่อย คือว่าละเฮ็ดนาน้อย ๆ ติดหนี้เพิ่น 30 40 กระสอบมันไปกันบ่รอด ได้แต่ดอกทุนหยังบ่ได้ ปีหน้ามันก็มีดอกต่อไปอีก บ่ได้ส่งทุนเพิ่นมันถม จังซี่ละ ปีใดฝนบ่ดีมันก็แฮงถมไปอีก หนี้ก็เพิ่มไปอีก..."
(ชาวบ้านบางคนมีที่ทำกินน้อย แต่ติดหนี้มากถึง 30, 40 กระสอบ ต้องใช้วิธีการเอาหนี้ใหม่มาใช้หนี้เก่า และหนี้ก็ยิ่งทับถมและเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ทำนาแต่ละปีก็ได้ใช้แต่ดอกแต่ทุนยังคงเดิม)

(ชาวบ้าน / 12 มี.ค.42)

อย่างกรณี นางเนิบ ได้เล่าว่า สามีตนสุขภาพร่างกายไม่ดี จะมีอาการปวดเมื่อยตามตัว ไปทำงานรับจ้างไม่ได้เหมือนเพื่อนบ้าน นอกจากการทำนาเพียงอย่างเดียว ส่วนตนเมื่อมีโอกาสก็จะรับจ้างเล็กๆ น้อยๆ ตามหมู่บ้าน ลูกก็ยังเล็ก ๆ คนโตเพิ่งเข้าอนุบาล คนเล็กเพิ่งได้ขวบกว่า ๆ ชีวิตครอบครัวจึงต้องกระเบียดกระเสียนเต็มที่ อาการป่วยของสามีต้องไปฉีดยาที่คลีนิคเป็นประจำ ค่าบริการครั้งละ 100 ถึง 150 บาท (เพราะการรักษาในโรงพยาบาลส่วนใหญ่หมอจะให้ยามารับประทานที่บ้านซึ่งเห็นผลช้า ถ้าไปคลีนิคหมอ (ซึ่งความจริงเป็นนางพยาบาล) ส่วนใหญ่จะใช้ยาฉีดให้กับผู้ป่วย ซึ่งสามารถบรรเทาอาการปวดเมื่อยได้ดีกว่ายาที่หมอให้ตามโรงพยาบาล และการบริการที่คลีนิคสะดวกรวดเร็วและเป็นกันเองกว่าตามโรงพยาบาล) เมื่อไม่มีข้าวกิน ไม่มีเงินไปหาหมอก็ต้องกู้หนี้ยืมสินเพื่อนบ้าน ปีที่แล้ว (2541) กู้มา 2,000 บาท ต้องคืนทั้งเงินต้นและดอกอีกเป็นข้าวเปลือก 4 กระสอบ แต่เมื่อเก็บเกี่ยวเสร็จข้าวที่ได้ไม่พอถึงกระสอบ เงินต้นก็ไม่ได้ใช้ ดอกที่เหลือก็ทบเป็นเงินต้น ในปีนี้ก็ต้องไปยืมข้าวมากินอีกโดยคิดดอกข้าวเปลือก 1 กระสอบต้องจ่ายคืน 4 ถัง ทั้งนี้ทั้งนั้นต้องคืนต้นทุนอีกต่างหาก เหตุการณ์เช่นนี้ทำให้ชาวบ้านบางคนทำนาแต่ไม่เคยได้ข้าวไว้กินตลอดปี เฉพาะค่าดอกเบี้ยก็ไม่พอจ่ายนายทุน ชาวนาทำนาแต่ต้องซื้อข้าวกิน รายได้ที่ใช้จ่ายในชีวิตประจำวันส่วนใหญ่จึงได้มาจากการรับจ้าง

"แถวนี้มีแต่ติดหนี้เขาหมดแหละ มาหายืมเงินยืมทองเขา ข้าวไม่เคยได้เข้าเล้าดอก..."

(นางเนิบ / 3 พ.ค.42)

"ถ้าอยู่ก็ไม่มีอะไรให้ลูกหลานกิน ทำนาก็ใช้หนี้เขาไม่ครบ"

(ชาวบ้านอยู่บ้านก็ไม่มีรายได้ ต้องออกไปทำงานรับจ้างทำงานหาเงินมาซื้อข้าว ส่วนการทำนาใช้หนี้เจ้าหนี้ยังไม่ครบ ปีหน้าต้องทำนาใช้หนี้ต่อไป)

(ชาวบ้าน / 6 เม.ย.42)

สภาพความเป็นอยู่ของชาวบ้าน การเป็นหนี้เป็นสิน การขายแรงงานและการทำนาใช้หนี้ ภาวะความไม่สมดุลของรายรับและรายจ่ายทำให้ชาวบ้านต้องเป็นหนี้เป็นสินเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ บางรายถึงกับต้องขายบ้าน ขายที่อยู่อาศัยที่นา เพื่อนำเงินมาใช้หนี้

"แต่ก่อนก็มีที่นา แกกินมากเกิน คนเราก็อย่างนี้แหละถ้ามีก็เอาหนี้ติดหนี้ขา หามาไม่ได้ก็ขายนาขายสวน ขายที่บ้านเก่าหมดแล้ว ก็ออกจากบ้านเก่ามาอยู่นี่แหละ"

(ชาวบ้าน / 12 มิ.ย.42)

"..ไม่รู้จะหากินยังไง ติดหนี้ขาไม่มีอะไร ปีไหนแล้งก็ไม่ได้ส่งดอกเขา มันเยอะไม่มีอะไรใช้หนี้ขาก็ขายบ้าน"

(ชาวบ้าน / 15 มี.ค.42)

"เชื่อผมเลยไม่เปลี่ยน ทำนามีอยู่น้อยนิด ตั้งแต่เกิดมาคนแถวนี้ไร่นาเยอะ อยู่อย่างไงก็อยู่อย่างนั้น... อย่างแก่งก็จากบ้านต่ำมาเป็นบ้านสูงเท่านั้น จะเอาจากนาไปซื้อรถซื้ออะไรให้มันเพิ่มขึ้นไม่มี เพราะจะเอาอะไรไปขายซื้อก็ไม่มี..."

(ชาวบ้าน / 1 มี.ค.42)

ในที่สุดที่ทำกินก็หลุดลอยไป ปัจจุบันมีชาวบ้านที่ประกอบอาชีพทำนาแต่ไม่มีที่ทำกิน ต้องเช่าที่นาถึง 7 ครัวเรือนคิดเป็นร้อยละ 7 จากที่เคยทำนาเป็นอาชีพหลัก ชาวบ้านบางครอบครัวต้องเปลี่ยนมาประกอบอาชีพรับจ้างอย่างเต็มตัว ขณะนี้มีครัวเรือนรับจ้างเพียงอย่างเดียวถึง 14 ครัวเรือน

ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน : บ้านดงหาว

จากหลักฐานทางโบราณคดีที่บันทึกไว้ในเตาเผาโบราณ ซึ่งอยู่ห่างจากชุมชนประมาณ 2 กิโลเมตร พบว่าชุมชนบ้านดงหาวแห่งนี้เคยเป็นชุมชนที่มีอารยธรรมที่ยาวนานอยู่ในราวช่วงพุทธศตวรรษที่ 15-17 หรือในราวกับสมัยกรุงสุโขทัยเลยทีเดียว (บันทึกจากแหล่งเตาเผา, 2531) ในชุมชนเองก็พบแหล่งเตาเผาเครื่องเคลือบหลายจุด คือด้านหลังโรงเรียน 2 เตา คุ้มน้อย 2 เตา ด้านทิศตะวันตกและทิศตะวันออกของคุ้มวัดอีกแห่งละเตา ซึ่งปัจจุบันได้ผุพังไปตามระยะเวลาที่ยาวนานร่วมพันปี ประกอบกับชาวบ้านได้รื้อค้น ขุดหาของมีค่า จนหลักฐานสำคัญทางประวัติศาสตร์ชิ้นนี้เหลือเพียงเนินดินสูง ๆ เท่านั้น ปัจจุบันได้มีการอนุรักษ์ไว้ โดยห้ามขุดขนบริเวณดังกล่าว แต่ก็ยังมีการลักลอบขุดค้นหาของมีค่าในบริเวณใกล้ ๆ เตาเผา ซึ่งเป็นพื้นที่สวนของชาวบ้าน เมื่อที่ผู้วิจัยเข้าไปศึกษาภาคสนามในระยะแรก ๆ จะพบชาวบ้านใกล้เคียงเข้ามาเช่าที่ชาวบ้านคุ้มวัดขุดหาของมีค่าในอัตราวันละ 10 บาท ประมาณวัน

20-30 คน จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านทราบว่า ชาวบ้านกลุ่มนี้ส่วนใหญ่จะเป็นชาวบ้านในหมู่บ้านใกล้เคียง ซึ่งจะเข้ามาขุดหาของเก่าเป็นประจำทุกปี หลังจากเวลาเสร็จสิ้นหน้าดำนาและเก็บเกี่ยวแล้ว ซึ่งในระยะ 20 ปีที่ผ่านมาชาวบ้านฮือฮากันมากเพราะมีคนขุดพบของมีค่าจำพวก ไห คณโทรูปร่างต่าง ๆ แจกัญรูปทรงต่าง ๆ ผอบ กระแจะ พระพิมพ์จำนวนมาก แต่เมื่อขุดนานเข้าแต่ก็ไม่ค่อยพบของมีค่าเท่าใดนัก นอกจากเศษกระเบื้อง ฝาผอบเล็ก ๆ เพราะที่บริเวณนี้มีการขุดค้นมาแล้วหลายครั้ง แต่ชาวบ้านบางคนก็ยังมีความหวังที่จะได้ของมีค่าเล็ก ๆ น้อย ๆ อยู่ สังเกตจากการที่มีกลุ่มของชาวบ้านเข้ามาขุดเป็นประจำทุกปี แสดงว่าชุมชนแห่งนี้มีอารยธรรมที่เก่าแก่มานาน ตั้งแต่สมัยเมื่อพันปีก่อน ก่อนที่จะล่มสลาย เหลือเพียงหลักฐานกายภาพทางประวัติศาสตร์เท่านั้น

จากคำบอกเล่าของ*ตารับ*ซึ่งคนเฒ่าคนแก่ในหมู่บ้านและชาวบ้านแถบนี้พบว่า ชุมชนแห่งนี้เป็นชุมชนที่ตั้งใหม่เมื่อประมาณ 70 ปีที่แล้ว ชนพื้นบ้านเดิมเป็นชาวเขมร เรียกว่า "เขมรป่าดง" เริ่มก่อตัวอย่างช้า ๆ จากการที่ชาวบ้านในเขตตำบลปราสาท อำเภอพวงคราม อพยพออกมาจับจองพื้นที่ป่า เพื่อใช้เป็นแหล่งทำมาหากิน นานเข้าจนกลายเป็นชุมชนเล็ก ๆ ชุมชนแรกเริ่มอยู่ระหว่างคุ้มวัดกับคุ้มน้อย จนกระทั่งราวปี 2510 ได้มีชาวลาว (เป็นกลุ่มที่มีเชื้อชาติผสมระหว่างลาวและส่วย) อพยพมาจากอำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ ประมาณ 10 ครอบครัว เข้ามาอยู่ตั้งรกรากร่วมกับชาวพื้นบ้านเดิมเป็นระลอกแรก คือบริเวณคุ้มใหญ่ในปัจจุบัน สมัยนั้นยังมีโจรผู้ร้ายชุกชุมซึ่งคอยมาจี้ปล้นชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านแถบนี้อยู่อย่างหวาดผวา จนมีเหตุสังหารผู้ใหญ่บ้านคนแรกในราวปี พ.ศ. 2522 ทำให้ชาวบ้านส่วนหนึ่งต้องอพยพกลับคืนพวงคราม ชุมชนเก่าได้กลายมาเป็นชุมชนร้างจนปัจจุบัน ซึ่งมีหลักฐานชุมชนร้างปรากฏอยู่ระหว่างคุ้มวัดและคุ้มน้อย และต่อมาปี 2526 โรงเรียนได้จัดสรรที่อยู่อาศัยให้กับชาวบ้านที่ยากจนให้อยู่ในพื้นที่เขตโรงเรียนประมาณ 20 หลังคาเรือน คือบริเวณคุ้มใหม่ ต่อมาราวปี 2528 ได้มีชาวลาวอพยพมาจากอีสานตอนกลางคือจังหวัดร้อยเอ็ด ประมาณ 2 ครอบครัว เข้ามาซื้อที่จัดสรรและอยู่ร่วมกับชาวบ้านในคุ้มน้อยเป็นระลอกที่สอง ชุมชนบ้านดงหาวจึงเป็นชุมชนที่มีคนสองกลุ่มใหญ่ๆ คือกลุ่มลาวและกลุ่มเขมร

จากหลักฐานการยืนยันการใช้ภาษาของคนในชุมชนโดยผู้ใหญ่บ้าน ในเอกสารประกอบการขอเลื่อนตำแหน่งเป็นผู้อำนวยการโรงเรียนของครูใหญ่ เมื่อวันที่ 23 พฤศจิกายน 2541 กล่าวว่า คนในชุมชนแห่งนี้แบ่งออกเป็น 2 กลุ่มคือ กลุ่มที่ใช้ภาษาเขมร (กลุ่มเขมร) เป็นภาษาหลัก มีจำนวนมากที่สุด ประมาณ 432 คน กลุ่มใช้ภาษาอีสาน (ลาว) 120 คน จากการสังเกตและสัมภาษณ์ของผู้วิจัยพบว่า คนแต่ละกลุ่มจะมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องเป็นญาติกัน โดยเฉพาะกลุ่มชาวเขมรชาวพื้นบ้านเดิม และกลุ่มชาวลาวที่อพยพมาระลอกแรก ต่อมาคนทั้งสองกลุ่มได้สมรสกัน ทำให้คนในชุมชนรุ่นหลัง ๆ สามารถพูดได้ทั้งสองภาษา คือ ภาษาอีสาน (ลาว) และภาษาเขมร แต่เนื่องจากคนที่พูดภาษาเขมรเป็นคนพื้นบ้านเดิม มีจำนวนมากกว่า ขนบธรรมเนียม ประเพณี และค่านิยมต่างๆ ในสังคมได้รับอิทธิพลจากชาวเขมรมากกว่า เช่น ภาษาพูดสื่อสารในชุมชนส่วนใหญ่จะใช้ภาษาเขมร การทำบุญประเพณีต่าง ๆ จะยึดตามธรรมเนียมประเพณีของชาวเขมร โดยเฉพาะอิทธิพลของภาษาได้มีอิทธิพลต่อการเรียนรู้ของคนในชุมชนอย่างมาก จากการสังเกตและเข้าไปพบปะกับคนในชุมชน พบว่า คนที่มีอายุตั้งแต่ 40 ปีขึ้นไปส่วนใหญ่จะพูดและฟังภาษาไทยไม่ค่อยเข้าใจ เมื่อผู้วิจัยสัมภาษณ์หรือทักทายเป็นภาษาไทยมักจะได้รับคำตอบว่า *"ไยมะเด็งรึง มะเด็งไยซีม"* หมายความว่า ฟังไม่ค่อยรู้เรื่องเพราะพูดและฟังภาษาไทยไม่ค่อยเข้าใจ เนื่องจากคนกลุ่มนี้ใช้ภาษาเดิมคือภาษาเขมรเป็นหลัก

สังคมแบบโดดเดี่ยว

ในด้านความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ชาวบ้านมักจะมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องเป็นญาติกันไม่เป็นทางบิดาก็เป็นญาติทางฝ่ายมารดา แต่ลักษณะความสัมพันธ์ของหมู่ญาติพี่น้องไม่แน่นแฟ้น พึ่งพาอาศัยกันไม่ค่อยได้นัก อาจเนื่องจากสภาพที่ตั้งที่บ้านเรือนของชาวบ้านอยู่ห่างกัน และชาวบ้านส่วนใหญ่ยังมีฐานะยากจน ต่างคนต่างหาเช้ากินค่ำ ไม่สามารถหยิบยืมเงินทองข้าวของกันและกันได้ บางครอบครัวต้องอยู่อย่างโดดเดี่ยวเพราะญาติพี่น้องไม่ยอมให้ความช่วยเหลือ หรือให้ความช่วยเหลืออย่างไม่เต็มใจ เพราะไม่ต้องการรับภาระเพิ่ม อย่างเช่น ครอบครัวของสุรีย์ที่พ่อแม่ต้องอพยพไปทำงานที่จังหวัดสระบุรี ครั้งแรกก็ฝากสุรีย์และพี่ชายไว้กับครอบครัวของป้า (ครอบครัวของอร) เมื่อเวลาปิดเทอมก็ต้องมารับไปสระบุรีด้วย ภาคเรียนต่อมาได้ฝากให้ตาของสุรีย์ช่วยดูแลสุรีย์ในระหว่างที่พ่อแม่ไม่อยู่ แต่จากที่ผู้วิจัยสัมภาษณ์ป้าและตาของสุรีย์ทราบว่าบุคคลทั้งสองก็ไม่เต็มใจที่จะรับดูแลสุรีย์และพี่ชายนัก แม้แต่น้าของสุรีย์ซึ่งอยู่บ้านใกล้ชิดติดกันก็ยังกล่าวถึงครอบครัวของสุรีย์อย่างหมางเมินว่า

"...ก็เป็นน้าเป็นหลานกัน แต่ไม่ค่อยพูดกัน เขาเก่งกว่าเรา ไม่ค่อยชอบนิสัยเขา ยังไงละ ! เราพูดไปเขาก็ไม่ค่อยฟัง พวกน้าพวกอาก็ไม่ค่อยสนใจกับเขา"

(ป้าของสุรีย์ / 20 ก.ย.42)

ชาวบ้านที่พูดภาษาลาว ได้ให้ข้อสังเกตถึงพฤติกรรมที่ชาวบ้านโดยเฉพาะกลุ่มคนเขมรว่ามักคนต่างอยู่ และไม่ยอมรับฟังความคิดเห็นของคนอื่น

...

ชาวบ้านคนที่ 1 : บ้านนี่เขาบ่ค่อยแนะนำกัน เวลาเฮาไปบอกเขาจังซี่เขาเคียด เขาก็คิดว่าเขาฮู้มาแล้ว เฮาไปบอกเขา เขาซิเคียด

ผู้วิจัย : ฮู้จังใดว่าเขาเคียด

ชาวบ้านคนที่ 2 : ฮู้จากคนอื่นเขามาเว้า จังอาจารย์เว้าจังซี่ พอลับหลังเขากะซิวาบ่ต้องมาสอนดอกฮู้อยู่แล้ว

ชาวบ้านคนที่ 3 : เขาบ่คือลาว เฮาบอกกันได้

ชาวบ้านคนที่ 2 : เว้าต่อหน้าเขาฟังอยู่ แต่เวลาลับหลังแล้วเขาซิว่าฮู้อยู่แล้ว บอกกันบ่ได้ เบิ่งกันมาแต่ต้นหมู่บ้านนี่มีหลายอยู่ เพราะเขาบ่ฟังกันอยู่แล้ว

(ชาวบ้านไม่ค่อยรับฟังความคิดเห็น คำแนะนำของคนอื่น จะรู้สึกขุ่นเคืองเมื่อมีผู้มาแนะนำ ซึ่งผู้แนะนำไม่ใช่คนสนิทสนมกันมากอาจจะถูกนินทาลับหลัง แต่ถ้าสนิทกันจะมีการต่อว่ากัน ซึ่งไม่เหมือนคนลาวที่ยอมรับฟังความเห็นจากเพื่อนบ้านบ้าง)

(22 มี.ค. 42)

เจ้าหน้าที่หน่วยงานราชการและหน่วยงานเอกชนที่ได้มีโอกาสเข้ามาสัมผัสกับชุมชน ได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับพฤติกรรมต่างคนต่างอยู่ของคนในชุมชนว่า

"ภาพรวมภูมิหลังของชุมชนนี้ คือ เป็นชุมชนเขมร โดยพื้นฐานยอมรับการเปลี่ยนแปลงช้า ต้องเห็นก่อนจึงจะทำ อยู่แบบเรื่อยไม่มีการกระตุ้น เป็นชุมชนที่มีการตอบสนองช้า และการประชุมอะไรต่าง ๆ จะช้ามาก ดูแล้วไม่ค่อยให้ความร่วมมือเท่าไหร่"

(พัฒนากร / 11 พ.ย.41)

"คือสภาพของหมู่บ้านมันอยู่กระจายมาก มันเลยพัฒนายาก มีปัญหาด้านการสื่อสาร และก็ต่างคนต่างอยู่ด้วยมั้ง จากที่ดู..."

(เจ้าหน้าที่มูลนิธิศุภนิมิตร / 20 ก.ย.42)

ในด้านความแตกต่างทางด้านวัฒนธรรมโดยเฉพาะภาษาพูด ทำให้คนในชุมชนแบ่งออกเป็นสองกลุ่มอย่างชัดเจน ผู้วิจัยจะได้ยินชาวบ้านพูดเสมอว่า *"พวกลาว พวกเขมร"* แม้ว่าค่านิยมในเรื่องแบ่งพรรคแบ่งพวกจะไม่แตกแยกรุนแรง แต่ก็มีเรื่องบาดหมางกันระหว่างชาวบ้านต่างกลุ่มที่อยู่บ้านใกล้เรือนเคียงกัน ขนาดที่ว่าข้าวของของอีกฝ่ายหนึ่งจะล่วงล้ำหรือย่างกรายเข้าไปในฝั่งตรงข้ามไม่ได้ อย่างเช่น ครอบครัวของพายุกับเพื่อนบ้าน ซึ่งยายของพายุได้เล่าให้ผู้วิจัยฟังว่า

"...สิ่งของอะไรล้มไปทางโน้นไม่ได้หรอก ไก่ไปลงเล้าเขาเจ้าของเขาก็ตีจนตาย...ถ้าเปิดบ้านเราไปใกล้บ้านเขาไม่ได้หรอก ทางนี้ก็เหมือนกัน ลาวทั้งสองคนนี่มีแต่คนเก่ง ๆ "

(ยายของพายุ / 20 ก.ย.42)

ความแตกต่างทางด้านภาษาและความขัดแย้งทำให้คนที่ใช้ภาษาลาวและเขมรไปมาหาสู่กันน้อยลง ต่างคนต่างอยู่ต่างทำมาหากินของตัวเอง จนบางครั้งทำให้คนในสังคมไม่ดูแลกันเท่าที่ควร เช่น เมื่อเด็กนักเรียนบางคนขาดเรียนผู้ใหญ่ในชุมชน ก็จะทำเฉยเมยถือว่าไม่ใช่เรื่องของตัวเอง การไปมาหาสู่จึงอยู่ในวงแคบ ๆ ในหมู่ญาติพี่น้องเท่านั้น จากการสัมภาษณ์ *ป้าเจียม* ซึ่งชาวบ้านที่ใช้ภาษาเขมรได้กล่าวกับผู้วิจัยว่า

"พวกลาว เจอกันก็ทักทายธรรมดา เห็นกันก็ได้พูด ไม่เห็นก็ไม่ได้พูด ไม่ใช่พี่น้องไม่กล้าไปบ้านเขา"

(ป้าเจียม /30 ส.ค.42)

จากการสัมภาษณ์ *ป้าทาและลุงทิม* สองสามีภรรยาที่มีบ้านอยู่ติดกับบ้านของพายุ ซึ่งเป็นชาวบ้านที่ใช้ภาษาลาวกล่าวว่า

"คนเขมรนี่เขาบ่ค่อยสุงสิงกันตั๋ว ต่างคนต่างอยู่ เข้ามาหาเฮาจังซี่ก็เป็นแคระ ๆ"
(คนเขมรไม่ค่อยยุ่งเกี่ยวกัน ต่างคนต่างอยู่ เวลาเข้ามาหาคนลาวก็มีท่าทีกล้า ๆ กลัว ๆ เหมือนไม่สนิทใจ)

(ป้าทา / 19 พ.ย.41)

"คนเขมรเขาบ่ค่อยสุงสิงกัน ต่างคนต่างอยู่ ต่างคนต่างหากินไปมื้อ ๆ ว่ากันบ่ได้ ถ้าบอกแล้วเคียดให้เฮาเด จังเด็กน้อยขาดโรงเรียนจังซี่เป็นพี่น้องกันน่าซิบอกมันแน ก็เฉย บอกกันบ่ได้ จังเฮาจังซี่ก็อยากปรึกษาว่าเรื่องทำมาหากินก็บ่สนใจ มักคิดว่าเฮารวย มองว่าตัวเองจนแล้วคบแต่พวกตน บ่มีการคบหาคนอื่นแต่ดีหน่อยบ่มีขี้ขโมย"

(คนเขมรไม่ค่อยสุงสิงกัน ต่างคนต่างอยู่ ต่างคนต่างทำมาหากินไปวัน ๆ ไม่มีใครว่ากัน ถ้าคนอื่นบอกจะโกรธ อย่างกรณีเด็กขาดโรงเรียนทั้งที่เป็นญาติกันน่าจะบอกเด็กให้ไปโรงเรียนแต่ก็เฉยเสียไม่บอก เรื่องทำมาหากินก็ไม่มีใครเคยมาปรึกษากับตนว่าจะทำยังไงบ้าง (ผู้ให้สัมภาษณ์เป็นคนลาวที่เข้ามาอยู่ในชุมชนได้ประมาณ 15 ปี และเป็นคนขยันขันแข็งในการทำมาหากิน) เพราะคิดว่าคนพูดรวยแล้วชาวบ้านเป็นคนจน ชาวบ้านไม่อยากคบหาตนและคนอื่น ๆ ที่ไม่ใช่พวกของชาวบ้าน แต่ก็ดีที่ในหมู่บ้านนี้ไม่มีขโมยคนพูดจึงอยู่ร่วมกับชาวบ้านคนอื่น ๆ ได้)

(ลุงทิม / 17 ก.พ.42)

ความแตกต่างด้านเชื้อชาติและภาษาในชุมชน ทำให้เกิดจุดอ่อนด้านการประชาสัมพันธ์ทำความเข้าใจในหมู่บ้านระหว่างชาวบ้านกับชาวบ้าน ชาวบ้านกับกรรมการหมู่บ้านและผู้นำ ประกอบกับลักษณะสภาพบ้านเรือนที่ตั้งอย่างกระจัดกระจายเป็นรัศมีกว้างประมาณ 3 กิโลเมตร ลักษณะการตั้งบ้านเรือนไม่ได้รวมกันเป็นกลุ่มก้อนเหมือนชุมชนอื่น การสื่อสารประชาสัมพันธ์ในชุมชนมีความยากลำบากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะขาดผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง ชอบดื่มสุรา งานด้านการประสานงานในชุมชนจะเป็นหน้าที่ของคณะกรรมการหมู่บ้าน ในหมู่บ้านเคยมีหอกระจายข่ายประจำหมู่บ้าน แต่ก็ใช้การไม่ได้มา 3 ปีแล้ว โดยที่ผู้นำก็ไม่ได้แก้ปัญหาดังกล่าว

เมื่อมีข่าวสารข้อราชการในหมู่บ้านจะใช้การประชาสัมพันธ์แบบปากต่อปาก และหรือให้กรรมการหมู่บ้านเดินบอกตามบ้าน มีกลุ่มที่ได้รับประโยชน์และกลุ่มที่เสียประโยชน์ขาดความเข้าใจในเหตุผลซึ่งกันและกัน อย่างกรณีการซื้อโอ่งขาวและหัวส้วม ชาวบ้านบางคนจ่ายเงินแล้ว บางคนไม่จ่าย เงินที่เก็บไปได้ผู้ใหญ่บ้านก็ไม่ชี้แจงว่าเอาเงินไปทำอะไร ทำให้เกิดความไม่เข้าใจกันและไม่ไว้วางใจกันในชุมชน

ชาวบ้าน : ตอนโอ่งขาวตอนแรกบอกว่าเก็บคนละสองร้อย คุ้มนี้จ่ายหลังนี้กับหลังนั้น(ซึ่งเป็นญาติกัน) จ่ายสองคน นอกนั้นไม่มีคนจ่าย หัวส้วมตกมาเราก็เลยไม่จ่ายบ้าง เขาจ่ายเราจะจ่าย พวกเขาไม่จ่าย ถ้าเขาจ่ายเราจะจ่าย พวกเขานัดกันว่าจะจ่ายวันนี้พร้อมกัน ถ้าไม่จ่ายเราก็ทำเหมือนกัน ตอนหลังมาอสม. (อาสมัครสาธารณสุขหมู่บ้าน) บอกว่าไม่ต้องจ่าย คนที่ยังไม่ได้เขาก็เอามาให้

ผู้วิจัย : จ่ายแล้วเขาเอาเงินไปเก็บไว้ที่ไหนละคะ

ชาวบ้าน : ไม่รู้ ตอนจ่ายทางในบ้านก็เก็บกันตั้งหลายคน ได้หลายพัน แต่ไม่รู้ว่าเงินไปเก็บไว้ที่ไหน..

(5 พ.ค.42)

คนจนถูกจำกัดโอกาส

จากการสอบถามผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการหมู่บ้าน พบว่า ในชุมชนมีโครงการทั้งของหน่วยงานราชการและเอกชนเข้ามาให้ความช่วยเหลือ โครงการของหน่วยงานของเอกชน เช่น โครงการขององค์กร Messenger of Hope ซึ่งเป็นโครงการที่ได้รับความช่วยเหลือจากองค์กรเอกชนของฝรั่งเศส มีวัตถุประสงค์เพื่อช่วยฟื้นฟูคุณภาพชีวิตของประชาชนในพื้นที่ที่เคยได้รับผลกระทบจากสงคราม ซึ่งช่วยเหลือทั้งนักเรียน โรงเรียนและชุมชน ความช่วยเหลือส่วนใหญ่จะอยู่ในรูปของสิ่งของและช่วยให้ประชาชนมีการดำเนินแก้ปัญหาได้โดยการรวมกลุ่มกัน และโครงการของหน่วยงานทางราชการก็อย่างเช่น โครงการส่งเสริมการเกษตร จะให้ในรูปเงินทุนของหมู่บ้านอาสาพัฒนาและป้องกันตนเอง (อพป.) ได้รับความช่วยเหลือมาตั้งแต่ปี 2537 ถึง 2539 ซึ่งมีเงินงบประมาณราว 80,000 บาท ลักษณะของโครงการจะให้ความช่วยเหลือในรูปของปุ๋ยเคมีเพื่อการเกษตรและเป็นเงินทุนกู้ยืมในการประกอบอาชีพ ซึ่งชาวบ้านต้องนำเงินมาชำระคืนและให้เป็นเงินหมุนเวียนในชุมชน อีกโครงการหนึ่ง คือ โครงการแก้ปัญหาความยากจน ซึ่งหลักการของโครงการก็มีความคล้ายคลึงกับเงินทุนของหมู่บ้านอาสาและพัฒนาและป้องกันตนเอง คือ ให้เงินทุนในการประกอบอาชีพแล้วให้นำเงินมาชำระคืนภายหลัง แต่เงินทุนของโครงการแก้ไขปัญหาความยากจนจะมีวงเงินหมู่บ้านละ 280,000 บาท ให้สำหรับครัวเรือนที่มีความยากจนที่มีรายได้ต่ำกว่า 15,000 บาท ต่อครัวเรือนต่อปี ในปี 2536-2539 และปี 2540 เป็นต้นมากำหนดให้ครัวเรือนยากจนที่มีรายได้ต่ำกว่า 20,000 บาทต่อครัวเรือนต่อปี ถือเป็นครัวเรือนที่มีรายได้น้อยและมีสิทธิ์ได้รับความช่วยเหลือจากโครงการดังกล่าว ครัวเรือนละ 5,000 บาท

การให้ความช่วยเหลือของหน่วยงานราชการ มีเจ้าหน้าที่ประสานงานต้องรับผิดชอบหลายหมู่บ้านเพียงคนเดียวทำให้เจ้าหน้าที่ดูแลไม่ทั่วถึง โครงการให้ความช่วยเหลือทุกโครงการจึงมีลักษณะการดำเนินงาน โดยคณะกรรมการหมู่บ้าน แต่จากการดำเนินงานที่ผ่านมา โครงการส่วนใหญ่ ๆ ยังไม่บรรลุตามวัตถุประสงค์ของโครงการ โดยเฉพาะโครงการแก้ปัญหาความยากจนนี้สามารถบรรลุวัตถุประสงค์เพียงร้อยละ 40 ในขณะที่หมู่บ้านอื่นสามารถบรรลุเป้าหมายถึงร้อยละ 80 ถึง 90 เพราะชาวบ้านไม่ยอมส่งเงินตามที่ระยะเวลากำหนด

> *"ถ้าจะเทียบไปโครงการก็ไม่ได้ช่วยพัฒนาเท่าไหร่ พัฒนาได้นิดหน่อย ต้องมีการเก็บเงินคืนแต่เก็บได้น้อยมาก ถือว่าความสำเร็จของโครงการนี้ของหมู่บ้านนี้มีเพียง 40 เปอร์เซนต์ ในขณะที่หมู่บ้านอื่น 80 ถึง 90 เปอร์เซนต์ก็มี ตอนนี้ก็เก็บเงินเข้าบัญชีได้ประมาณ 120,000 บาท แต่ส่วนใหญ่จะไม่ได้เงินคืน"*
>
> *(พัฒนากรตำบล / 11 พ.ย.42)*

ลักษณะการดำเนินงานโดยคณะกรรมการหมู่บ้าน จะพบว่า มีประชาชนบางกลุ่มเท่านั้นที่ได้รับความช่วยเหลือจากโครงการ โดยเฉพาะกลุ่มที่เป็นญาติของผู้นำหรือคณะกรรมการหมู่บ้าน ส่วนครัวเรือนที่ยากจนจริง ๆ กลับไม่ได้รับความช่วยเหลือ เพราะผู้นำและคณะกรรมการหมู่บ้านเกรงว่า เงินทุนจะสูญหายถ้าให้กับครัวเรือนที่ยากจนจริง ๆ ไป ผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการหมู่บ้านจึงเลือกปฏิบัติให้เฉพาะคนมีฐานะ และคนใกล้ชิด

"...คนยากจนจริง ๆ ไม่ได้หรอก คนที่ได้มีแต่พี่น้องผู้ใหญ่ คนที่เขามีรถ มีนาเยอะ ๆ พวกคนยากคนจนจริง ๆ คอยไปกู้เขาร้อยละสิบบาทอีกทีหนึ่ง เขาไม่กล้าให้หรอกพวกจน ๆ กลัวเก็บไม่ได้ แต่พวกคนมีที่ได้ ก็เก็บไม่ได้เหมือนกัน คนจนบางทีเรายังส่งคืน แต่ญาติผู้ใหญ่ไม่เห็นส่งเลย"

(ชาวบ้าน / 5 พ.ย.41)

ซึ่งปัญหาเรื่องของความไม่โปร่งใสของเงินโครงการแก้ไขปัญหาความยากจนดังกล่าว ยังเป็นข้อสงสัยค้างคาใจของชาวบ้าน โดยเฉพาะชาวบ้านที่ยากจนและไม่ได้รับความช่วยเหลือ ดังบทสนทนาของชาวบ้านดังนี้

ชาวบ้านคนที่ 1 : ผู้ใหญ่เพิ่นก็มาเสียตอนเอาเงินหลวงนี่แหละ ที่เงินมันหายไปซือๆนี่
ชาวบ้านคนที่ 2 : งบจักหมื่นมันหายไปซือ ๆ
ผู้วิจัย : เพิ่นเริ่มเป็นผู้ใหญ่ตอนใดค่ะ
ชาวบ้านคนที่ 2 : ตอนปี 35 บ้อ!
ชาวบ้านคนที่ 1 : เงินซิหมุนเวียนมาตั้งแต่ปี 38 เพิ่นซิซ่อยคนยากคนจน
ชาวบ้านคนที่ 2 : แต่มันบ่ได้คนยากคนจนเดนี่ เขาจังวาลำเอียงนั่นนา
ชาวบ้านคนที่ 1 : หมู่ตัวซ่อยบ่ได้เด พี่น้องเพิ่นคือซิได้ทุกคน
ชาวบ้านคนที่ 2 : ซุมทางบ้านเพิ่นทางโพ้นได้ทุกบ้าน แต่เฮือนใหญ่ๆ หยังได้
ชาวบ้านคนที่ 1 : ส่วนมากซิได้แต่เพิ่นผูพออยู่พอกินที่หมุนเวียนปีที่แรก ปีที่สองที่สามมาว่าซิได้หมด คนถ่าก็ถ่าเอา เว้าทุกมื้อ พวกเขาเอาเงินไปก่อนส่งแล้วเงินไปไสก็บ่ฮู้ ถามก็บ่ฮู้
ชาวบ้านคนที่ 2 : คันเราถามว่างบไปไส ก็มีแต่บอกใจเย็นๆ นี่นา ก็เงินจักกี่หมื่นมันหายซือ ๆ"

ชาวบ้านคนที่ 1 : เงินงบเขาให้มาหมุนเวียนกับบ้าน มันบ่ได้คือคนจังเฮาใด ได้แต่คนพออยู่พอกิน บัดพี่น้องเพิ่นว่าให้ทุกคน คนทุกข์คนยากเพิ่นวา ยามเก็บซิเก็บได้จังใด

ชาวบ้านคนที่ 2 : เพิ่นวาจังซี่ อันย่านเก็บบ่ได้ ผลสุดท้ายคนที่ทุกข์ซิให้ก่อน เพิ่นผูมี ๆ พออยู่พอกิน (ผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบันเริ่มเป็นผู้ใหญ่บ้านเมื่อปี 2535 มาเสียชื่อเสียงตอนที่เงินราชการซึ่งเป็นเงินในโครงการแก้ปัญหาความยากจน หายไปโดยไม่ทราบสาเหตุ เป็นเงินหลายหมื่นบาท นับตั้งแต่มีโครงการเข้ามาในหมู่บ้านตั้งแต่ปี 2536 เพื่อช่วยเหลือคนยากจนแต่การดำเนินงานดังกล่าวมีลักษณะลำเอียง คนยากจนเหมือนคนพูดไม่ได้รับความช่วยเหลือ แต่คนที่พอมีพอกินโดยเฉพาะญาติพี่น้องผู้ใหญ่บ้าน จะได้รับความช่วยเหลือทุกคน โดยเฉพาะคุ้มผู้ใหญ่ (คุ้มวัด) ได้กันทุกหลังคาเรือน ขนาดบ้านหลังใหญ่ๆ ฐานะดีก็ยังได้ และส่วนใหญ่ที่ได้ก็เป็นพวกมีฐานะพอมีพอกินทั้งนั้น เงินที่เก็บไปก็ไม่ทราบว่าอยู่ที่ไหน คนรอความช่วยเหลือก็รอไป คนจนๆ ไม่ได้รับความช่วยเหลือ ผู้ใหญ่ไม่กล้าให้เพราะกลัวไม่มีเงินจ่ายคืน แต่พวกที่ได้รับความช่วยเหลือส่วนใหญ่จะเป็นคนพอมีพอกิน แต่พวกคนจนจะจ่ายหนี้ให้ก่อนคนฐานะดี ๆ เสียอีก)

(30 ธ.ค.41)

นอกจากในชุมชนจะมีเรื่องกลุ่มผลประโยชน์ ที่เกิดจากการรับประโยชน์จากหน่วยงานภายนอกแล้ว ความแตกต่างด้านเศรษฐกิจและความเป็นอยู่ของคนในชุมชนก็ยังส่งผลต่อการเอารัดเอาเปรียบกันในชุมชน โดยเฉพาะในด้านแรงงาน กลุ่มคนจนมักจะรับค่าแรงมาใช้จ่ายก่อนซึ่งมักจะได้ค่าแรงเพียงครึ่งหนึ่งของค่าแรงปกติ คนที่มีฐานะดีในชุมชน อย่างเช่น กลุ่มของร้านค้าในชุมชน หรือกลุ่มของคณะกรรมการหมู่บ้าน ซึ่งมักจะเป็นกลุ่มคนที่มีฐานะดีกว่ากลุ่มอื่น ๆ ในชุมชน มีอาชีพที่ให้รายได้แน่นอนไม่ถึงกับขัดสน จึงมักเป็นนายทุนรายย่อยที่คอยเก็บเกี่ยวเอาแรงและดอกเบี้ยของคนในชุมชน

นอกจากนี้ ความยากจนของชาวบ้านส่วนใหญ่ ทำให้ต้องต่อสู้ดิ้นรนในการทำมาหากิน เมื่อหมดหน้าทำนาชาวบ้านจะต้องอพยพไปทำงานต่างถิ่นเป็นระยะทางไกล ๆ เป็นเวลานานหลายเดือน ซึ่งต้องทิ้งลูกหลานที่อยู่ในวัยเรียนให้อาศัยอยู่กับญาติบ้าง คนชราบ้าง บางครอบครัวก็อพยพไปกันทั้งครอบครัว ซึ่งทำให้ชาวบ้านต้องห่างเหินจากครอบครัว และเพื่อนบ้านเป็นเวลานาน เมื่อมีปัญหาต้องการความช่วยเหลือก็ไม่กล้าเอ่ยปากบอกเพื่อนบ้าน เพราะไม่ค่อยได้พบปะหรือพึ่งพาอาศัยกัน โดยเฉพาะชาวบ้านที่รู้สึกว่าตัวเองต้อยต่ำมีฐานะยากจน จะรู้สึกน้อยเนื้อต่ำใจจนไม่อยากพบปะใคร เมื่อรู้สึกว่าตนเองไม่มีความสำคัญ หรือเคยของความช่วยเหลือแต่ถูกปฏิเสธ

อย่างกรณีบ้านสมพร พี่ชายของสมพร *สมศักดิ์* ต้องการจะเลี้ยงเป็ดเทศเป็นอาชีพเสริมในครัวเรือน แต่ไม่มีเงินลงทุน ผู้วิจัยจึงแนะนำให้พ่อของสมพรลองสอบถามและขอความช่วยเหลือจากผู้ใหญ่บ้าน เพราะระยะนี้มีหน่วยงานหลายหน่วยงานที่ให้ความสนใจและต้องการแก้ไขปัญหาคุณภาพชีวิตของคนในหมู่บ้าน มีการจัดความช่วยเหลือทั้งแบบให้เปล่า และช่วยให้ชาวบ้านจัดรวมกลุ่มกันดำเนินกิจกรรม เพื่อเพิ่มรายได้ให้กับครอบครัว เช่น มูลนิธิศุภนิมิตรที่เข้ามาช่วยส่งเสริมอาชีพ ในชุมชนและช่วยให้ชาวบ้านจัดตั้งกลุ่มขึ้น (อยู่ในระยะรออนุมัติโครงการ) แต่พ่อสมพรรู้สึกว่าตนเองไม่ได้รับความเอาใจใส่จากผู้นำเท่าที่ควร จึงไม่อยากไปหา พ่อของสมพรกล่าวให้ผู้วิจัยฟังว่า

พ่อของสมพร : *ลูกเขาอยากเลี้ยงเป็ดเทศ พ่อก็หาเช้ากินค่ำไม่มีเงินลงทุนให้*

ผู้วิจัย : *ลองไปปรึกษากับผู้ใหญ่ดูซิคะ*

พ่อของสมพร : *ไม่อยากพูดกับเขาบางทีเขาว่าเรารบกวนเขา เกรงใจเขา...ผู้ใหญ่โดยมากก็ไม่รู้เท่าไหร่ หรอกนอกจากชาวบ้านไปสืบดูประวัติตัวเอง (เรื่องของตนเอง) บางทีผมไปปรึกษาบางทีเขาก็มีงานบอกว่างานนี้ยังไม่เสร็จอย่ามายุ่ง เอ้า ! เขามีงานผมก็มีงานไม่อยากยุ่งก็เลยไม่ไป*

(27 พ.ค.42)

เมื่อมีการนำความช่วยเหลือมาให้ชาวบ้าน ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นสิ่งของ ชาวบ้านบางครอบครัวที่มักไม่ค่อยอยู่บ้าน เพราะอพยพไปทำงานทั้งครอบครัวจึงมักถูกจำกัดสิทธิ์ไปโดยปริยาย อย่างกรณีที่องค์กรบริหารส่วนตำบล (อบต.) ได้จัดงบประมาณซื้อโอ่งให้ชาวบ้านครัวเรือนละ 2 ใบ แต่ปรากฏว่ามีครัวเรือนที่ไม่ได้นับสิบครัวเรือน จากการสอบถามเจ้าหน้าที่อบต. ทราบว่า องค์กรบริหารตำบลให้เงินงบประมาณมาจำกัดเพียง 30 ครัวเรือน ซึ่งตนตรวจสอบข้อมูลในช่วงที่ชาวบ้านอพยพไปทำงาน จึงไม่แน่ใจว่าเป็นบ้านที่มีเลขที่หรือไม่ หรือเลขที่เท่าไหร่ ตนจึงเสนอให้ความช่วยเหลือเฉพาะครัวเรือนที่ตรวจสอบข้อมูลได้

"ตอนที่ไปสำรวจเขาก็ไปตัดอ้อย ไปทำงานที่อื่นไม่อยู่บ้าน ก็เลยไม่ได้จดลง ไม่รู้ว่าบ้านเลขที่เท่าไหร่ บ้านบางหลังก็ไม่มีบ้านเลขที่เขาก็ไม่ให้ งบเขาก็ให้แค่สามสิบหลัง ก็เลยจดเอาเฉพาะพวกที่อยู่"

(เจ้าหน้าที่อบต.หมู่บ้าน/ 19 ส.ค.42)

การอพยพไปต่างถิ่นนาน ๆ บางครั้งทำให้ต้องเสียสิทธิทางสังคมไปโดยปริยาย จากการสัมภาษณ์ครูใหญ่พบว่า มีจำนวนเด็กที่เข้ามาเรียนในโรงเรียนไม่มีรายชื่อในทะเบียนบ้าน ประมาณปีละ 2-3 คน ซึ่งเป็นปัญหาที่ทางโรงเรียนต้องช่วยแก้ไข ทำหลักฐานรับรองให้ แต่ก็มีผู้ปกครองบางคนที่ไม่เอาใจใส่และไม่มาติดกับทางโรงเรียนต่อจนกระทั่ง เด็กบางคนต้องจบจากโรงเรียนโดยไม่ได้วุฒิบัตรใด ๆ กลายเป็นคนเถื่อน ทำให้ไม่สามารถมีบัตรประจำตัวประชาชน และใช้สิทธิ์ของตนในฐานะที่เป็นคนไทยคนหนึ่ง เหมือนคนไทยโดยทั่วไป เช่น สิทธิการเลือกตั้ง ไม่ได้รับความสะดวก ในการเข้ารับการรักษาในโรงพยาบาลของรัฐ และสถานที่ราชการ ปัจจุบันมีผู้ตกสำรวจและที่ไม่มีรายชื่อในทะเบียนบ้านถึง 9 คน จากการสอบถามผู้ใหญ่บ้านเล่าว่าชาวบ้านที่ตกสำรวจนี้ส่วนมากจะเกิดขณะที่พ่อแม่ไปทำงานต่างถิ่น เมื่อกลับมาอยู่บ้านลูกโตแล้วไม่กล้าไปแจ้งทางอำเภอจึงต้องปล่อยเลยตามเลย กลายเป็นคนเถื่อนจนกระทั่งปัจจุบัน

ขาดการรวมกลุ่มอย่างสร้างสรรค์

นอกจากนี้ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังไม่เห็นความสำคัญของการรวมกลุ่มในสังคม โดยเฉพาะการรวมกลุ่มในรูปแบบของการพัฒนา การจัดตั้งองค์กรในหมู่บ้าน เพราะชาวบ้านเห็นว่าไม่มีลักษณะที่เกี่ยวข้องกับการทำมาหากินของตนเอง โครงการที่ต้องอาศัยระยะเวลา แม้จะมีหน่วยงานเข้ามาให้ความช่วยเหลือ อย่างเช่น โครงการของมูลนิธิศุภนิมิตร ที่ต้องการให้ชาวบ้านรวมกลุ่มสนใจอาชีพเดียวกัน แล้วทางมูลนิธิจะจัดการฝึกอบรมให้ แต่ยังดำเนินการไม่บรรลุวัตถุประสงค์ เพราะชาวบ้านส่วนใหญ่อ้างว่าไม่มีเวลา ไม่อยากเสียเวลาทำมาหากิน จากการสัมภาษณ์ลุงทิมที่เป็นผู้รับผิดชอบรวบรวมรายชื่อของชาวบ้าน กล่าวว่า

"เขาให้รวมกลุ่มอย่างน้อย 7 คนขึ้นไป แต่ตอนนี้หายังไม่ได้ อ้างแต่ว่าขาดเหลือยังนั้นอย่างนี้ อ้างแต่ว่าไม่มีเวลาไป จะประกอบอาชีพตัวเอง บางคนเขาก็อดข้าวอดปลา เราก็บอกเขาให้ไปศึกษาดูงานดูก่อน จะได้มีความรู้มาพัฒนาที่เรา แต่ตอนนี้หาสมาชิกยังไม่ได้เลย"

(ลุงทิม/17 มิ.ย.42)

การรวมกลุ่มส่วนใหญ่ในหมู่บ้านจึงต้องอาศัยข้อแลกเปลี่ยนต่อรอง คือ ต้องเป็นโครงการที่ชาวบ้านไม่ต้องลงทุนสูง ไม่ต้องเสียเวลา ชาวบ้านยังต้องการความช่วยเหลือในรูปวัตถุสิ่งของมากกว่าความช่วยเหลือด้านอื่น ๆ อย่างเช่น การขอความร่วมมือให้ชาวบ้านมาร่วมพัฒนาวัดในวันที่ 12 สิงหาคม 2542 เป็นแม่แห่งชาติ แต่ชาวบ้านไม่ให้ความร่วมมือทั้งที่ผู้ช่วยได้เดินบอกตามบ้าน จนกระทั่งในวันที่ 24 สิงหาคม ผู้ใหญ่บ้านขอความร่วมมือในการพัฒนาอีกครั้งหนึ่งโดยแจ้งว่าจะมีข้าวของเสื้อผ้ามาบริจาคให้ ชาวบ้านจึงได้มาร่วมในการพัฒนาวันนั้นประมาณ 30 คน ผู้วิจัยได้สอบถามชาวบ้านที่ร้านค้า เพราะสังเกตเห็นชาวบ้านกลุ่มหนึ่งกำลังพัฒนาอยู่ในบริเวณวัด

ผู้วิจัย : วันนี้ ที่วัดเขามีงานอะไรกันหรือคะ

ชาวบ้าน : เขา (ผู้ใหญ่บ้านรับนโยบายมาจากอำเภอ) ให้พัฒนาตั้งแต่วันที่ 12 แต่ไม่มีคนไป พอวันนี้ บอกมีเสื้อผ้ามาแจกก็เลยมีคนไป

ผู้วิจัย : ตอนวันที่ 12 เขาไม่รู้กระมังคะ

ชาวบ้าน : ไม่ใช่หรอก พ่อ (ขณะนี้เป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน) เดินบอกทุกบ้านแหละ แต่ไม่มีคนไป"

(24 ส.ค. 42)

การดำเนินการจัดตั้งกลุ่ม ในลักษณะที่ต้องอาศัยความร่วมมือร่วมใจจากคนในชุมชน ยังไม่สามารถดำเนินการได้สำเร็จ เพราะชาวบ้านจะไม่ค่อยให้ความสนใจ ไม่มีผู้นำกลุ่มที่เข้มแข็ง อย่างเช่น โครงการกองทุนยาประจำหมู่บ้าน เคยมีการจัดตั้งภายใต้คำแนะนำของสาธารณสุขชุมชน แต่ก็ไม่มีชาวบ้านไปรับบริการ ยาหมดอายุ ในที่สุดการดำเนินงานโครงการนี้ตั้งได้ไม่นานก็ล้มเลิกไป

แต่สำหรับโครงการที่ถือได้ว่าประสบความสำเร็จพอสมควร คือ โครงการธนาคารข้าว เพราะมีลักษณะการดำเนินงานที่แตกต่างจากโครงการอื่น ๆ คือ โครงการนี้มีองค์กร Messenger of Hope ให้ความช่วยเหลือด้านเงินทุน และให้โรงเรียนเป็นแกนนำในการประสานงานในชุมชน มาตั้งแต่ปี 2540 คณะกรรมการดำเนินงานนั้นแยกต่างหากจากคณะกรรมการหมู่บ้าน และเป็นโครงการที่มีเจ้าหน้าที่เข้ามาการประเมินผลการดำเนินงานอยู่อย่างสม่ำเสมอ จากการประเมินโครงการของครูกำชัย ซึ่งเป็นเลขานุการของโครงการ ทราบว่า โครงการนี้ประสบความสำเร็จประมาณร้อยละ 90 ครูกำชัยให้ความคิดเห็นว่าถ้าหากโครงการนี้ให้ชาวบ้านดำเนินการเอง ก็ไม่แน่ใจเหมือนกันว่าจะสามารถดำเนินงานต่อไปได้หรือไม่ เพราะคนในชุมชนอาจเกิดการขัดผลประโยชน์กันเอง เมื่อเกิดความขัดแย้งการดำเนินงานของโครงการก็จะหยุดชะงักและล้มเลิกไปถ้าหากขาดผู้นำที่เข้มแข็ง

ขาดผู้นำ

จากความขาดแคลนด้านปัจจัยต่าง ๆ ในการดำรงชีวิต มีส่วนทำให้คนในชุมชนต้องทำมาหากิน ไม่ค่อยมีเวลาสุงสิงหรือสังสรรค์กันมากนัก ประกอบกับคนในชุมชนส่วนใหญ่เป็นคนที่มีนิสัยรักสันโดษ ชอบอยู่อย่างเงียบสงบ เมื่อมีเรื่องขัดแย้งกันในชุมชน ชาวบ้านต่างฝ่ายต่างจะหลีกเลี่ยงวิธีการที่จะเผชิญหน้ากันโดยตรง ไม่นานเรื่องเหล่านั้นก็ยุติ เพราะส่วนมากจะเป็นความขัดแย้งในหมู่ญาติพี่น้องมากกว่า ตั้งแต่ผู้วิจัยลงศึกษาภาคสนามช่วงเวลากว่า 10 เดือนจะไม่ปรากฏเห็นคนในชัดแย้งถึงขนาดชกต่อยกันเลย ลักษณะนิสัยชอบความสันโดษของชาวบ้านนี้มีแง่ดีคือเป็นคนไม่ก้าวร้าว แต่ในทางตรงกันข้าม ทำให้คนในชุมชนมีลักษณะเป็นคนต่างตนต่างอยู่ ต่างทำมาหากินไม่ยุ่งเกี่ยวกัน ชุมชนจึงขาดผู้นำไป ในช่วงที่ผู้วิจัยลงสนามครั้งแรกเมื่อสอบถามถึงบุคคลชาวบ้านเคารพนับถือ ยึดเอาเป็นเยี่ยงอย่างในชุมชน ชาวบ้านส่วนใหญ่จะตอบว่าไม่มี แม้แต่คนแก่คนแก่ส่วนมากก็จะหลงลืม เลอะเลือน ครูใหญ่และเจ้าหน้าที่ประสานงานขององค์กร Messenger of Hope (M.H.) ได้แสดงความคิดเห็นว่า ลักษณะสำคัญของชุมชนบ้านดงหาวคือ เป็นชุมชนที่ขาดผู้นำ ขาดการพัฒนา การเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ของชาวบ้านจึงยังไม่ได้รับการกระตุ้นมากนัก

"หมู่บ้านนี้เป็นหมู่บ้านที่ขาดผู้นำ ไม่มีผู้นำจึงทำให้หมู่บ้านพัฒนาได้ไม่ดีเท่าที่ควร"

(ครูใหญ่ / 12 พ.ย.41)

"ในส่วนของชาวบ้านเขาก็ให้ความร่วมมือดี หากมีการเทรนให้ผู้นำมีการพัฒนามากกว่านี้ก็จะทำไปได้สวย"

(เจ้าหน้าที่ M.H. /26 พ.ย.41)

แม้แต่ผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบัน ก็ยังไม่ได้รับการยอมรับในฐานะผู้นำอย่างเต็มตัว มักมีเสียงสะท้อนออกมาว่า *"ได้เป็นผู้ใหญ่บ้านเพราะญาติพี่น้องมาก"* จากการสอบถามถึงเรื่องดังกล่าวก็ได้รับการยืนยันจากชาวบ้านว่าเป็นความจริง ว่าคนในชุมชนส่วนใหญ่เป็นญาติของผู้ใหญ่ จะมีความสัมพันธ์กันไม่เป็นญาติฝ่ายใดก็ฝ่ายหนึ่งเสมอ แต่ถึงกระนั้นก็ตาม ด้วยอุปนิสัยของตัวผู้ใหญ่บ้านเอง ที่ชอบดื่มสุรา ฐานะการเงินก็ไม่ดีนัก ชาวบ้านจึงไม่ค่อยศรัทธาในตัวผู้นำเท่าที่ควร โดยเฉพาะความไม่โปร่งใสด้านการเงิน และค่านิยมในการเอื้อประโยชน์ให้กับพรรคพวกคนสนิทของตน ในกรณีผลจากการดำเนินงานโครงการแก้ไขปัญหาความยากจน (กข.คจ.) เป็นต้น

"คือส่วนมากผมพูดตลอดคือแกทำงานไม่ถูกต้อง ทำอยู่เรื่องเสียสละไม่มีใครสู้แกได้ แต่เสียสละไม่ถูก ก่อนจะเสียสละนั้นนะแกเคยคิดถึงครอบครัวของตัวเองไหม เคยบอกแก เตือนแกให้คิดถึงครอบครัวของตัวเอง เออ ! ถ้าเป็นบางครั้งบางคราวได้ แต่ว่าอันนี้ทุกวัน ผมว่าตามความคิดผมขนาดตัวแกเองแกยังเอาตัวไม่ได้เลย"

(ชาวบ้าน / 1 มี.ค.42)

การเป็นชุมชนที่ขาดผู้นำ มักจะก่อให้เกิดผลเสียกับการรักษาสาธารณประโยชน์เสมอ เพราะคนในชุมชนมักคิดว่าไม่ใช่เรื่องจึงไม่ได้มีจิตสำนึกในความรับผิดชอบดังกล่าว แหล่งน้ำในหมู่บ้านจึงไม่ได้รับการปรับปรุงพัฒนา นำไปใช้ประโยชน์ต่อชาวบ้านได้เต็มที่ เพราะชาวบ้านมักปล่อยวัว ควาย ลงน้ำ ทำให้น้ำสกปรก สระน้ำตื้นเขิน ในขณะที่ผู้นำก็มีท่าทีเฉย ๆ ไม่มีการดำเนินการเพื่อรักษาสาธารณสมบัติส่วนรวมแต่อย่างใด

"..เสนอให้ล้อมรั้วพูดกันแล้วก็จบอยู่นั่น หวงไว้ให้ควายลงไปย่ำเล่น หวงไว้ไม่ใช้สระน้ำใช้ไม่ได้"

(ชาวบ้าน / 4 พ.ค.42)

นอกจากการขาดผู้นำแล้ว แบบอย่างของคนที่ประสบผลสำเร็จในการศึกษาของคนในชุมชนก็ยังไม่มีปรากฏในระยะ 5 ปีมานี้คือตั้งแต่ปี 2537 เป็นต้นมาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน นักเรียนที่เรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาต้องออกกลางคันจำนวนถึง 4 คน และจบการศึกษาโดยไม่ได้ประกาศนียบัตรจำนวนถึง 3 คน เพราะนักเรียนมีผลการเรียนอ่อน จากจำนวนนักเรียนที่เรียนมัธยมศึกษาจำนวน 28 คน ทำให้คนในชุมชนยังไม่กล้าลงทุนในการศึกษาระดับที่สูงกว่าระดับประถมศึกษามากนัก ผู้ปกครองยังเห็นความจำเป็นในการใช้จ่ายเรื่องอื่นมากกว่าการเรียนหนังสือของลูก *"เมื่อผู้วิจัยถามชาวบ้านว่า ทำไมเด็กไม่ได้เรียนต่อ"* มักจะได้รับคำตอบว่า *"ไม่มีเงินส่ง"* แม้ในระยะหลัง ๆ

จะมีแนวโน้มที่ดีขึ้น สังเกตจากร้อยละของเด็กที่ศึกษาในระดับมัธยมศึกษาตอนต้นจะมีสูงขึ้น แต่โดยเฉลี่ยแล้วมีเพียงร้อยละ 50 เท่านั้น (ดังตารางที่ 8) และจากบทสนทนาของชาวบ้านเมื่อวันที่ 22 มีนาคม 2542 ดังนี้

ชาวบ้านคนที่ 2 : ...บ้านนี้สังเกตเขมรบ่ค่อยพัฒนาดอก มันมีแต่เออ...ลาวหยังพอไปได้มีแต่ลาวเรียน เขมรบ่ค่อยเรียน

ชาวบ้านคนที่ 1 : ส่วนมากมีแต่ลาวเรียน พ่อแม่เขมรเขาซิบให้ลูกเขาเรียน แต่ทุกมื้อนี่ก็ให้เรียนแน... เขามีอยู่ดอกแต่เขาบให้ลูกเขาเรียน

ชาวบ้านคนที่ 3 : บางที อยากเรียนแต่มันไปบ่รอด พ่อแม่มีเงินมีทองก็ใช้ไปทางอื่น

ชาวบ้านคนที่ 2 : ใช้ไปทางอื่น กินมากกว่า

(จากการสังเกตของชาวบ้านที่เป็นลาว พบว่าชาวบ้านที่เป็นเขมรไม่ค่อยนิยมส่งลูกเรียนส่วนมาก พอมีเงินทองก็นำไปใช้จ่ายอย่างอื่น โดยเฉพาะเรื่องอาหารการกิน ซื้อเครื่องอำนวยความสะดวก ในขณะที่คนลาวมักนิยมส่งลูกเรียนมากกว่าและมีความเป็นอยู่ที่ดีกว่า)

(22 มี.ค.42)

อย่างกรณีครอบครัวของไพลิน เมื่อไพลินจบเมื่อปีการศึกษา 2538 มีความต้องการจะศึกษาต่อระดับมัธยมศึกษาตอนต้นที่อำเภอพวงคราม แต่ครอบครัวมีฐานะยากจน พ่อแม่อยากให้ไพลินไปทำงานที่กรุงเทพฯ พอดีกับน้าที่มีครอบครัวอยู่ที่ฮ่องกง เดินทางมาเยี่ยมญาติที่หมู่บ้าน ได้ทราบข่าวจึงให้เงินจำนวน 3,000 บาท เพื่อซื้ออุปกรณ์จำเป็นในการเรียนและซื้อจักรยานใช้ปั่นไปโรงเรียน (ขณะนั้นไม่มีรถประจำทาง ไม่มีจักรยานยนต์ หรือพาหนะอื่น ชาวบ้านนิยมติดต่อสื่อสารกันด้วยจักรยาน) แต่แม่ของไพลินได้นำเงินจำนวนดังกล่าว ไปเจาะน้ำบาดาลและซื้อปั๊มน้ำใช้ในบ้านเสียก่อน ไพลินจึงไม่ได้เรียนต่อ

"ตอนนั้นก็พูดบอกน้องสาว เขามาจากฮ่องกง พูดบอกเรื่องลูก เขาให้ยืมเงิน 3,000 ว่าไปซื้อรถให้ลูก ก็เอามาพอดีเจาะปั๊ม เขามาเร่งเลยให้เขา (หัวเราะ) ไม่ได้ซื้อรถให้ลูกเลย"

(แม่ของไพลิน 15 มี.ค.42)

ในที่สุดไพลินก็ต้องจำใจเดินทางเข้ามาทำงานเป็นเด็กรับใช้ตามบ้านในกรุงเทพฯ ขณะนี้ได้ทำงานโรงงานทำดอกไม้พลาสติกแถวอยุธยากับพี่สาว โดย 2-3 เดือนแม่จะไปเยี่ยมและรับเงินมาใช้ครั้งหนึ่ง

จากวิถีชีวิตและความสัมพันธ์ของคนในชุมชนบ้านดงหาว ผู้วิจัยอาจกล่าวสรุปได้ 4 ลักษณะ ดังนี้คือ

1. ด้อยการศึกษา ผู้วิจัยพบว่า คนในชุมชนส่วนใหญ่จบการศึกษาในระดับประถมศึกษาและต่ำกว่าประถมศึกษาจำนวน 349 คนหรือร้อยละ 86 ของประชากรในกลุ่มอายุ 13 ปี ซึ่งมีจำนวนคนที่อ่านไม่ออกเขียนไม่ได้สูงถึง 138 คน ในจำนวนนี้รวมทั้งผู้ที่ผ่านการเรียนในโรงเรียนไปแล้วจำนวน 81 คน ชาวบ้านส่วนใหญ่มีความเป็นอยู่อย่างเคยชินโดยเฉพาะค่านิยมความเชื่อเกี่ยวกับการบริโภคและการรักษาสุขภาพอนามัย การประกอบอาชีพด้วย

การเลียนแบบ การแย่งชิงผลประโยชน์กันเองในชุมชน ในขณะเดียวกันคนในชุมชนยังขาดการรวมกลุ่มและขาดผู้นำและแบบอย่างด้านการศึกษาอีกด้วย

2. ขาดทางเลือก ชาวบ้านยึดการประกอบอาชีพทำนาและรับจ้างเป็นอาชีพหลัก ในขณะที่ชุมชนบ้านดงหาวเป็นชุมชนที่อยู่ในพื้นที่แห้งแล้งกันดาร ทำให้ได้ผลผลิตเพียง 80 กิโลกรัมต่อไร่ ผลผลิตที่ไม่พอเพียงยังชีพตลอดทั้งปีต้องกู้ยืมนายทุน ชาวบ้านต้องเสียเปรียบนายทุนทั้งด้านแรงงานและเสียดอกเบี้ยในราคาที่แพงทำให้เกิดภาระหนี้ผูกพัน ชาวบ้านส่วนใหญ่มีการศึกษาน้อยต้องอพยพออกไปทำงานรับจ้างต่างถิ่นหลังเสร็จสิ้นฤดูกาลทำนา หรือเข้ามาเป็นแรงงานไร้ฝีมือตามเขตเมืองใหญ่ ๆ

3. ความเชื่อและค่านิยม ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังมีความเชื่อเกี่ยวกับโชคลางและไสยศาสตร์ เชื่อตามแบบพื้นบ้าน เชื่อเพราะได้รับการปลูกฝังมา เชื่อโดยไม่พิสูจน์ ซึ่งสะท้อนออกมาในด้านชีวิตความเป็นอยู่ ด้านการบริโภค การรักษาสุขภาพ ในขณะเดียวกันการหลั่งไหลของวัฒนธรรมแบบเมือง การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจของประเทศ ได้ดึงแรงงานชาวบ้านเข้ามาทำงานเป็นแรงงานไร้ฝีมือในเมือง ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถพัฒนาอาชีพด้านการเกษตรได้อย่างต่อเนื่อง มีค่านิยมการบริโภคที่เน้นวัตถุ พึ่งพิงอาหารจากร้านค้า ประกอบกับชาวบ้านเองมักมีค่านิยมที่ชอบดื่มสุรา การใช้จ่ายที่เกินตัว ทำให้การดำเนินชีวิตประจำวันของชาวบ้านต้องเสียสมดุลต้องดำเนินชีวิตประจำวันด้วยความอัตคัดฝืดเคืองมากยิ่งขึ้น

4. สังคมไม่เข้มแข็ง สิ่งที่มีผลต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านมาก คือ ลักษณะทางโครงสร้างการรวมกลุ่มของสังคมของชาวบ้านเอง ซึ่งมีลักษณะเป็นสังคมโดเดี่ยว พึ่งพากันไม่ได้ ขาดการรวมกลุ่มอย่างสร้างสรรค์ กลุ่มที่บริหารโดยชาวบ้านมักต้องล้มเลิกเพราะขาดผู้ดูแลเอาใจใส่ กลุ่มคนจนจะถูกจำกัดโอกาสและถูกเอาเปรียบด้านแรงงานและถูกจำกัดการรับความช่วยเหลือจากภายนอก การขาดผู้นำที่เข้มแข็งและแบบอย่างในด้านการศึกษา ชาวบ้านจึงขาดนิสัยในการรักษาทรัพย์สมบัติของส่วนรวม ขาดแรงกระตุ้นในการประกอบกิจกรรมที่ต้องพัฒนาชีวิตของตนเอง

ข้อสรุปต่าง ๆ ที่กล่าวมา สามารถเขียนแผนภูมิวิถีชีวิตของชุมชนยากจนได้ดังนี้

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แผนภูมิที่ 6 วิถีชีวิตของชุมชนยากจน

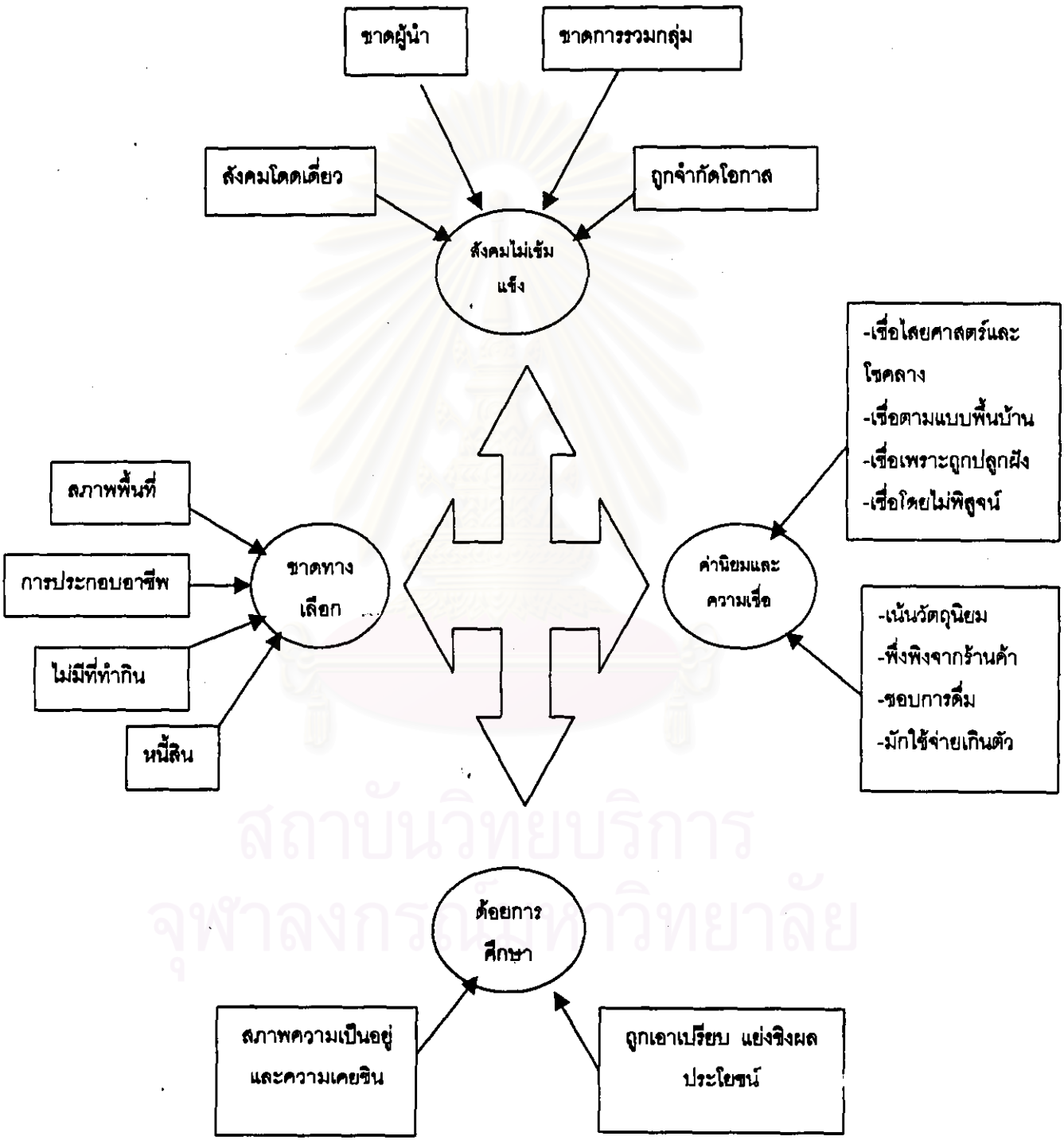

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย